

Meesterwerk

Berichten van het Peeter Heynsgenootschap

nummer 24/25
december 2003

Het Peeter Heynsgenootschap

Het Peeter Heynsgenootschap richt zich op de geschiedenis van het talenonderwijs in Nederland en Vlaanderen. Het is genoemd naar de zestiende-eeuwse Antwerpse schoolmeester, schrijver van leerboeken en taalkundige Peeter Heyns. Het genootschap is opgericht met het specifieke doel het onderzoek op het terrein van de historische didactiek van het taal- en letterkunde-onderwijs te stimuleren en meer in het algemeen om belangstellenden op dit gebied met elkaar in contact te brengen. Het genootschap onderhoudt betrekkingen met binnen- en buitenlandse verenigingen die op soortgelijke en verwante terreinen werkzaam zijn, zoals de Textbook Society in Engeland, SIHFLES in Frankrijk en het Werkverband Geschiedenis van de Taalkunde.

Het Peeter Heynsgenootschap probeert zijn doelstellingen op verschillende manieren te realiseren. Drie maal per jaar verschijnt het tijdschrift Meesterwerk dat enerzijds artikelen bevat en anderzijds het karakter heeft van een nieuwsbrief. Daarnaast organiseert het Peeter Heynsgenootschap drie bijeenkomsten per jaar. Twee hiervan vinden gewoonlijk plaats op locaties die iets met het aandachtsveld te maken hebben. Zo zijn er bijeenkomsten geweest in het archief van de uitgeverij Wolters Groep Groningen en van uitgeverij Thieme in Zutphen. Ook bezocht het genootschap de Bibliotheek van de Theologische Faculteit Tilburg, de bibliotheek van de Universiteit van Amsterdam en de Athenaeum Bibliotheek in Deventer. Ten slotte wordt ernaar gestreefd jaarlijks een studiedag te organiseren met het doel een speciaal thema binnen ons onderzoeksveld aan de orde te stellen.

Het lidmaatschap staat open voor ieder die geïnteresseerd is.

Het verenigingsjaar begint op 1 januari.

Leden ontvangen berichten.

Opgave bij secretaris/penningmeester:
drs. Frans Wilhelm
Weezenhof 26-02
6536 JA Nijmegen
tel. 024-3441877
<Frans.Wilhelm@ils.han.n>1

Bijdragen voor het tijdschrift Meesterwerk kunnen worden gezonden naar de redactie, ten name van
dr. Els Ruijsendaal
G. van der Veenstraat 123^{bv}
1077 DW Amsterdam
tel./fax 0(031)20-6761409
<els@ruijsendaal.nl>

of naar het redactiesecretariaat ten name van
drs. Gijsbert Rutten
Fac. der Letteren KUN
Erasmusplein 1
6525 HT Nijmegen
<g.rutten@let.kun.nl>

Voor overige inlichtingen kan men terecht bij:
dr. Frank Vonk
Hof van Brussel 31
7007 JK Doetinchem
<f.vonk2@chello.nl>

Meesterwerk

Nummer 24-25
december 2003

*Berichten van het Peeter Heynsgenootschap voor de
Geschiedenis van het Taal- en Letterkunde-onderwijs
in de Nederlanden*

Bestuur:

Els Ruijsendaal
Frank Vonk
Frans Wilhelm

Redactie:

Els Ruijsendaal
Gijsbert Rutten (redactiesecretaris)

Redactieraad:

Prof.dr. G.R.W. Dibbets
Prof.dr. P. Swiggers
Dr. R. Smith

Vormgeving: *Ruijs & Daal*, Amsterdam

Van de redactie

Meesterwerk gaat in zijn huidige vorm verdwijnen, dit is de laatste aflevering: we stappen over op elektronische berichtgeving. Het geeft een licht gevoel van weemoed, want als men rondkijkt, is een dergelijk tijdschrift niet snel te vinden: ons vakgebied is lastig te bedienen, maar is, zo is steeds gebleken, tegelijkertijd ook eenvoudig te verenigen. In een wat uitgebreider ‘redactioneel’ hierna kijken we terug, maar ook vooruit.

Deze laatste aflevering opent, net als nummer 1, met een artikel van Geert Dibbets, die deze maand zijn afscheidscollege geeft als hoogleraar “Geschiedenis van de Nederlandse grammatica in West-Europese context”. Niet Peeter Heyns is daarin de hoofdpersoon, maar Christiaan van Heule.

In het eerste artikel in de huidige aflevering legt Dibbets ons een taalkundig traktaat voor: *Corte aenmerkingen over de Nederduytse spel-const.*

Gijsbert Rutten buigt zich over *Verwer en Moonen, en de oorspronkelijke woordvorm*, en daar valt in historisch en theoretisch opzicht veel over te zeggen.

Jan Heersche doet alle taalkundigen een groot plezier met een gedegen overzicht van de termen van P.C. Paardekooper vanuit zijn kennis van diens werk: *Terminologische vernieuwingen in de syntaxis*.

In *Stilstaan of verdergaan* reageert E.M. Tol-Verkuyl op de bespreking van haar proefschrift in M23.

En, tot slot, een register op alle afleveringen!

Vanaf deze plaats wensen wij Geert Dibbets na zijn afscheid een productieve periode toe. Wij danken hem, Pierre Swiggers en Robin Smith voor hun jarenlange steun vanuit de redactieraad.

Voorts betuigen wij onze dank aan Jan Berns, Lo van Driel, Els Elffers, Jan Heersche en Petra Suttmuller voor hun steun aan de goede zaak, en in hen voorts allen die in de loop van de jaren hun bijdrage aan het blad hebben gegeven. En niet in de laatste plaats Wim Ruijsendaal, die vele malen belangeloos heeft geholpen met vormgeving en uitvoering.

Wij hopen van harte dat de belangstelling van alle genoemden zich voortzet in de nieuwe vorm die wij hebben gekozen.

Els Ruijsendaal, Gijsbert Rutten

Nieuwe plannen voor het Peeter Heyns genootschap

De opkomst van het Peeter Heyns genootschap is voor een groot deel het werk geweest van Pieter Loonen, die niet alleen het genootschap oprichtte, maar ook heeft meegedacht en -gewerkt aan 'ons' tijdschrift, vrijwel meteen samen met Frans Wilhelm en vervolgens Els Ruijsendaal en Frank Vonk.

Het overlijden van Pieter Loonen vormde een cesuur in de geschiedenis van het genootschap. Ofschoon er belangstelling genoeg was, bleek de kleine actieve kern toch niet in staat leden en blad een nieuwe impuls te geven. Toen de formule 'lezingen en het verslag ervan in het tijdschrift' werd losgelaten, werd het ook voor *Meesterwerk* een lastige tijd. Niet omdat er geen belangstelling voor was, wel omdat dat nog iets anders betekende dan actieve belangstelling.

Op 18 februari 1994 vond de vijfde bijeenkomst van de *Werkgroep Geschiedenis van het Taal- en Letterkunde-onderwijs in de Nederlanden* plaats in de Athenaeumbibliotheek te Deventer. Onze gastheer was drs. J. Bedaux, die een lezing hield met de titel: "Taalonderwijsmateriaal in de Athenaeumbibliotheek". Een rondgang door de bibliotheek en een heerlijke lunch staan beschreven in het nulnummer van *Meesterwerk* van oktober 1994. Op die dag werden tijdens het huishoudelijk gedeelte spijkers met koppen geslagen. In uitbundige stemming werd door de aanwezigen het bestaande genootschap opnieuw opgericht, met de bedoeling het een klinkende naam te geven en een tijdschrift.

Geert Dibbets bracht de naam aan: Peeter Heyns. Zo kreeg het genootschap de naam van de bekende schoolmeester die een kostschool Frans had gehouden in Antwerpen en in Haarlem. Roland de Bonth wist toen meteen hoe het bijbehorende blad zou moeten heten: 'Meesterwerk', een verwijzing naar de belangrijke rol van de schoolmeesters in het talenonderwijs.

De 'oprichtings'lezing van Geert Dibbets op 3 juni 1994, getiteld "Peeter Heyns, aangenaam!", werd in het openingsartikel van het tijdschrift "Peeter Heyns: 'een ghespraecksae man, van goede gheleertheydt'".

De redactie bestond uit Els Ruijsendaal en Roland de Bonth.

De bijeenkomsten van het genootschap kregen een vorm die nadien steeds is aangehouden: lezingen op locatie na een rondleiding ter plekke, een huishoudelijk gedeelte, verslag van de lezingen, aankondigingen enz. in de nieuwsbrief/het blad.

Toen de band met de bijeenkomsten was losgelaten, moest de redactie zelf op stap voor kopij. Die was goed te krijgen, maar daar moest wél aan gewerkt worden. Suzanne van den Nieuwendijk en Frank Vonk kwamen de redactie versterken, maar Roland de Bonth vertrok. En hoezeer er ook nadien bereidheid was van diverse vakgenoten om bij te treden, er bleef te veel op één en gelukkig later twee personen – Gijsbert Rutten kwam de redactie versterken – terechtkomen.

De gewaardeerde banden met het Werkverband Geschiedenis van de Taalkunde leidden niet tot een gezamenlijk tijdschrift. Het werd wat ons betreft tijd voor een andersoortig vervolg van de nieuwsvoorziening en kennisuitwisseling op het gebied van de geschiedenis van het talenonderwijs. En dat is er gevonden.

Puntsgewijs volgen hier de plannen.

- Het **PHG stapt over op een weblocatie**. Daarop zal nieuws verschijnen op het gebied van de geschiedenis van het talenonderwijs, zullen korte mededelingen over bijeenkomsten en congressen komen, en kunnen samenvattingen van publicaties anderen attenderen op interessante literatuur. Bijzondere mededelingen worden elektronisch rondgestuurd.

- Iedereen kan gewoon **lid blijven**, zonder contributie.

- **Eenmaal per jaar** verschijnt er een **teksteditie** of ander werk uit de geschiedenis van het talenonderwijs, waarop leden kunnen intekenen met korting.

- De **bijeenkomsten** met lezingen worden weer in ere hersteld, te beginnen rondom de verschijning van de teksteditie. De grammatica van Jan des Roches komt binnenkort uit, het werk van Peeter Heyns volgt.

Wij hopen hiermee in onze huidige formatie een verbindende rol te blijven vervullen op ons vak- en specialisatiegebied.

Els Ruijsendaal en Gijsbert Rutten

Tegendraadse taalnotities

G.R.W. Dibbets

1. Inleiding

Van de Amsterdamse uitgevers en boekverkopers uit het eerste kwart van de achttiende eeuw is Jacobus Lindenberg(h) (1675-1727) zeker niet de minst besprokene. Godsdienstige werken als *La Sainte Bible* (1700), de *Lutherse Bijbel* (1702) en *Histoire du Vieux et du Nouveau Testament* (1704) – dit laatste met platen van Romeyn de Hooghe (1645-1708) en tekst van de Rotterdamse predikant J. Basnage (1653-1723) – vormen zijn voornaamste uitgaven. Maar zijn praktijken als uitgever en boekverkoper (ook met betrekking tot de vermelde werken) en zijn latere streken hebben ertoe geleid dat Jacob Campo Weyerman (1677-1747) in *Den Ontleeder der gebreken* van 3 en 10 september 1725 en in *Den Echo des Weerelds* van 28 januari 1726 de “Reus Kakus op Kleyn Angola”, zoals hij zijn slachtoffer heeft aangeduid naar diens huis ‘Kleyn Angola’ in Breukelen, of de “Reus Kakus op ’t Huys te Paddesteyn” op de kaak heeft gesteld: in aansluiting hierop heeft Gijsbert Tijssens (1693-1731) Lindenberg duidelijk herkenbaar te schande gezet in een vijftal toneelstukken vanaf 1727 als de bedrieger Schrokhart Slingerbeen.

Anoniem en zonder jaartal is bij Lindenberg een taalkundig traktaat verschenen, dat tot nu toe in de taalkundige bibliografie en in de literatuur omtrent de uitgever onvermeld is gebleven – overigens zonder grote schade voor beide. Het draagt de titel *Corte aenmerkingen over de Nederduytce spel-const*, en is een geschriftje van in totaal acht pagina’s in kwarto met richtlijnen vooral wat betreft de spelling van het Nederlands. Eigenlijk gaat het om niet meer dan vier bladzijden tekst: de versozijde van het titelblad en van pagina 7 zijn immers leeg, en de bladzijden 3 en 7 zijn voor de helft onbedrukt. Rond 1990 heeft de conservator Westerse drukken van de Leidse universiteitsbibliotheek, drs. R.

Breugelmans, me een kopie verschaft van het enige tot nu toe bekende exemplaar, dat hij voor ‘zijn’ bibliotheek wist te verwerven (thans sign. 20670 B 5).

Het vignet op het titelblad biedt door een poort een inzicht in een drukkerij. Bovenop de poort prijkt een handpers. Aan elke zijde van deze centrale voorstelling staat een sprekende menselijke figuur, van wie de linker “Quod tibi fieri non vis, alterine feceris” (‘wat gij niet wilt dat u geschiedt, doe dat ook een ander niet’) uit Tobia 4: 16 voortbrengt, de rechter “Inter spinas oriuntur colligunturque flores” (‘Te midden van de doornen komen de bloemen te voorschijn en worden er gelezen’), wat zich enigszins tegen Mattheus 13: 7 keert.

Corte aenmerkingen (verder *CA*) is verschenen tussen eind oktober 1704 en januari 1711, de tijd waarin Lindenberg nering dreef op het adres dat het titelblad aangeeft: “in de Calverstraet, schuyns over de Nieuwe Syts Capel”.¹

Onder de tekst, op p. 7, vinden we de spreuk “Non intrandum aut penetrandum”, waarachter zich waarschijnlijk de auteur verbergt. Nu vinden we deze spreuk, die we met ‘hier mag men niet binnengaan en zich ook geen toegang forceren’ kunnen weergeven, in de emblemata-bundel *Proteus ofte Minne-beelden verandert in Sinne-beelden* van Jacob Cats (1577-1660), die in 1627 voor Pieter van Waesberge te Rotterdam het licht heeft gezien.² Daar lezen we, op p. 236, de spreuk boven een gravure van Jan Gerritsz. Swelinck, voorstellende een dikke spin in het centrum van een groot web, waar een tiental insecten of inhangt of naar op weg is.³ Ik suggereer dat Adriaan *Spinniker* de schrijver van *CA* is geweest. Deze was geboren in Groningen in 1676 en had in Amsterdam het Athenæum Illustre bezocht, waar hij de lessen van Petrus Francius (1645-1704) heeft gevolgd;⁴ de dichter Gerrit Willem

van Oosten de Bruyn (1727-1797) schreef tenminste in zijn lijkdicht voor Spinniker dat de bekwame leermeester Francius het jeugdige verstand van de overledene heeft gevormd (“Francius, eloqui clarissimus arte Latini, Ingenium sollers finxit juvenile magister”). In 1700 is hij predikant bij de doopsgezinde gemeente in Amsterdam geworden, een positie die hij aan het einde van 1705 heeft opgegeven. Hij heeft zich vervolgens als boekhouder in Haarlem gevestigd, waar hij in 1754 overleden is.⁵ In 1699 verschenen voor Jacob van Nieuweveen te Amsterdam Spinnikers *Lof der vriendschap*, en *Uyterste wille van een moeder aan haar toekomende kind, toegeëigent aan de volmaaktste huysmoeder*, een vertaling van *A mothers legacie to her unborne childe* (1624) van Elisabeth Jocelyn-Brooke met gedichten van Spinniker en Gesina Brit van Blokzijl (?-?) bij de geboden prenten van Jan Luyken (1649-1712);⁶ hieraan was Spinnikers *Morgen- en avondgezangen, gebedswijze berijmt* (p. 249-260) toegevoegd. De drukker van de bundel heeft in zijn voorwoord tot deze editie duidelijk laten uitkomen dat Spinniker zich door de prenten geïnspireerd voelde:

[...] ook een onzer Vrienden, A, Spinniker, bewogen, om 't geen in de plaaten verbeeld, of in de stoffe eenig-sints verhandelt werd, in verzen uit te breiden.

Spinnikers vertrouwdheid met de emblematiek, en dus waarschijnlijk ook met het emblematische werk van Cats, blijkt uit de bundels *De werken en vergelding der barmhertigheid en onbarmhertigheid, uit Matth. XXV. berymd* (Amsterdam: wed. P. Arentz, 1711) met etsen van Luyken, *Leerzame zinnebeelden* (Haarlem: Izaak vander Vinne, 1714), waarvan in 1756 een herdruk verschenen is (Haarlem: Christoph Henrich Bohn) en *Vervolg der leerzame zinnebeelden, Spiegel der boetvaardigheid en genade en Eenige stichtelijke gezangen* (Haarlem: Jan Bosch, 1758). Tégen Spinnikers auteurschap van *CA* pleit overigens, dat in geen van de herinneringsgedichten gerept wordt van enige taalkundige bemoeienis zijnerzijds én dat in geen van zijn werken een spelling wordt aangetroffen die overeenstemt met de ideeën uit *CA*.

CA werd gepubliceerd in een periode waarin opnieuw veel bijdragen verschenen tot de opbouw van het Nederlands. Nadat de hoogleraar in de welsprekendheid

Petrus Francius in de ‘Voorrede’ tot zijn vertaling *Van de mededeelzaamheid* (1699), een werk van Gregorius Nazianzenus, met name bij predikanten om aandacht had gevraagd voor een correct gebruik van de moedertaal (Dibbets 1995), had zijn vriend, de conrector David van Hoogstraten (1658-1724), de Nederlanders de *Aenmerkingen over de geslachten der zelfstandige naemwoorden* (1700,²1711) voorgeschoteld, waarmee de verbuiging en de pronominale aanduiding gediend waren.

Deze twee Amsterdammers waren gesprekspartners van de Deventer predikant Arnold Moonen (1644-1711) tijdens de voorbereiding van diens *Nederduitse spraakkunst* (1706) (Dibbets 1992). Diens Asser ambtgenoot Jacobus Nylöe (1670-1714) had inmiddels, aanvankelijk anoniem, *Aanleiding tot de Nederduitse taal* gepubliceerd (1703,²1707,³1711), een boekje met regels op het gebied van de grammatica en de taalbeheersing; dit werk vertoont in zijn eerste druk al duidelijk de invloed van het taalkundig leerdicht ‘Aan de Nederduitse schryvers’ van Joannes Vollenhove (1631-1708) (Dibbets 1991) en werd in de herdrukken aangevuld en gecorrigeerd onder andere aan de hand van opmerkingen van diezelfde Vollenhove (Dibbets 1989).

Vervolgens zagen nog het licht de heruitgave van *Q. Horatius dichtkunst* (1705) van Andries Pels (1631-1681) waarvan de ‘Voorrede’ een aantal taalkundige opmerkingen bevat, vooral op het gebied van de spelling, *Linguae belgicae idea grammatica, poetica, rhetorica* (1707) van de Amsterdamse koopman Adriaan Verwer (ca. 1655-1717) en *Nederduitse spraakkunst* (1708) van de Amsterdamse vertaler en leraar Willem Sewel (1653-1720). Andere, minder belangrijke en beknopter publicaties blijven hier ongenoemd.

CA plaatst een aantal opmerkingen met betrekking tot de *orthographia* (opgevat als de leer van de spelling én de uitspraak), de *etymologia* of woordsoortenleer, en het gebruik van leenwoorden in het Nederlands, een taal die de schrijver als “een van de vier hoofdtalen” – naast Grieks, Latijn en, ongetwijfeld, het onvermelde Hebreeuws – heeft beschouwd (p. 7). De auteur heeft een paar, zijns inziens in die tijd belangrijke, items ter sprake willen brengen, waarin hij beargumen-

teerd zijn keuze aangegeven heeft. *CA* toont zich in dit opzicht verwant met bij voorbeeld de zojuist genoemde teksten van Vollenhove, oud-leermeester Francius en Nylöe, die eveneens slechts enkele taalkundige kwesties hadden aangeroerd en hun standpunt hadden bepaald.

Voor wie *CA* bedoeld is, is nauwelijks aangegeven. Uit p. 4 zou men voorzichtig kunnen afleiden dat er een relatie is met het onderwijs in de moedertaal: als men een basisregel aanbiedt die zonder uitzonderingen is, “can men met geringe moeyte onse tael aen een ander leren”. Want de schrijver van *CA* is een voorstander van goede basisregels, “zonder uytvlugten”. Op dergelijke regels zal men weinig “beuselingen” [gezeur] hebben. Welke die bedoelde regels waren, heeft hij niet expliciet aangegeven, hoewel we er enkele van kunnen afleiden uit zijn keuzes.

2. Regels

Het Nederlands kent 24 of, indien men *j* en *v* als afzonderlijke tekens beschouwt, 26 letters (p. 3). Terwijl Moonen (1706: 2) deze twee aantallen niet vermeldt, vinden we er bij Nylöe (1703: 20) aanvankelijk 24, in latere drukken (1707: 36) 24 of 26 opgegeven, in nagenoeg dezelfde formulering als in *CA*. Deze letters worden in twee groepen verdeeld (3), aangeduid met termen die elders nog niet zijn aangetroffen: “alleenslydende” (klinkers; vgl. Van der Weyden 1651: 11: “alleenklinkende Letteren”) en “metlydende” (medeklinkers; Van der Weyden 1651: “mede-klinkers”). Alleen van de (medeklinkers) *j* en *v* zijn de namen vermeld: *jot* en *vau*; deze uit de klassieke spraakkunst afkomstige benamingen vinden we bij Atteveld (1650: [3], 1682: 3), Van der Weyden (1651: 11) en Nylöe (1707: 36).

2.1. Orthographia

1. Consonanten. Enkele letters slechts worden besproken. Allereerst *x*, een “dubbelde letter, so veel als *cs*, of *ks*” (p. 3), die ze moet vervangen (“blixem, strax”). De Heuter (1581: 59-60) en Vander Schuere (1612: 38) hadden het gebruik van het ene letterteken *x* in plaats van *cs* en *ks* al gepropageerd, en dit ‘economische schrijfpincipe’ heeft zich lang weten te handha-

ven. Anderen evenwel hadden het in de loop van de zeventiende eeuw afgekeurd; zo “versmyt” Pels (1677) voor het Nederlands de *x* (en *q*). Atteveld (1682: 10) en Francius hadden zich hierbij aangesloten (Dibbets 1995: 173). Moonen (1706: 15) ried het gebruik van *x* in plaats van *ks* of *cs* met klem af (“dit is, myns oordeels, een nieuwigheit, die onnoodigh en ondienstigh is”), maar Nylöe (1703: 13 en 1707: 43) toonde zich een voorstander van deze bondige manier van schrijven die in de achttiende eeuw de voet weer steviger aan de grond heeft gekregen, waarschijnlijk dankzij het vele malen herdrukte boek van Nylöe.

Vervolgens weidt *CA* uit over *z*. Dit teken is, net als *x*, een “dubbelde letter”, “so veel als *ts*”. Moonen (1706: 15-17) noch Nylöe (1703: 13 en 1707: 43) spreekt over deze klankwaarde, maar in andere teksten is zij wél aan de orde geweest. In de *Twe-spraack vande Nederduitsche letterkunst* (1584: 46) al is erop gewezen dat in het Hoogduits (“Overlanders”) *z* als *ts* moest worden uitgesproken maar dat dit niet voor het gepropageerde Nederlandse spellingsysteem opging.⁷ Ook Antonis de Hubert (1583-?) verwees in zijn ‘Noodige waarschouwinge’ naar het Hoogduits (De Hubert 1624: 7); uit zijn opmerking valt op te maken dat hij aan *z* dezelfde klankwaarde wilde toekennen in het Hoogduits en het Nederlands.⁸ De Huberts woorden worden door Samuel Ampzing (1590-1632) als het ware uitgewerkt in ‘Nederlandsch tael-bericht’ (Ampzing 1628: 19-20). Hij opent met de naam van de letter: “tseta, dat is zeta”. In het Grieks is *z* volgens hem de representant van *ds*, in Italiaans en Hoogduits van *ts*. Dit laatste is het meest authentiek, zodat

wy insonderheyd ende voor al (mijns oordeels) hier wel merken moeten op dat wy onse uytspake naar de hunne richten. (Ampzing 1628: 15)

Ook bij hem gaat *z* daarom de Hoogduitse klank voorstellen, onder andere in zijn familienaam.⁹ Het teken *z* zegt Ampzing in het Nederlands dan ook slechts te gebruiken waar de Hoogduitse klank te horen valt; maar in leenwoorden waarin diezelfde klank [*ts*] werd uitgesproken, heeft hij *s* gehandhaafd, maar ze dienen wel met *ts* te worden uitgesproken.¹⁰

Een kwart eeuw later hecht ook Leupenius (1607(?)-1670) aan *z* “de kracht van twee meedeklinkeren, *ds*,

of *ts*” (Leupenius 1653: 20) zoals ook Winschooten (1683: 33) heeft gedaan, die verder van mening was dat “op sijn Hollands geen woord met een *z* geschreeven” diende te worden (p. 26). Francius (1699: 65) heeft gewezen op de (relatieve) oppositie sterk – zwak tussen *z* en *s*, die hij ook in de spelling tot uitdrukking wilde brengen (Dibbets 1995: 170-171). Gledhill (1974: 387) herinnert er onder andere aan dat Ludolf Smids (1649-1720) in *Schatkamer der Nederlandsse oudheden* (1711) zich heeft afgevraagd:

Ondertussen is de *Z* [...] niet een Grieksse letter? bestaat haar kracht niet in de letteren *TS*?

Gezien de aan *z* toegekende klankwaarde spelt *CA* “liver, *stazi*, *Predikazi*” (p. 4). Terwijl Moonen (1706: 12-13) spreekt van “eene valschen klank” bij de uitspraak van *t* in leenwoorden als *oratie* (“*Oraetsië*”), heeft Nylöe (1703: 13, 1707: 43-44) zich er niet over uitgelaten. Wél treffen we het woord *predikaatsien* aan in de titel van Nylöes *Predikaatsien, en andere stichtelyke mengelstoffen* (1711), terwijl we in datzelfde werk (p. 39) het woord *staatsi* vinden.¹¹ Het moge duidelijk zijn dat *z* in woorden als *Zelant*, *zee*, *zyn* en *wezen* uit den boze is voor Spinniker(?), die daar blijkbaar [s] hoorde en sprak. Daarnaast vermeldt hij evenwel op grond van de uitspraak *Zaul*, *Zabel*, *Zalpeter*, *Zaysoen*, *Zebedeus*, *zedert*, *Zyrien*, *Zimon*, *Zitteren*, *Zolfer*, *Zoldéren*, *Zuckelen*, *Zuckeling* en *Zuyker* als de correcte schrijfwijze: deze woorden “vereycen een *z*, so veel als *ts*” (p. 4). Een oppositie [s] versus [z] lijkt in zijn Nederlands geen rol te spelen.

Gedurende de zestiende en de zeventiende eeuw zijn er in de spraakkunsten van het Nederlands nogal wat woorden gewijd aan het gebruik van *c* of *k* voor [k]. Grofweg kan men zeggen dat halverwege de zeventiende eeuw *k* zijn huidige positie in de spelling van het Nederlands in het Noorden verworven had (Gledhill 1974: 24). Pels (1677) bij voorbeeld had zich voor *k* uitgesproken omdat *c* “by ons eene overtollige létter is, die wy altyd mét de *k* óf *s* uitdrukken können”. Ook Francius (1699: 65) had zich voor *k* uitgesproken (“Men behoude dan, die de sterkste, en den Grieken met ons gemeen is”).

Maar de strijd was niet uitgewoed rond het teken *k*, eygentlyk geen letter sijnde, dan alleen by de Grieken, en by de Nederduycten, maer een nootletter (*CA* p. 4).

De schrijver spreekt zich uit voor het gebruik van het teken *c* wanneer de klank [k] vóór een medeklinker of *a*, *o* en *u* komt. Aangezien *c* vóór *e*, *i* en *y* “gelyk *ts*, of *z*, en twee *ss*” wordt uitgesproken, dient men dan zijn toevlucht tot “de nootletter *k*” te nemen. Winschooten (1683: 4) had, evenals Atteveld (1682: 5), juist verklaard dat het gebruik van nu eens *c* dan weer *k* ter verbeelding van dezelfde klank hem zeer inconsequent leek, en zich uitgesproken voor *k*. Moonen (1706: 4-5) en Nylöe (1703: 10-11 en 1707: 37) hadden dezelfde weg ingeslagen. Wat die *c* betreft: het is merkwaardig dat de auteur een vreemde schrijfwijze die in zijn werk voorkomt, niet expliciet ter sprake bracht: *Latynce*, *mencen*, *Nederduyctce*, *vereycen*, etc. voor *Latynsche*, *mensen*, *Nederduytsche*, *vereyschen*, etc. Het uitvoerige overzicht van Gledhill (1974) vermeldt deze wijze van spellen niet.

In (uit het Grieks afkomstige) leenwoorden schrijft *CA* liever *f* dan *ph*, aangezien *ph* zelfs “gants geen eygenschap in de *Latynce* tael heeft” (p. 5). Rond 1635 had Vondel gekozen voor dezelfde Latijnse schrijfwijze en deze had op grote schaal navolging gevonden. Nylöe (1703: 12, 1707: 40-41) had er zich eveneens een voorstander van betoond, evenals Moonen (1706: 7).

Francius (1699: 66) vermeldde het bestaan van drie mogelijkheden om de slotklank [t] te noteren van woorden die in het meervoud [d] kregen: *-t*, *-d* of *-dt*. Zijn keuze viel op de laatste manier, onder anderen bij Pieter Corneliszoon Hooft (1581-1647) in gebruik. In *CA* wordt de regel van de gelijkvormigheid (dus *-d*) in dergelijke gevallen verworpen en wordt de regel van de uitspraak (*-t*) geprefereerd die “meer met de reden overeen” komt; aan de *-dt*-spelling – een compromis tussen de regel van de gelijkvormigheid en die van de uitspraak – wordt verder geen woord besteed. Ook Nylöe (1703: 11, 1707: 38-39) doet een beroep op de uitspraak wanneer hij *-t* verkiest, maar Moonen (1706: 6 en 12-13, 34-35) hield zich aan de gelijkvormigheidsregel, die we bij voorbeeld ook bij Van der Weyden (1651: 3-4, 25) en Atteveld (1682: 5) aantreffen.

Een aantal zeventiende-eeuwse schrijvers had de Franse uitspraak van *-g-* in leenwoorden of ontleende achtervoegsels ‘fonetisch’ weergegeven met *-dj-*. Naar de mening van de schrijver van *CA* wordt *g* daar “zomtyts

uytgesproken gelyk *sje*”; als voorbeelden zijn *logement*, *boscagie*, *vryagie* en *plantagie* vermeld, met de aantekening dat sommigen daar *tje* schrijven (*boscaetje*, *vryaetje*). Wellicht is hier Atteveld (1650: [6]) van invloed geweest (“Een zonderling geluyd geeft *g*. aan ’t woord *plantagie*:/ *Fruytagie* min noch meer dan of ’er stond *fruytaasje*”) of Van der Weijden (1651: 28), die waarnam dat “*agie* in [...] *fruytagie*, [...] klinkt als *aasje*”.

2. Vocalen. In het algemeen geldt voor de spelling van de vocalen dat *CA* het gebruik van een enkel teken in open lettergrepen voorstond:

myt alle overtollige letters, en gebruykt ’er geen twe, daerje maer een van noden hebt, als *oor*, *oren*, *dier*, *dieren*, *mier*, *miren*¹², *daet*, *daden*, *Heer*, *Heren*, *broot*, *broden*, *buer*, *buren*, ens:

de schrijfwijze *di* voor die ook bij Van der Weyden (1651) *twe* voor *twee* (maar *zee*, waarschijnlijk, zoals bij Nylöe (1707: 48), ter vercoming van de uitspraak als in het voornaamwoord *ze*) is daaruit te verklaren. Zo liet hij zelfs “*warom*”, “*Darom*”, “*Selant*” drukken (p. 4); “*eenigen*” (p. 5) zal als een zetfout moeten worden gezien. Hetzelfde ‘letterzuinige’ standpunt neemt Nylöe in (1703: 13-14, 1707: 44).

Slechts enkele afzonderlijke klinkertekens krijgen de aandacht. Allereerst het gebruik van de ligatuur *æ*. Deze heeft “in de Duytce tael geen gebruyk”. Men kan *ei* schrijven in woorden als *weirelt*, *peirt*, *peirle*, *weirdig*, *regtveirdig*, waarbij dan “de *i* in de uytpraek verbeten [onderdrukt]” wordt (p. 5). *Paert*, *paerle*, *waardig*, *regtvaerdig* is “mede goet”, maar *werelt*, *peerle* etc. wordt met klem afgewezen. Het mag duidelijk zijn dat hiermee de palatale klank zijns inziens onvoldoende werd verbeeld.

Een lange vocaal wordt voor een /t/ die tot hetzelfde woorddeel behoort, anders uytgesproken dan in andere posities. De verkleuring die optreedt, lijkt *CA* in schrift te hebben willen weergeven, als hij schrijft:

De verlenging van *ii* in *dier*, *mier*, *siel*, ens: men niet voor goet keurende, magmen de verlenging van *aa*, en *uu*, in *maer*, *waer*, *claer*, *baer*, *daer*, *buerman*, *suer*, *muer*, ens: mede wel agterwegen laten, luydende *maer*, *suer*, veel sagter, als *maar*, *suur*, ’t welk heden van vele verstandigen mede alsoo voor goet gekeurt wort, di de

verlenging van *aa* en *uu* verwerpen, met wien ik het houde. (p. 5)

Het enkele voorbeeld *siel* wijst er echter op dat het niet alleen gaat om de klinker vóór *r* maar om de lange klinker in gesloten lettergreep in het algemeen. De spellingpraktijk in *CA* bewijst de juistheid van die opvatting: *tael*, *aengaende*, *plaets*, *uytspraek*, *saek* vinden we op p. 5.¹³ Dit, hoewel Pels (1677) toch al had beweerd dat “de verdubbelde *a* nu by de meeste, én béste Schryvers in gebruik” was. Ook Nylöe (1703: 10, 1707: 36) merkte op:

Men schryft nu doorgaans *aa* voor *ae*.

Datzelfde valt uit Moonens pen (1706: 19) te noteren:

Hedensdaegs verlengt men de Klinkers A, E, I, O, U, gemeenlyk door haer te verdubbelen,

maar in een relatief uitvoerige overweging (p. 20-24) blijkt hij “van gevoelen [te] zyn, dat men de ingevoerde spelling met *Aa* behoorde na te laten”, vooral omdat “De meeste Hollanders diergelyke lettergreepen zachter” uitspreken dan met de heldere *aa* (p. 22).

Het geheel overziend kan worden vastgesteld dat *CA* een fonetische spelling propageert waarbij van zo weinig mogelijk lettertekens gebruik wordt gemaakt.

2.2. Etymologia

Uiterst bescheiden is het aantal opmerkingen op het gebied van de traditionele woordsoortenleer (p. 6). Gedecideerd wordt afgerekend met de grammatici die zich druk maken om “conjugatien en declinatien, of zamenvoegingen¹⁴ en buygingen” in onze taal,

niet de pijnje [‘inspanning’] waardig daer mede sig op te houden. Di sulx doen, vervallen eyndelyk tot beuseligen, waer op veel te seggen valt [‘waarop men veel kritiek kan hebben’], om dat men geen vaste grontregulen daervan can maken.

Dat was een fikse uitval naar al die hierboven genoemde eigentijdse opstellers van grammaticaregels en naar al hun voorgangers die hun best hadden gedaan de naam- en werkwoorden in groepen in te delen en regels te geven voor de verbuiging, meestal naar het klassieke zesnaamvallenmodel. In diezelfde tijd verzette ook de revolutionaire rector Hilarides (1649-1725) zich tegen een naamvallensysteem voor het Nederlands: wij hebben:

geen woordbujingen in 6 gevallen [naamvallen], maar alleen 2 in 't eental: *man, mans*: en een in 't meental, *mannen*. 't Andere geschiet alles bij omschrijvinge. (Hilarides 1705: 15)

Een tweede ferme trap tegen het zere been van diezelfde spraakkunstschrijvers, en in het bijzonder dat van David van Hoogstraten met zijn populaire *Aenmerkingen* (1700), was de vaststelling dat er in het Nederlands nauwelijks onderscheid wordt gemaakt naar mannelijk en vrouwelijk woordgeslacht. Alleen in de pronominale aanduiding zou het een (bescheiden) rol spelen (*syn* en *hem* versus *haer*). De genera vielen voor de schrijver sterk samen, want ook het bezittelijk voornaamwoord van de derde persoon meervoud was voor mannelijk en vrouwelijk hetzelfde: *haer*, en dat “enigen tot onderscheyt *hunnen* invoeren, comt niet te pas, also het geen goet Duyts is” (p. 6). Dat *hunne* was door Ampzing (1628: 40-41) voorgesteld en door de Haagse predikant Joannes Vollenhove in zijn gedicht “Aan de Nederduitse schryvers” uit de bundel *Poëzy* (1686) in een noot nog eens dwingend onder de aandacht van zijn lezers gebracht:

Haer voegt alleen by vroulyke, maar *hun* by manlyke namen en woorden. *Haer* goet en *hun* goet, *hare* zwakheit en *hunne* kracht. (Dibbets 1991: 73)

Ook Nylöe (1703: 28, 1707: 65) en Moonen (1706: 125) maakten deze verdeling. De auteur van *CA* zit wederom op de lijn van Hilarides (1705: 11), die “de verdeeling der naamen in mantjes [mannetjes] en wijfjes schaa[j] [geslacht]” verwierp. Interessant in het kader van genderstudie zijn de voorbeeldzinnen die in *CA* (p. 6) in dit verband worden gegeven:

Van Mannen [mét hoofdletter] alleen: *Sy* hebben hare vrouwen lief. Van vrouwen alleen: *Sy* houden hare mannen in grote eer en waarde.

2.3. Woordgebruik

De schrijver, die zich hierboven al ontpopte als een voorstander van het gebruik van zo weinig mogelijk lettertekens, stelt ook het gebruik van (overbodige) woorden, “stopwoorden” (p. 5-6), aan de orde, met als argument:

Dit doende sal het u wel een derdendeel schryvens baten, en daar en boven sal uw schrift veel cierlyker syn, en aengenaemer luyden.

Een dergelijke opmerking vinden we ook bij Nylöe (1703: 4, 1707: 5). *CA* geeft drie gronden:

1. *so*.

2. *en*. Vollenhove had zich uitgesproken tegen het ontkeningspartikel *en* (Dibbets 1991: 75). Diens epigoon Nylöe (1703: 4 en 1707: 5) had zich eveneens tegen het gebruik ervan verklaard.

3. *gelyk als*. “het quetst myne oren *Gelyk als*, en *wanneer als*, staag te horen”, had Vollenhove opgemerkt (Dibbets 1991: 77). Duidelijke overeenkomst is er met Nylöe (1703: 4 en 1707: 5), die *gelyk als* heeft gegeven onder de voorbeelden van:

... overtollige woorden [...], die ter zake niet dienen, den styl maar lam maken, en veel van zynen sieraat benemen.

Vervolgens heeft hij zijn keuze aangegeven in enkele ‘hot items’ van die tijd:

1. De vorm *u* is er een van een persoonlijk, *uw* van een bezittelijk voornaamwoord. Hetzelfde vinden we bij Van der Weyden (1651: 22) en Nylöe (1703: 30 en 1707: 67-68).

2. *tot* komt in betekenis overeen met *by*. Daarom is “Hy is tot Amsterdam” etc. onjuist: hier dient *te* gebruikt te worden. Dezelfde opmerking treffen we aan bij Vollenhove (Dibbets 1991: 77), die *tot* als schrijftaal heeft bestempeld, en Nylöe (1703: 31 en 1707: 69).

De auteur prijst de puristen, maar de equivalenten dienen helder te zijn. Zo acht hij *geheimschryver* voor *secretaris* geen goede weergave, aangezien een *griffier* zowel de functie van geheimschrijver als die van secretaris uitoefent, maar geen secretaris is.

“Bespottelyk” acht hij:

Geheimschryver voor *secretaris*
Loopmaer voor *Coerant*
Loopmaerschryver voor *Coerantier*
Loontreckent raet voor *Penzionaris*
Schatmeester voor *Thresorier*
Aentekeuer voor *Notaris*
Smaldeel schepen voor *Esquadre Schepen*

Verschillende van deze afgekeurde woorden zijn te vinden in de *Historien* van P.C. Hooft (1581-1647), waarvan in 1703 een nieuwe editie verschenen is: daar treffen we “geheimschryver” voor *secretaris* (p. 240 etc.) aan, “loontreckent raet” voor *pensionaris* (p. 169 etc.), “schatmeester” voor *thesaurier* (p. 1021 etc.), terwijl een woord als *loopmaer* in Hoofts brieven, in 1703 eveneens gepubliceerd, gevonden wordt (p. 259 etc.).

Tot slot wijst onze anonieme schrijver erop dat het Nederlands een aantal woorden “met de Latynce, en Griexe tael gemeen heeft” (p. 7); als voorbeelden vermeldt hij de volgende dertien: *sak, Poeet, Profeet, glori, histori, Filosoof, Nymf, Triomf, triomferen, Majesteyt, authoriteyt, veirs, capittel*, “welke woorden men voor geen bastaert-woorden eygentlyk can aensien, maer goet Duyts syn”. Ook hier kan worden gewezen op de overeenkomst met Nylöe (1703: 2 en 1707: 2), die van de bovenstaande woorden *glori, Poëten, Filosoof* en dergelijke “voor Duitsch aangenomen” verklaart.

3. Slot

CA werd anoniem uitgegeven, in of kort na het eerste decennium van de achttiende eeuw. De auteur heeft geen grondregels geformuleerd, hoewel hij die van groot nut achtte. Namen van grammatici of taalgebruikers tegen wie hij zich keert of wier partij hij kiest, heeft hij niet vermeld. Het lijkt waarschijnlijk dat taalkundige teksten van Vollenhove, Francius en Nylöe hem bekend zijn geweest, wellicht ook die van Atteveld en Van der Weijden.

Hij blijkt een voorstander te zijn van een fonetische spelling. Daarbij dienden zijns inziens overbodige lettertekens en woorden te worden vermeden. Het woordgebruik diende niet te getuigen van buitenissig purisme. Opmerkelijk zijn de uitspraken met betrekking tot het woordgeslacht en de verbuiging, waarmee hij zich recht tegenover de gevestigde taalkundige orde heeft opgesteld. ■

Noten

1. Van Eeghen 1965: 212-221 besteedt uitvoerig aandacht aan Lindenbergh. Aldaar op p. 213 de vermelding van het betreffende adres.
2. Mijn collega Hanou wees me op het voorkomen van de spreuk in de emblematiek. Op mijn vraag naar een auteur ‘Spin’ uit de eerste jaren van de achttiende eeuw wees hij op Spinniker.
3. Zie H. Luijten, Jacob Cats’ *Sinne- en minnebeelden*. Den Haag, 1996: I: 270-271, II: 603-604 en III: 69, waar gewezen wordt op een voorstelling in Guillaume Gueroult, *Le premier livre des emblemes*. Lyon, 1550: 27, die in III: 154 is weergegeven.
4. Deze vermeldt hem evenwel niet. Zie C.L. Heesackers, ‘De hoogleraar in de welsprekendheid Petrus Francius (1645-1701)’. In: E.O.G. Haitsma Mulier e.a. (red.), *Atheneum illustre*. Elf studies over de Amsterdamse Doorluchtige school (1632-1877). Amsterdam, 1997, 91-134, m.n. 118-121.
5. Zie *NNBW IV*: 1260-1262.
6. Zie R. Schenkeveld-van der Dussen e.a. (red.), *Met en zonder lauwerkrans*. Schrijvende vrouwen uit de vroegmoderne tijd 1550-1850 van Anna Bijns tot Elise van Calcar. Amsterdam, 1997, 403.
7. “Ick weet wel dat de Overlanders deze twe letters [s en z] veelyds recht anders als ick verhaalt hebbe, ghebruyken, de .z. voor .ts. ende de .s. voor .z. ófte voor .s. naat hen past, bezighende.” Ook Van Heule 1625: 2 en 1633: 3.
8. De Hubert 1624: 7: “De letter z hebbe ik gebruijkt voor eene dubbele ss. gelijk sommige Letter-kunst-schrijvers in de latiinze tale, die daarvoor houden. De Hoog-duitzen leeren ons, hoe wii die behooren te gebruijken; so spellen sii *zierlick* met z ende *sieden* met s, welke twee woorden wii ook in onse tale gebruijken, ende so als de Hoog-duitzen uitspreken. So hebben ook onse voorouders altiit gespeeld, het woord *Zabbath, Zobaoth, Zion, Zock, Zuckelen, ganz* met een’ z, om datmen seijt *den ganzen dag, gans* met een’ s, om datmen in ’t meervoud seijt, *de gansen*.”
9. Ampzing 1628: 15-16: “Ende wat reden salder dan ook ter werelt wesen, waerom wy van de oorspronkelijke uyt-sprake van de letter z selve, ende van de uyt-sprake van onse moeder-tale [i.c. het Hoogduits] sullen af-wijken, dat wy ons met de Hoogduytschen niet en souden vergelijken [‘overeenkomen’] [...] En vrage, waerom toch wy hier liever willen alleen gaen, ende eene uyt-sprake op onse eygene hant hebben, dan wy ons met hun souden verenigen, ende vergelijken, dat ik in het minste niet kan verstaen: also immers de enkel letters in de eene tale niet anders als in de andere, ofte ten minsten in alle, naer de oudste ende eygenste uyt-sprake behoren te klinken? Ofte waerom willen wy die rechte uyt-sprake deser letter verlaten, ende die de selve

noch recht behouden, ende die te jartig volgen diese den hals breken, ende qualijck uitspreken, selfs naer het gevoelen ende getuygenisze van hunne eygene tael-geleerden.” Op p. 19: “ik [...] spelle [...] Ampzing met eene z, om de rechte uitsprake”.

10. P. 18: “Ik gebruyke dan de z met sulke uytspake, als nu geseyd is, in alle Nederduytsche namen, ende in alle onse andere woorden: maer de oorspronkelijke Hebreeusche, ofte Grieksche eyge namen, ende alle andere woorden, die wy van elders ontleend hebben, schrijf ik naer hunne maniere, als uytheemsche, ende aengenomene, genaturaliseerde ende geene natuerlijke Duytsche woorden: op dat ikze daer mede uytsteke, ende hunnen oorsprong aenwijse: als Samuel, Salomon, Sara, item sacrament, secte, signet, somme, persoon, suppliant, ende diergelijke: die ik anders naer onse Nederduytsche uytspake most spellen ende schrijven, *Zamuel, Zara* [...]”

11. In de *Grammaire flamande/ Nederduytsche spraak-konst* van Philippe la Grue (1658-1692), die voor het eerst in 1684 was verschenen, vinden we, in de derde druk van 1719, die door Sewel is bewerkt, op p. 5 een opmerking in diezelfde richting: “Le *ti* [se prononce] comme en François & en Latin: *oratie, oraison, lisez oracie: predikatie, prédication, prononcez predicacie*. Il y en a qui écrivent ces mots & semblables par *ti*, d’autres *ci*, & quelques-uns *tsie*, comme *predikatie, predikacie, predikaatsie*.” Sewel vermeldt hier dus niet de spelling uit *CA* maar laat wel blijken dat het hier primair om een spellingverschil gaat en niet om verschil in uitspraak. Al eerder had Sewel (1708: 26-27) zich gekeerd tegen z.i. vreemde schrijfwijzen van dit woord: “In Onduytsche woorden spreekt men in Hólland de *TI* uyt als *tsi: predikatie*, en ’t laatste woord wordt van sommigen geschreeven *predikaatsi*, dóch vry oneygentlijk, zo my dunkt; want ik vertrouwd dat het op verre na de minste zyn, die zo spreken; en ik meen wel te weeten dat de meeste menschen alhier te Amsterdam dat woord uitspreken *Predikaci*; en waarom dan niet zo geschreven.”

12. Atteveld (1650: [4]) spelde liever *ii* dan *ie*: Als dubbl’e *aa*. en *ee*. wel *daar* en *deer* doen leven./ Te recht wordt dan ooc *diir* met dubbele *ii*. geschreven./ [...] Veel Schrijvers schiir dit *diir* bestonden te verjagen./ Een zij bescheydelyc de Letter-reden zagen./ Lang zijnze stof geweest, di ons so briifden veur./ Te volgen heeft de reën gedwongen den Autheur.” meldt hij in zijn naamdicht. Vgl. ook Atteveld (1682: 3): “Om de dubbele klank van de klinkers *a, i, u*, wel aan te wijzen, moetmen de zelve verdubbelen, schrijvende *haar, hiir, huur*, maar geen *e* daar by stellen.” Ook Van der Weyden (1651) schrijft *di, hiir, lijfhebbers, di-naar, schilik* etc. Zie ald. p. 6 en 14-16.

13. [ü] is, behalve vóór *r*, in het ‘beschaafde’ Nederlands van *CA* gediftongeerde.

14. *Coniugatiën* betreft de indeling van de werkwoorden in categorieën naar vervoeging. Het woord *zamenvoeging* wordt door andere grammatici gebruikt in de betekenis ‘syntax’.

Literatuur

- Ampzing, Samuel (1628)**, ‘Nederlandsch tael-bericht’. In: (dez.) *Beschryvinge ende lof der stad Haerlem in Holland*. Haarlem: Adriaen Rooman, 1628 [ed. Zwaan 1939].
- Atteveld, van (1650)**, [Johan van Atteveld] *Wat nius. D’ oude vrij-eygen letter-klanc*. Utrecht: Amelis van Paddenburgh, 1650.
- Atteveld, van (1682)**, [Johan van Atteveld] *Nederduytsche letterklank, ofte Korte onderwijzinge van de Nederduytsche spelling*. Utrecht: Rudolph van Zijl, 1682.
- Dibbets, G.R.W. (1989)**, ‘De drieledige vormen in taal en taalbeschouwing. Nog enkele getuigen van een taalstrijd rond 1700’. In: *De nieuwe taalgids* 82 (1989): 239-241.
- Dibbets, G.R.W. (1991)**, *Vondels zoon en Vondels taal*. Joannes Vollenhove en het Nederlands. Amsterdam, 1991.
- Dibbets, G.R.W. (1992)**, ‘Moonens “Nederduitsche spraekunst” (1706) in brieven aan Vollenhove’. In: *Tijdschrift voor Nederlandse taal- en letterkunde* 108 (1992): 256-275.
- Dibbets, G.R.W. (1995)**, ‘Petrus Francius’ *Voorrede* (1699): een pleidooi voor kerkelijke welsprekendheid’. In: *Voortgang* 15 (1995): 149-187.
- Eeghen, I.H. van (1965)**, *De Amsterdamse boekhandel 1680-1725*. Dl III. Amsterdam, 1965
- Eeghen, I.H. van (1977)**, ‘Gijsbert Tijssens’ toneelstukken en het bedrog in de achttiende-eeuwse boekhandel’. In: Joh. de Vries (red.), *Ondernemende geschiedenis*. 22 Opstellen geschreven bij het afscheid van mr. H. van Riel als voorzitter van de vereniging Het Nederlands economisch-historisch archief. ’s-Gravenhage, 1977, 109-123.
- Francius, Petrus (1699)**, ‘Voorreden’. In: (dez.) *Gregorius Nazianzenus Van de mededeelzaamheid*. Amsterdam: Henrik Wetstein, 1699: 1-74.
- Gledhill, J. (1974)**, *Aspects of the development of Dutch consonantal spelling*. Londen, 1974 (typoscript).
- Heuiter, Pontus de (1581)**, *Nederduitse orthographie*. Antwerpen: Christoffel Plantijn, 1581 [ed. Dibbets 1972].
- Hilarides, Johannes (1705)**, *Nieuwe taalgronden der Nederduitsche taal*. Franeker: J. Horreus, 1705.
- Hoogstraten, David van (1700)**, *Aanmerkingen over de geslachten der zelfstandige naemwoorden*. Amsterdam: Gerard onder de Linden, 1700.

Hubert, Antonis de (1624), 'Noodige waarschouwinge aan alle liefhebbers der Nederduijtze tale'. In: (dez.) *De psalmen des propheeten Davids*. Leiden: Pieter Muller, 1624 [ed. Zwaan 1939].

Leupenius, Petrus (1653), *Aanmerkingen op de Neederduitsche taal*. Amsterdam: Hendryk Donker, 1653 [ed. Caron 1958].

Moonen, Arnold (1706), *Nederduitsche spraekkunst*. Amsterdam: François Halma, 1706.

Nyløe, Jacobus (1703), *Aanleiding tot de Nederduitsche taal*. Amsterdam: Gerardus Borstius, 1703.

Nyløe, Jacobus (1707), *Aanleiding tot de Nederduitsche taal*. Leeuwarden: Hero Nauta, 1707.

Pels, Andries (1677), 'Voorrède'. In: (dez.) *Q. Horatius Flaccus Dichtkunst, op onze tyden, én zéden gepast*.

Amsterdam: Jan Bouman, 1677 [ed. Schenkeveld-van der Dussen 1973].

Schuere, Jacob van der (1612), [Jacob van der Schuere] *Nederduytsche spellinge*. Haarlem: Daniel de Keyzer, 1612 [ed. Zwaan 1957].

Vollenhove, Joannes (1686), 'Aan de Nederduitse schryvers'. (In: (dez.) *Poëzy*. Amsterdam: Henrik Boom en wed. Dirk Boom, 1686, 564-577 [ed. Dibbets 1991].

Weyden, Dirkz.um van der (1651), *Inleydinge tot een vast-gegronde Nederduytsche letter-stellinge*. Utrecht: wed. Dirk van Rijsbeek, 1651.

Winschooten, Wigardus a (1683), *Letterkonst*. Leiden: s.n. [Johannes de Vivié], 1683.

Verwer en Moonen, en de oorspronkelijke woordvorm¹

Gijsbert Rutten

Rond 1700 werden de meeste spraakkunstige werken over de volkstalen ook in de volkstalen geschreven. Adriaen Verwer (ca. 1655-1717) echter publiceerde in 1707 *Idea linguae Belgicae grammatica, poetica et rhetorica*: een in het Latijn gestelde schets van de Nederlandse grammatica, poëtica en retorica.² Hij deed dat anoniem; op het titelblad verschool de auteur zich achter ‘Anonymus Batavus’.

Verwer verzocht zijn jeugdvriend David van Hoogstraten (1658-1724) een opdracht bij de *Idea* te schrijven.³ Van Hoogstraten gaf gehoor aan dat verzoek en schreef “Venerando et doctissimo viro Arnolde Monenio” (Verwer 1996: *2^{r-v}): “aan de eerwaarde en zeer geleerde heer Arnold Moonen”. Deze Moonen (1644-1711) had in 1706, juist een jaar voor Verwers *Idea* verscheen, naam gemaakt met zijn *Nederduitsche spraakkunst*. Van Hoogstraten refereert in zijn opdracht aan Moonens spraakkunst en de bijval die deze gevonden had onder taalminnende Nederlanders. Op grond van die spraakkunst (Moonen 1706) en ook omdat Moonens poëzie (Moonen 1700) hoog werd geschat, acht Van Hoogstraten hem bij uitstek geschikt tot beoordeling van Verwers *Idea*. Van Hoogstraten vraagt Moonen hem zijn mening over de *Idea* mede te delen.

En Moonen reageert op de *Idea*. Hij levert uitvoerig commentaar op de taalkundige ideeën in dat werk in een ‘Brief van den heere Arnold Moonen aen den opsteller dezer Aenmerkingen [= Van Hoogstraten, GR] over de Schetse der Nederduitsche Spraakkunst, onlangs in de Latynsche tale uitgegeven [= *Idea*, GR]’. Deze brief is gedateerd 20 april 1708 en werd opgenomen in de tweede druk van Van Hoogstratens *Aenmerkingen* (1710).

Onlangs is een moderne uitgave van de brief bezorgd door Igor van de Bilt (Verwer 2002).

Verwer heeft weer gereageerd op Moonens commentaar, ook in briefvorm. In 1709 publiceerde hij te Utrecht een

Brief aen den heere Adriaen Reland, Professor der Oostersche talen in de Academie tot Utrecht, *van den schryver der Linguae belgicae idea grammatica; &c.* tot rekenschap vande Aenmerkingen vanden Heer Arnold Moonen op dezelve *Idea*; en van ’t richtig Nederduitsch, zoo als door onze Hooge Overheid gebruikt is in Hare nieuwe overzettinge des Bybels.

Deze brief is niet opgenomen in de tweede druk van Van Hoogstratens *Aenmerkingen* uit 1710 noch in de licht gewijzigde heruitgave daarvan in 1711, maar wel in de derde druk van 1723. Ook van deze brief bezorgde Van de Bilt recent een uitgave (Verwer 2002).

OPBOUW VAN HET ARTIKEL

In dit artikel wil ik Moonens evaluatie van Verwers *Idea* bespreken (§ 2).⁴ Het zal blijken dat Moonen ten eerste Verwers *algemene uitgangspunten* inzake normativiteit verwerpt. Normen voor het taalgebruik moeten we volgens Moonen niet in de Statenbijbel of bij de middeleeuwse auteur Melis Stoke zoeken, zoals Verwer wil, maar bij de zeventiende-eeuwse auteur Vondel (§ 2.2.1). De oorsprong of de *locus* van de taalkundige normativiteit wordt door de beide grammatici in verschillende (groepen van) teksten gevonden. Ten tweede, in Moonens evaluatie van Verwers *praktische analyses* van woordvorming en woordgeslacht blijkt het oorsprongsbegrip eveneens centraal te staan. Het gaat daar om de verhouding binnen een woord tussen

de oorspronkelijke en de afgeleide delen (§ 2.2.2). De rode draad in het debat tussen Moonen en Verwer, zoals die blijkt uit Moonens reactie op de *Idea*, bestaat dus in verschillende opvattingen over oorspronkelijkheid. De auteurs delen daarmee de opvatting dat het denken in termen van oorsprong en oorspronkelijkheid de manier is om *in grammaticis* tot juiste conclusies, i.e. een correcte grammatica te geraken.

Om Moonens kritiek goed te kunnen situeren, is het nodig eerst de theoretische uitgangspunten van de *Idea* uiteen te zetten (§ 1). Het *theoretisch model* volgens welk de *Idea* gecomponeerd is en dat de *algemene uitgangspunten* en de *praktische analyses* dirigeert, wordt ook met Moonens benadering geconfronteerd (§ 2.3).

Ten slotte verdient de opmerkelijke, problematische rol van David van Hoogstraten, rond wiens werk de teksten van Moonen en Verwer circuleren, nadere beschouwing (§ 3). Van de Bilt zinspeelt in zijn uitgave van de brieven op persoonlijke en zakelijke motieven bij de verschillende actoren (Verwer 2002: m.n. xxxiii-xxxv). Ik probeer hier tot een oplossing op inhoudelijke gronden te komen.

1 Verwer

Hoe zit Verwers *Idea linguae Belgicae grammatica, poetica et rhetorica* (1707) in elkaar? De titel en de structuur stroken met elkaar: het boek telt drie hoofddelen, namelijk een ‘idea’ of schets van

- a) de grammatica,
- b) de poëtica en
- c) de retorica.

Binnen deze driedeling, of beter: dwars erdoorheen, hanteert Verwer enkele belangrijke onderscheiden: *lingua communis* vs. *dialecti*, *ars grammatica* vs. *ratio conscribendi sive componendi*, *usus analogus* vs. *usus anomalus*, levende vs. dode talen en overheid vs. auteurs. Ze komen hieronder een voor een en in hun onderlinge samenhang aan bod. Ik besluit (§ 1.5) met een samenvattende interpretatie waarin vier structurerende principes worden aangewezen die Verwers taalkunde organiseren: het theoretisch model.

1.1 Lingua communis vs. dialecti

In de ‘Praefatio auctoris’ (Verwer 1996: I-XIV), de voorrede van de schrijver, licht Verwer toe wat voor hem de norm voor taalgebruik is. Dat is een algemene schrijftaal, “onse Nederduitsche geregelde [tot regelmaat gebrachte, GR] schrijftaele” (ibid. 84). Doorgaans noemt Verwer deze de *lingua communis*. Het zou een landstaal moeten zijn, dat wil zeggen bekrachtigd in en door de wetten van de staat, met andere woorden “Eene geauctoriseerde tale” (ibid. V). Invoering van de *lingua communis* is Verwers hoofddoelstelling.

De *lingua communis* heeft twee dialecti⁵: de zogenaamde *dialectus poëtica* of ook wel *dialectus metaplasmica*⁶; dat is de literaire taal. De andere *dialectus* is de *dialectus forensis*: de taal van het hof en de senaat. Beide dialecten wijken af van de *lingua communis* en kunnen daarom niet de norm stellen voor goed taalgebruik. Maar Verwer nuanceert de afwijkingen van de *dialectus forensis* aanzienlijk: ze betreffen veeleer de retorica dan de grammatica, ze komen vrijwel uitsluitend in de advocatenpraktijk voor en zij die de *dialectus forensis* hanteren willen niet de *lingua communis* teniet doen - iets waarvan hij de gebruikers van de *dialectus poëtica* beschuldigt (zie § 1.3) - maar juist zoveel mogelijk volgen.

1.2 Ars grammatica vs. ratio conscribendi sive componendi

Verwer maakt een tweedeling binnen ‘wat over de aard [grondslag, GR] en de inrichting [constitutie, GR] der taal te onderrichten valt’ (1996: 1, vert. Knol). Het eerste deel betreft de elementaire kennis van de grammatica: *ars grammatica*. *Ars grammatica* wordt verder onderverdeeld in *etymologia* en *syntaxis*.⁷

Ook het tweede deel van wat over de taal te onderrichten valt, de zogenaamde *ratio conscribendi sive componendi*⁸ (de wijze van schrijven of samenstellen), wordt onderverdeeld en wel in *poësis* en *rhetorica*. De *poësis* valt uiteen in ritme, metrum en rijm en kent als voorstadium nog de prosodie. Deze prosodie blijkt vooral een klankleer te zijn, terwijl de versvoeten juist onder ritme en metrum vallen. In tegenstelling tot wat de uitgever van de tweede druk van Verwers *Idea* in 1783 beweert, namelijk dat het alleen om stijl zou gaan (Verwer 1996: 126), behelst het andere deel, de *rhetorica*

rica, een voor ons syntactisch onderwerp: de volgorde, of liever alle mogelijke volgordes, van de zinsdelen.

Hoe verhoudt deze verdeling tussen *ars grammatica* en *ratio conscribendi sive componendi* zich nu tot de *lingua communis* en de *dialecti* (cf. § 1.1)? Het object van de grammatica, de retorica én de prosodie is de *lingua communis*. Het object van de (overige delen van de) *poësis* is een *dialectus*, namelijk de *dialectus poëtica* of *metaplasmica*. Dat betekent dus dat de aanvankelijke driedeling *lingua communis* – *dialectus forensis* – *dialectus poëtica/metaplasmica* wordt getransformeerd tot een tweedeling *lingua communis* – *dialectus poëtica/metaplasmica* (de *dialectus forensis* wordt nu dus gerekend tot de *lingua communis*). Deze observatie is van belang voor het typisch anti-literaire karakter van Verwers taalbeschouwing. Overigens valt ook de *dialectus poëtica/metaplasmica* niet buiten het bestek van de regelmatigheid; zelfs worden de afwijkingen van de grammatica om wille van het metrum wel grammaticale (en retorische) figuren genoemd (Lausberg 1960).

Hieronder volgt een schematische voorstelling van Verwer 1707 (zie 1996) conform het in §§ 1.1 en 1.2 besprokene. Tussen haakjes is de corresponderende Nederlandse terminologie geplaatst uit Verwers brief in de mei-juni-aflevering van 1708 van de Boekzaal,⁹ waarin hij de structuur van de *Idea* nader verklaart (zie Verwer 1708).

[Zie figuur op blz. 11]

1.3 *Usus analogus* vs. *usus anomalus*

Usus analogus is volgens Verwer die taal of dat taalgebruik waarin de regels die de grammatica stelt, volmaakt gevolgd worden, waarin daarom sprake is van analogieën en niet van anomalieën. Het cruciale verschil tussen analogie en anomalie zit in de *figurae*.

Verwer noemt deze de grammatische of ook de etymologische en syntactische figuren. Maar, de figuren verschijnen, indien ze zich voordoen, op een regelmatige of analogische wijze; er zijn dus regels waaraan de *figurae* voldoen. Precies hun verschijnen echter is niet een regelmatig, ‘analoog’ fenomeen, maar afhankelijk van de keuzes van de auteur, en daarom betreffen zij een ‘anomale’ *usus*.

Er zijn twee niveaus van analogie: ten eerste worden algemene grammaticale regels opgebouwd door telkens vergelijkbare gevolgtrekkingen te maken op basis het talig materiaal; ten tweede moeten deze regels consequent worden toegepast (Verwer 1996: 11). Als beide niveau’s aanwezig zijn, is er sprake van een *usus analogus* in de *lingua communis*.

Verwer conceptualiseert de *usus analogus* anti-literair (zie § 1.4) en historisch. Wat het historische betreft: hij is ervan overtuigd dat elke taal in een beginstadium een volmaakte *usus analogus* heeft gekend. Hij noemt dat stadium *Seculum analogum* (1996: 12), het tijdperk der analogie. De taalkundige arbeid bestaat daarom niet slechts in de (re)constructie van de *usus analogus*, maar ook in de bestudering van geschriften die stammen uit het *Seculum analogum*, of in elk geval daar zo dicht mogelijk bij.

1.4 *Levende vs. dode talen; overheid vs. auteurs*

De *usus analogus* was voor Verwer anti-literair (zie § 1.3). Alvorens die eigenschap uit te werken, moet het onderscheid van levende en dode talen kort besproken worden.

Het onderscheid van levende en dode talen is relevant voor de verhouding tussen de overheid en auteurs. Levende talen hebben een *Patria* (1996: 7), een vaderland, en ze worden daar door de gehele bevolking zowel mondeling als schriftelijk gebruikt. Het is de taak van de overheid om in een land de regels van de daar levende taal vast te leggen (*‘pertinere ad Supremam Potestatem’*, zie Verwer 1996: 11).¹⁰ Die taak komt niet toe aan een bepaalde groep binnen de *Patria*, bijvoorbeeld de auteurs.

Bij dode talen liggen de zaken anders. Zij ontberen een vaderland. Toen ze leefden, toen zij nog gesproken en geschreven werden door de bevolking van een land, voerde de overheid het gezag over erover. Nu ze dood zijn, bestaan ze alleen nog in teksten en zijn ze niet meer aan een taalgemeenschap of vaderland gebonden. De auteurs kunnen dus wel eens de enige resterende bronnen zijn, de getuigenissen van het vroegere, levende taalgebruik. In dat geval mogen de auteurs ons leiden. Ze zijn echter niet te beschouwen als wettenstellers, maar als doorgevers van de normen

voor het taalgebruik die toen door de gerechtigde autoriteiten zijn bepaald.

Dat de overheid de taalregels bepaalt, moet niet zo verstaan worden, als zou men willekeurig regels kunnen maken. De algemene regels worden opgesteld conform de ‘natuur’ en ‘constitutie’ van de taal (cf. het schema); ze krijgen een algemene, dwingende geldigheid, doordat ze door de politieke autoriteiten bij wet bekrachtigd worden. Precies het verschil tussen het opstellen van regels (conform de ‘natuur’ en ‘constitutie’) en het eigenhandig maken van regels, definieert het onderscheid tussen de overheid en de auteurs. Die laatsten maken zich schuldig aan de *dialectus metaplasmica* – inderdaad *schuldig* maken, getuige Verwers regelmatig terugkerende uitvalen. Het aan het licht brengen van de *usus analogus* betekent woorden opsporen in hun ‘nec per metaplasmi licentiam castratas’, ‘niet door de vrijheid van het metaplasme gecastreerde’ (1996: 14)¹¹ gedaante. Het is het metaplasme dat de grammaticale en prosodische regels ‘allemaal tegelijk met wortel en al wegrukt en in de grond verbergt’ (ibid.; vert. Knol). Verwer voert een historisch fenomeen op als bewijs:

Graecae quondam linguae occasus et mors nulli alii morbo imputanda nisi improbo metaplasmo (Verwer 1996: 90; ‘De ondergang en de dood van de Griekse taal eertijds moeten aan geen enkele andere ziekte geweten worden dan een mateloos metaplasme’).

Verwers standpunt is dus: auteurs hebben niets met de normen voor de juiste taal van doen. Hij verdenkt ze zelfs van *vafritia* (1996: 88), ‘listigheid’. Het metaplasme is door de grote schrijvers, bijvoorbeeld Joost van den Vondel en Joannes Antonides van der Goes, inconsequent toegepast in vergelijkbare gevallen (‘anomaal’ dus, niet analoog).

Het was voor hen dus duidelijk *lusus ingenii* (ibid.), ‘een spel van de rede’. Verwer veronderstelt bovendien dat zij het publiek wilden misleiden: ze waren immers wel degelijk goed ingelicht over de *usus analogus*, zeker Vondel, die de zogenaamde letterkunstige vergaderingen te Muiden had bijgewoond, door Verwer hier getypeerd als de *Coetus analogico* (ibid.), ‘de samenkomst over de analogie’.¹²

1.5 Samenvatting: Verwers theoretisch model

Samenvattend kunnen we constateren dat Verwers project gericht was op de vestiging van (1) een algemene schrijftaal (*lingua communis*), die (2) gebaseerd is op de oudste bronnen, waarin de gezochte analogieën het duidelijkst aanwezig zijn, (3) uitdrukkelijk niet grondvest op de literaire taal van mannen als Vondel en Hoof en (4) juist wel bij wet bekrachtigd door de overheid. Deze structurerende principes zijn dus (1) egaliserend, (2) historisch, (3) niet-literair en (4) politiek. Dat is vier maal een ‘samenbindend element’: er is sprake van (1) gelijkschakeling, (2) een gedeeld verleden, (3) een beroep op niet-literaire taal, waardoor ook minder opgeleide bevolkingsgroepen worden aangesproken, en van (4) een vaderland.

Concreet betekent het dat Verwer in zijn spraakkunst als leidraad hanteert ten eerste Melis Stoke (13de-14de eeuw) - de oudste toentertijd bekende auteur, die daarom het dichtst bij het *Seculum analogum* staat -, ten tweede de handelingen van de Staten van Holland tot ongeveer 1620, ten derde Hugo de Groot's *Inleiding tot de Hollandsche rechts-geleertheit* (1631)¹³, ten vierde *De psalmen des propheeten Davids* van Anthonis de Hubert (1624), ten vijfde het woordenboek van Cornelis Kiliaan¹⁴ en vooral, ten zesde, de zogenaamde Statenbijbel (1637). De Hollandse acta en de Statenbijbel komen, als door een burgerlijk gezag bekrachtigde teksten, Verwer natuurlijk erg van pas.¹⁵

2 Moonen

Moonen reageerde op Verwers *Idea* in briefvorm (zie de inleiding). Hij begint en eindigt zijn brief met een verwijzing naar de opdracht van Van Hoogstraten, gesteld voor Verwers *Idea*. Meteen in de openingspassage refereert hij aan het verzoek dat Van Hoogstraten daarin deed:

MYN HEER, Eindelyk koome ik my ontlasten van eene langduurige verplichtinge om Uwe Ed^d. hartelyk te bedanken voor het openbaer blyk Uwer hoogachtinge voor onze vrientschap, de opdracht der Taelbespiegelingen van Uwen Vrient aen my; maer zoo, dat ik my teffens sterk gepraemt en genoodzaekt of liever verleegen vinde, om te gelyk op Uwe Ed^{ts}. verzoek, in deezen voor een bevel van my gehouden, myne gedachten over dit geschrift op eene zedige wyze te openbaeren (Moonen in Van Hoogstraten 1710: 231-2).

Moonen wekt de indruk als zou hij wel erg lang getalmd hebben met reageren. Van Hoogstraten's verzoek was gedateerd 2 juni 1707, Moonens brief 'Deventer, den 20. April 1708' (in Van Hoogstraten 1710: 249). De tussenliggende periode van krap elf maanden, waar vermoedelijk wel wat van afgaat, omdat tussen het gereed maken van de voorrede en de eigenlijke publicatie nog een tijdspanne zal liggen, is voor zo'n gedetailleerde reactie als die van Moonen toch niet uitzonderlijk lang, temeer daar hij een voltijsbetrekkking als predikant had. We zouden kunnen denken aan een retorische figuur: de auteur die zichzelf vernedert om de lezer of een specifieke lezer des te gunstiger uit te laten komen. Maar als Moonen dan zegt dat hij Van Hoogstraten's verzoek voor een 'bevel' hield en zich 'verleegen' vond zijn gedachten op een 'zedige' wijze te openbaren, dan wekt hij de indruk dat er speciale redenen zijn voor zijn verlate reactie: vond hij het een vervelende opgave? Vond hij het boek wel een reactie waard? Kon hij die wel op een fatsoenlijke wijze bieden? De principiële barrière die de geschiedenis heeft opgeworpen tussen onze tijd en taal en die van 300 jaar geleden, beliet ons al te grote conclusies te trekken uit dit soort fijnzinnige formuleringen. Het vervolg van de passage suggereert echter hetzelfde:

Voor eerst dan Uwen Vrient en lantsman, Dortenaer of Rotterdammer, zeggende, dat hy verscheidene goede dingen in zyn werk gestelt heeft, meene ik echter, dat 'er veele in zyn, die de toets niet wel verdraegen kunnen, immers myne toestemming geenszins bekoomen (in Van Hoogstraten 1710: 232).

Aan de 'verscheidene goede dingen' die Moonen hier aankondigt, refereert hij helemaal aan het eind van zijn brief pas weer, en dan nog zeer kort. Hij stemt in met Verwers opvatting over de spelling AE versus AA en de schrijfwijzen EE en OO; even verder neemt hij inzake het het voorzetsel 'te' een zelfde standpunt in als Verwer; en dan noemt hij in de slotpassage de *Idea* een 'noodigh en doorwrocht werkje' (in Van Hoogstraten 1710: 249). Aan deze lof gaan ongeveer zestien bladzijden kritiek vooraf.

In deze paragraaf komt eerst een van die 'verscheidene goede dingen' aan de orde (§ 2.1), dan Moonens kritiek (§ 2.2) en ten slotte (§ 2.3) de betekenis van het

voorgaande voor Moonens evaluatie van Verwers theoretisch model (cf. § 1.5).

2.1 Een overeenkomst

Wat Verwer beweert over de spelling van de verlengde A, i.e. over AE, 'gevalt ons beiden, naer myne gissing', aldus Moonen tegen Van Hoogstraten (in Van Hoogstraten 1710: 248). Verwer pleit voor AE in plaats van AA, omdat bij de A de mond het verst geopend is. Een verlenging van de klank in de vorm van een verdubbeling zou daarom onbeschaafd en al te moeilijk zijn (Verwer 1996: 96; cf. Van der Schuere 1957: 31-32 (1612: 40-41)). Het gaat hier dus om een kwantitatief verschil, namelijk de verlenging van de A, dat een kwalitatief verschil impliceert, omdat niet AA, maar de diftong AE wordt geprefereerd.

In zijn pleidooi voor AE beroept Verwer zich ook op Vondel. De spelling AE werd eveneens door Moonen (1706: 20-1) en Van Hoogstraten (cf. zijn *Aenmerkingen*) gebruikt. Waarschijnlijk is daarin Vondels keuze erg belangrijk geweest (cf. Moller 1908: 117).

De spelling AE, zegt Verwer, is gebruikelijk in de hofstad Den Haag, in Rotterdam en de rest van Zuid-Holland en in Brabant en Vlaanderen. Hij verzet zich expliciet tegen de Amsterdamse gewoonte AA te spellen, die sinds pakweg anderhalve eeuw bestaat, omdat die schrijfwijze puur en alleen is gebaseerd op de Amsterdamse uitspraak. De eerste Nederlandse grammatica *Twe-spraack vande Nederduitsche letterkunst* (1584) verdedigde inderdaad de spelling AA (*Twe-spraack* 1985: 131 (1584: 22), 376-7); ook Moonen verwijst in zijn spraakkunst naar 'Spiegel, Koornhert, en andere Taelbouwers uit de Kamer in Liefde bloeiende' als voorstanders van AA (Moonen 1706: 20-4, citaat op 21), waarmee hij ook op P.C. Hooft doelde, die vanaf 1641 vrij consequent AA spelde (Zwaan 1939: 107; vgl. Moonen 1706: 21).

De verwijzingen naar Vondel en de *Twe-spraack*, de afwijzing van de 'Amsterdamse' AA en het standpunt dat 'vaer', 'raen' en 'slaen', als verkortingen van 'vader', 'raden' en 'slagen', met AE geschreven dienen te worden, zijn hoofdelementen in zowel Moonens be-toog uit 1706 als dat van Verwer uit 1707.¹⁶

2.2 Moonens kritiek

Zoals gezegd, aan de paar positieve opmerkingen gaat veel kritiek vooraf, en Moonens kritiek op de *Idea* is niet mals. Ze is tweeledig: eerst kritiseert hij Verwers algemene uitgangspunten, vervolgens zijn praktische taalbeschouwing.

2.2.1 Verwers algemene uitgangspunten

Moonen verwerpt de autoriteiten tot wie Verwer zich wenst te wenden en kritiseert bovendien zijn beschouwing over de *dialectus forensis* en de ongelijke behandeling van de beide *dialecti* (*forensis* en *poëtica/metaplasmica*).

De keuze voor de Statenbijbel als belangrijkste bron wordt ontkracht met voorbeelden van onjuistheden en tegenstrijdigheden in grammaticaal opzicht:

ik durve nochtans het onderwys daer van [nl. van 'de beginsels, *elementa*' van de grammatica, GR] gansch niet haelen uit de Nederlantsche Overzettinge des Bybels, hoe goet gekeurt van des Lants Hooge Maghten (in Van Hoogstraten 1710: 232).

Wellicht verdient het hier opmerking dat Moonen predikant van beroep was.

De opvallendste onregelmatigheden in de Statenbijbel doen zich voor in het woordgeslacht. Moonen vult twee pagina's met aan dat werk ontleende substantieven, waaraan meerdere genera worden toegekend. De verklaring die hij geeft voor deze grammaticale inconsistentie, luidt dat de bijbelvertalers niet allen uit de Nederlanden afkomstig waren en zo ze dat wel waren, dan nog uit verschillende gewesten. Dat Moonen zijn aanval op Verwer en de Statenbijbel opent met dit onderwerp, kan samenhangen met Van Hoogstratens interesse in het woordgeslacht en het feit dat Van Hoogstratens *Aenmerkingen*, waarin Moonens brief werd opgenomen daaraan gewijd is; als een centraal onderwerp in de woordsoortenleer is het genus overigens vrijwel altijd een van de eerste delen van grammatica's, en daarnaast is het genus een heet hangijzer in de zeventiende- en achttiende-eeuwse taalbeschouwing (cf. Peeters 1990: 155 n.a.v. Vollenhove 1686; verder Van Hoogstratens geslachtslijst die in 1700 voor het eerst verschijnt).

Dan volgen drie taalkundige kwesties waarmee in de Statenbijbel eveneens incorrect omgesprongen wordt. Ten eerste is er een inconsequent gebruik van het we-

derkerend voornaamwoord van de derde persoon: 'zich', 'hem', 'haer' en 'hen' komen door elkaar voor. Moonen pleit voor 'zich'.¹⁷

Ten tweede, Verwers bewering dat de eerste persoon van de onvoltooid tegenwoordige tijd enkelvoud altijd op -e uitgaat, is onjuist; zo vinden we bijvoorbeeld in de Statenbijbel zelf 'Ik *verwacht* u' en 'Een ding *heb* ik begeert'.

Ten derde vindt Moonen de beheersing van de derde naamval door de voorzetsels 'tuschen', 'onder', 'na' en 'tot', zoals die in de Statenbijbel voorkomt in '*Tuschen* uwen *zaede*, *Onder* den *volke*, *Na* onzen *beelde*, uwen *woorde*, *Tot* den *zaede*', fout. Hij wil in de plaats van de genoemde substantieven '*Zaet*, *volk*, *beelt*, *woort*', dat wil zeggen de vierde naamval.¹⁸ In zijn *Nederduitsche spraekkunst* (1706: 306, 312-3) liet hij deze voorzetsels ook de vierde naamval regeren. De derde naamval na een voorzetsel kan helemaal niet, beweert hij daar (Moonen 1706: 305). Moonen concludeert na dit korte onderzoek naar de grammaticaliteit en de grammaticale consistentie van de Statenbijbel dan ook dat het taalgebruik daar 'strijdigh tegens het gebruik en de reden' is en 'zich zelve ongelyk'.

Moonen verwerpt ook Verwers omarming van de taal van het gezag, de *dialectus forensis*. Hij verwijt Verwer dat hij die taal weliswaar karakteriseert als een *dialectus*, maar tegelijk de dialectische afwijkingen nuanceert en de overheidstaal (*dialectus forensis*) zo alsnog tot een autoriteit maakt, terwijl hij het literaire dialect (*dialectus poëtica/metaplasmica*) zo genadeloos afvalt:

Om van den *soloecismus* niet te spreken, die Uw Schryver in de Staeten, in den Raet en het Hof, en in de Overheden voor goet keurt, als eenen verhevenen en majesteitryken schryfstyl, en in anderen naer verdienste wraekt (in Van Hoogstraten 1710: 233).

Een andere autoriteit die Verwer opvoert is Franciscus Junius (± 1590-1677), die hij niet slechts prijst om zijn taalkundige kwaliteiten, die onder meer blijken uit zijn uitgave van de *Codex argenteus* (1665), maar ook als taalbeheerser, zoals zou blijken uit *De schilder-konst der ouden* (Middelburg 1641), de vertaling van zijn eigen *De pictura veterum* (Amsterdam 1637). In werkelijkheid was Johan de Brune de Jonge (1616-1649) de vertaler van het werk. Moonen looft Junius en stemt er-

mee in dat hij vanwege zijn kennis van de taal als een na te volgen autoriteit te beschouwen is en ‘den leerlingen wel magh aengepreezen worden’ (in Van Hoogstraten 1710: 235). Maar hij wijst er ook op dat men dan wel ‘eenige kleenigheden over het hoofd zie en leere myden’ (ibid.). De opsomming van die kleenigheden diskwalificeert Junius dan eigenlijk weer:

het gebruik van den Noemer voor den Aenklaeger, (...) het misbruik eeniger Voornaemwoorden, de overtolligheid der letteren in de spellinge, de vermengeling der Geslachten in de Zelfstandige en Byvoeglyke Naemwoorden. (ibid.)

Over een volgende door Verwer opgevoerde autoriteit, Grotius, zegt Moonen: ‘De Groots Inleiding tot de Hollantsche Rechtsgeleertheit is in mynen boekschat niet’ (ibid. 236). Hij geeft dan ook geen oordeel en vervolgt:

Nu zal ik tot het geschrift zelf, en de Aenmerkingen daer over hier en gins gevallen, voortgaen’ (ibid.).

2.2.2 *Verwers praktische uitwerkingen*

De praktische uitwerkingen van Verwer staan, zoals gezegd, bloot aan een hevige kritiek. Moonen recapituleert 29 onderwerpen die bij Verwer aan de orde komen. Bij de behandeling van 28 daarvan heeft Moonen serieuze bedenkingen, in één geval voegt hij iets toe. Deze aanmerkingen op Verwers praktijk zijn direct gerelateerd aan diens uitgangspunten: telkens probeert Moonen de taalvoorschriften die Verwer formuleert op grond van met name Melis Stoke en de Statenbijbel te weerleggen met citaten uit precies die bronnen. Moonens brief, waarin eveneens het onderscheid tussen uitgangspunten en praktijk van het taalgebruik te maken is, kan derhalve gekarakteriseerd worden als een frontale aanval op Verwers overtuiging dat het beste Nederlands in de genoemde bronnen te vinden is, en niet in latere literaire auteurs als Vondel en Hooft.

Voor Moonen, zoals voor Van Hoogstraten, liggen de zaken exact omgekeerd: het Nederlands, een taal waaraan gebouwd is sinds Melis Stoke, is bij Vondel en Hooft tot zijn volle wasdom, tot volmaaktheid gekomen. Moonens afwijzing van Verwers bronnen als maatgevend is tegelijk, zeker wanneer we zijn *Nederduitsche spraekkunst* in stelling brengen, op te vatten als een affirmatie van de normativiteit van de taal van mannen als Vondel en Hooft, die Verwer verwierp. In Moonens *Nederduitsche spraekkunst* is een hoofdrol

weggelegd voor (de taal van) Vondel: zo ontleent Moonen het overgrote deel van de voorbeeldzinnen in zijn syntaxis aan Vondel.¹⁹ Inzake het woordgeslacht is Van Hoogstratens geslachtslijst een van Moonens belangrijkste bronnen geweest.²⁰ Ook die geslachtslijst is gebaseerd op het taalgebruik van Vondel en Hooft.

Woordvorming

De 28 punten van kritiek die Moonen behandelt, hebben voor het grootste deel betrekking op de woordvorming. Het debat behelst de morfologie van meervoudsvormen, verkleinwoorden, bijwoorden, werkwoorden en nog veel meer, en meestal betreft het achtervoegsels. Het meningsverschil tussen beide auteurs laat zich schetsen langs de lijnen van oorspronkelijkheid en ‘toegevoegde waarde’: de vraag is telkens wat binnen een meerledig woord ‘oorspronkelijk’ is ofwel het ‘Wortelwoort’, en wat daaraan toegevoegd of ervan weggenomen is, zowel fonologisch als morfologisch; vandaar kunnen ook de vragen geformuleerd worden naar de oorspronkelijke vorm van het toegevoegde of weggenomen deel en de betekenis van de verschillende mogelijk toe te voegen (en weg te nemen) delen. Louter ter illustratie: voor Verwer zijn ‘armoede’, ‘ootmoede’ en ‘vlijte’ via de metaplastische werking van de syncope (klankweglating in het woord) ontstaan uit de oorspronkelijke vormen ‘armoedighede’, ‘ootmoedighede’ en ‘vlijtighede’; volgens Moonen daarentegen zijn de kortere vormen ‘armoet’, ‘ootmoet’ en ‘vlyt’ de oorspronkelijke vormen, waarvan de bijvoeglijke naamwoorden ‘armoedigh’, ‘ootmoedigh’ en ‘vlytigh’ zijn afgeleid, die dan door toevoeging van het suffix -heit zijn uitgebouwd tot ‘armoedigheid’, ‘ootmoedigheid’ en ‘vlytigheit’.

Woordgeslacht

Vier maal heeft Moonens kritiek betrekking op het woordgeslacht. Zo verwerpt hij Verwers regel dat mannelijke en vrouwelijke substantieven, als ze collectief worden gebruikt, onzijdig kunnen worden, bijvoorbeeld: het woord ‘haes’ is mannelijk, maar als we spreken van alle hazen (in een bepaald gebied), dan is volgens Verwer ook ‘het haes’ geoorloofd. Het lemma ‘haes’ komt al in 1700 in de *Aenmerkingen* van Van

Hoogstraten voor en wordt daar als mannelijk gekwalificeerd aan de hand van een citaat uit Vondel. De auteur vervolgt dan:

Deze gezwinde jagers hebben een misbruik, dat ze zeggen, *Daer is veel haes in dat lant*, in plaats van, *Daer zyn veele hazen*: even als men zegt, *In dat water is veel visch* (Van Hoogstraten 1700: 31-2).²¹

Van Hoogstraten hekelt dus het zogenaamde collectieve gebruik van 'haes' en 'visch' en lijkt daarmee tevens 'het haes' als een met een lidwoord gepreciseerd collectivum uit te sluiten.²²

Op Verwers regel dat substantivisch gebruikte, door apocope ingekorte werkwoorden mannelijk zijn (bijvoorbeeld van '(het) lopen' na apocope 'loop', hetgeen mannelijk is: 'de loop'), reageert Moonen aan Van Hoogstraten:

dat deeze stelling niet waer is, dewyl Uwe. Edl. en ik weeten, dat deeze Zelfstandige Naemwoorden alleen van de Gebiedende Wyze in de Werkwoorden worden afgeleidt (in Van Hoogstraten 1710: 237).

Met andere woorden, voor Moonen ontstaat het zelfstandig naamwoord 'loop' na substantivering van de gebiedende wijs 'loop'. Ook hier speelt dus de vraag wat oorspronkelijk is en wat afgeleid of bijkomstig. Verwer redeneert van de infinitief 'lopen' via substantivering en apocope naar 'de loop'. Voor Moonen is de imperatiefvorm van werkwoorden het 'Wortelwoord',²³ i.c. 'loop', waarna substantivering plaatsvindt. De heren zijn het niet oneens over welk geslacht toegekend dient te worden aan 'loop' en soortgelijke zelfstandige naamwoorden, maar over de regel volgens welke dat geslacht gefundeerd wordt.

Moonen spreekt in het bovenstaande Van Hoogstraten rechtstreeks aan op zijn taalkundige kennis: hij lijkt er zeker van dat de laatste eveneens van mening is dat zelfstandige naamwoorden als 'loop' ontstaan uit de imperatiefvorm van een werkwoord. In Moonens spraakkunst is van een genusregel die op dit principe is gebaseerd geen sprake,²⁴ echter wel in Van Hoogstraten's *Aenmerkingen*, en reeds in de druk van 1700. Onder het lemma 'antwoordt' zegt Van Hoogstraten daar het volgende:

Dit woord, komende van *antwoorden*, heeft den uitgang der gebiedende wyze van dit werkwoord: en veele van

zulke woorden zyn van het onzyd. gesl. als, *Bederf, Beding, Belang, Geloof, Hecht*, enz. (Van Hoogstraten 1700: 5).

De met imperatieven overeenkomende zelfstandige naamwoorden zijn nu echter van het *onzijdige* geslacht. Van Hoogstraten herhaalt de regel verderop (1700: 64-7) en voegt daar 'offer', 'bekyk', 'onthael', 'onderwys', 'onderhoudt', 'onderscheidt', 'ontwerp', 'ontzeg' en 'oordeel' toe, en noemt als uitzonderingen 'ontfang', 'knoop' en 'loop', 'schoon dit ook een gebiedende wyze is der werkwoorden', die alle drie mannelijk zijn. Ook in de tweede en de derde druk geeft Van Hoogstraten deze regel.²⁵

Verwer plakte aan zijn in Moonens ogen onjuiste regel over woorden als 'loop' de opmerking vast, dat uit zijn voorgaande twee regels volgt en te verklaren is dat sommige substantieven twee geslachten, namelijk het mannelijke en het vrouwelijke hebben. De eerste regel waar Verwer op doelt, is die van het behoud van geslacht na verkorting door een metaplastische figuur. Ik heb deze regel boven aangehaald; 'armmoedighede' > 'armoede' is daarbij exemplarisch. De tweede regel behelst het genus van zogenaamd verkorte, gesubstantiveerde infinitieven als 'loop' van 'lopen'.

De combinatie van beide regels nu verklaart waarom 'wensch' mannelijk en 'wensche' vrouwelijk is: 'wensch' is een gesubstantiveerde verkorting van het werkwoord 'wenschen' en derhalve mannelijk; 'wensche' is een verkorting van 'wenschinge' en behoudt het genus van dat woord, en wel het vrouwelijke. Verwers andere voorbeelden zijn 'rouw' - 'rouwe' (m resp. v, van 'rouwen' resp. 'rouwinge') en 'wenk' - 'wenke' (m resp. v, van 'wenken' resp. 'wenkinge'). Arnold Moonen geeft als tegenvoorbeelden 'min', 'vlek', 'smet', 'plaeg', 'vraeg', 'zucht', 'vlucht' en 'smart', die alle vrouwelijk zijn, terwijl ze, Verwers redenering volgend, als verkortingen van 'minnen' etc. mannelijk zouden moeten zijn. Tegelijk zouden de eveneens bestaande vormen op -e, dus 'minne' etc., dan om een geheel andere reden vrouwelijk zijn (namelijk als verkorting van 'beminning' of iets dergelijks). Dat gaat Moonen te ver. Hij lijkt op het standpunt te staan dat 'min' en 'minne' een en hetzelfde woord is, en dat woord is vrouwelijk, niet omdat het ergens van afgeleid is, maar omdat het een oorspron-

kelijk woord is en nu eenmaal dat genus draagt. Moonen draait de oorspronkelijksrelatie hier dus om: waar 'loop' als afkomstig van 'loopen' mannelijk is, daar is 'min' uit zichzelf vrouwelijk, en kan van 'min' een werkwoord, bijvoorbeeld 'beminnen' gevormd worden:

ten waere men alle deeze Naemwoorden [i.c. 'min', 'vlek', 'smet' etc., GR] wilde houden voor Oirsprongke-lyke, waer van hunne Werkwoorden afgeleidt worden (in Van Hoogstraten 1710: 237).

De oplossing bestaat dus in de juiste analyse van de relatie tussen oorsprong en afgeleide.

Het vierde en laatste geval waarin het genus in het geding is, betreft de pronominale aanduiding. De taalkundige ordelijkheid die door bijvoorbeeld Van Hoogstraten en Moonen werd nagestreefd, leidde ertoe dat zij het taalkundige geslacht (genus) lieten prevaleren boven het natuurlijke (sexus, kunne). Dat betekent dat naar een woord als 'meisken', dat naar de grammaticale vorm onzijdig is ('het meisken') en naar de natuurlijke betekenis vrouwelijk (een meisje is immers een vrouw), door middel van onzijdige voornaamwoorden verwezen moet worden. Dus zegt Van Hoogstraten:

De Ridder Hooft, anders zeer opmerkende hier omtrent, vergist zich dan, als hy in Tacitus pag. 257 zegt: *Een meisken in het twintigste jaer haers ouderdoms*, voor *zyns ouderdoms*,²⁶ ziende hier op de kunne, en niet op het geslacht (Van Hoogstraten 1723: 355-6).

Verwer verzet zich tegen deze regel (zoals een jaar later in 1708 Willem Sewel dat zal doen in zijn *Nederduytsche spraakkonst*²⁷):

substantivo Majesteit / quod femininum est, convenit pronomen masculini sexûs, ubi de Viro Rege agitur; sijne Majesteit / Hoogheit / Genade: contrâ feminini, ubi de muliere Reginâ: hare Majesteit / Hoogheit / Genade (Verwer 1996: 99; 'Met het substantief *majesteit*, dat vrouwelijk is, congrueert het voornaamwoord voor de mannelijke kunne waar het gaat om een man als koning: *sijne Majesteit, Hoogheit, Genade*; daarentegen dat voor de vrouwelijke kunne waar het gaat om een vrouw als koningin: *hare Majesteit, Hoogheit, Genade*'; vert. Knol).

Moonen is het er niet mee eens. Verwers voorbeelden moeten uitgebreid worden om ze kloppend te maken. Daartoe moet een bijvoeglijk naamwoord geplaatst worden tussen het bezittelijk voornaamwoord en het

zelfstandig naamwoord, zodat bijvoorbeeld '*Zyne Keizerlyke Majesteit heeft zynen Veltheer afgevaardigt*' (in Van Hoogstraten 1710: 248) ontstaat. In dat geval is 'zynen' mogelijk, omdat het kan refereren aan de keizer, die een man is 'in wien de majesteit huisvest' (ibid.). Zonder die toevoeging van 'keizerlyke' is en blijft 'majesteit' een vrouwelijk woord, waarnaar met een vrouwelijk voornaamwoord verwezen moet worden.

2.3 Moonen met betrekking tot Verwers 'theoretisch model'

Verwers theoretisch model kende vier structurende principes (zie § 1.5): (1) een egaliserend, omdat de taal uitdrukkelijk *communis*, algemeen moet zijn; (2) een historisch, omdat de bronnen daartoe in het verleden gezocht moeten worden; (3) een niet-, of misschien beter anti-literair, want literatoren bedienen zich van die verdraaide *dialectus metaplasmica*; en (4) een politiek: de taal moet wettelijk gegrondvest zijn. Welke positie neemt Moonen in ten aanzien van deze vier principes? Moonen concentreert zich op het tweede en het derde principe: hij poogt aan te tonen dat de juiste normgevende bronnen in het recentere, literaire verleden gezocht moeten worden in plaats van in een ouder en niet literair (§ 2.2).

Het belang van een algemene, wettelijk beregelde taal (cf. principe 4) wordt door Moonen niet betwist. Sterker nog, de opdracht bij zijn *Nederduytsche spraakkunst* van 1706 doet vermoeden dat zijn opvatting in dezen niet (veel) verschilt van Verwers:

Aen de excellentie der hooggeboore gravinne en vrouwe, mevrouwe Isabella Justina, gravinne te Bentheim, (...), eene Nederlantsche gravinne, die, uit Nederlantsch bloet gesprooten, met de Nederlantsche zeden ook de Nederduytsche tael hanthaeft in een geweste, wiens lant-tael, van de Elve tot de monden van den Ryn gesprooken, de moederspraek is van Hoog- en Nederduytschen, word deeze Nederduytsche spraek-kunst, (...) opgedraegen van haeren ootmoedigsten en vaerdigsten dienaer A. Moonen (Moonen 1706: *2^{r-v}).

Moonen draagt niet slechts zijn werk op aan een adellijk persoon, wat heel gewoon was (cf. Stegeman 1996: m.n. 187-94), maar legt daarbij duidelijk een relatie tussen Isabella Justina als gezagdrager en als handha-ver van de Nederlandse volkstaal; ook spreekt hij van

een ‘lanttael’. Moonens formuleringen vertonen grote overeenkomst met Verwers ‘geautoriseerde’, i.e. bij wet door de overheid bekrachtigde taal. Het vierde, politieke principe is in Moonens grammatica dan ook duidelijk te onderscheiden.

Over zijn doelgroep doet Moonen in de voorrede bij de *Nederduitsche spraakkunst* geen glasheldere uitspraken, maar wel valt op te maken dat het boek in elk geval ook bestemd was voor anderstaligen die Nederlands willen leren en voor leerlingen van de Latijnse school. Om hen ter wille te zijn heeft hij namelijk een lijst van ‘Kunstwoorden’ opgenomen (Moonen 1706: **2^v-**8^v), termen dus, ‘in de spraakkunst doorgaans gebruikt, met hunne Latynsche benaemingen’ (**2^v). Moonen gebruikt in zijn grammatica Nederlandse termen en biedt langs deze weg degenen die de Latijnse terminologie beheersen de mogelijkheid de betekenissen van het Nederlandstalige jargon te achterhalen.

Moonen heeft met andere woorden een brede doelgroep voor ogen gehad, waartoe onder meer²⁸ anderstaligen en (een gedeelte van) de jeugd behoorden. De breedte van die doelgroep en vooral het feit dat hij zijn grammatica bedoelde ter onderwijzing van vreemden duidt erop dat hij zijn werk een zekere algemeenheid toedichtte (cf. principe 1). Hierbij moet aangetekend worden dat de kennis van de Latijnse terminologie niet algemeen verbreid was onder de bevolking, maar onder de geletterde bevolking.

Als we dan ten slotte Moonens spraakkunst zelf beschouwen, kunnen we concluderen dat de analytische wijze waarop hij zijn werk opbouwt, of misschien beter ontvouwt, sterk doet vermoeden dat het voor een zeer breed, algemeen publiek van geïnteresseerde leken bestemd was (cf. principe 1). Zorgvuldig en omstandig worden de begrippen een voor een gedefinieerd en bij de eerste keer dat ze genoemd worden, zijn ze cursief gedrukt (bijv. Moonen 1706: 1).

Al met al lijkt de conclusie gerechtvaardigd dat zowel het in Verwers *Idea* onderscheiden eerste als vierde structurerende principe door Moonen gedeeld wordt en derhalve niet aangevallen in zijn brief aan Van Hoogstraten.

3 Van Hoogstraten

Om twee redenen is de rol van David van Hoogstraten in het geheel interessant. Ten eerste vanwege zijn aandeel in de publicatie van zowel Verwers *Idea* als in die van Moonens reactie daarop in briefvorm (zie de inleiding). Ten tweede vanwege zijn inhoudelijke stellingname die aspecten van Moonen en Verwer combineert, waarmee Van Hoogstraten de beperkte *verzoenlijkheid* van beide kempnanen demonstreert.

Van Hoogstraten verwerpt de door Verwer bepleite, normgevendende bronnen niet. Anthonis de Hubert en meer nog Melis Stoke komen in de *Aenmerkingen*, vooral de tweede en de derde druk, regelmatig voor als autoriteit (Rutten 2000: 95). Saillant is daarnaast dat Stoke, door Moonen in zijn brief in feite ontheven uit de taalkundige macht, door Van Hoogstraten in de voorrede bij de tweede druk, dus de druk waarin Moonens brief voor het eerst is opgenomen, wordt aangehaald als getuige inzake een taalkundige kwestie (Van Hoogstraten 1710: **3^v). Van Hoogstraten voert Stoke, zowel in de eigenlijk *Aenmerkingen* als in de voorrede, op als autoriteit.

Nog saillant is een eerdere passage uit diezelfde voorrede voor de tweede druk van de *Aenmerkingen*. Van Hoogstraten schetst daar een ontwikkeling van de schrijftaal en ontvouwt een beknopte geschiedenis van de taal, die grotendeels overeenkomen met de ontwikkelingen zoals Verwer die eerder al formuleerde.²⁹ Hij prijst daarbij Melis Stoke. Staat Van Hoogstraten aan de kant van Verwer? Ja, maar dan laat Van Hoogstraten de naam van Verwers werk, de *Idea*, vallen en voegt daar onmiddellijk aan toe dat Hugo de Groot in zijn *Inleiding tot de Hollandsche rechts-geleertheit*, door Verwer zo geprezen, niet vrij was van het op grote schaal ingetreden verval van de Nederlandse taal (Van Hoogstraten 1710: *5^v-*6^f). Blijkbaar had Verwer zich volgens Van Hoogstraten laten misleiden door de ‘beroemtheit’ van Grotius.

Vervolgens roemt Van Hoogstraten een positieve uitzondering op de algemene regel van taalkundig verval aan het einde van de zestiende en het begin van de zeventiende eeuw: ‘de vertalinge des Bybels, die door ’s lants Staten bezorgt is’ (Van Hoogstraten 1710: *6^f), een werk dat ‘zuiver’ is, hetgeen Verwer volmondig

zal beamen. Van Hoogstraten zet zijn betoog voort met het opnoemen van enkele auteurs van later tijd, die zijn ontsnapt aan het verval en zelfs hebben bijgedragen aan herstel: Vondel en Hooft, Geeraerd Brandt en zijn zonen, Joannes Vollenhove en “den Heer Moonen, die ons hier tot voorganger en leitsman dient” (ibid.).³⁰ Dus niet Verwer of de *Idea!* Weer geeft Van Hoogstraten Verwer wat toe, waarna hij hem corrigeert. En die correctie pakt gunstig uit voor Moonens standpunt. Van Hoogstraten rekent dus met Verwer en contra Moonen zowel Stoke als de Statenbijbel onder de lovenswaardige en na te volgen bronnen, contra Verwer verwerpt hij De Groot, en tot de contemporaine autoriteiten hoort wel Moonen, maar Verwer weer niet.

De status van de Statenbijbel, die door Moonen in zijn brief in twijfel wordt getrokken, verdient dan blijkbaar nog enige toelichting. Na een klacht over het taalkundige niveau van de schrijvers en predikanten, komt Van Hoogstraten op die bijbelvertaling terug. Hij verbaast zich over het abominabele niveau

van vele predikers, die dagelyx den Bybel hanterende, en de woorden vindende in zulk eene stelling van naemvallen, door de artikelen [lidwoorden, GR] onderscheiden, nochtans in hunne schriften toonen, datze op daer geen acht op geven, of zulke eene bepaling van voorschriften, die de vertalers zonder twyffel vooraf hebben vastgesteld, enkel verachten of veronagtsamen (Van Hoogstraten 1710: *6^v).

Niet alleen is het wonderbaarlijk dat de predikanten zo ongevoelig zijn voor de klaarblijkelijke taalkundige correctheid van de Statenbijbel,³¹ maar zelfs is die correctheid dermate consistent dat het volgens Van Hoogstraten geen twijfel lijdt dat de Statenvertalers vooraf grammaticale voorschriften hebben bepaald.³² Deze woorden en de volgende lijken rechtstreeks gericht aan Moonens, wat betreft deze bijbel skeptische, adres:

Ik zal niet op my nemen eene verweringe aen te vangen voor deze Overzetters, die menschen zynde, alsze waren, ook hunne dolingen gehadt hebben in zaken, die onze spraek betreffen, en het werk, datze te verrichten hadden (Van Hoogstraten 1710: *6^v).

Kortom, Van Hoogstraten kiest een middenweg. Verwer neemt de Statenbijbel als een prominente maatstaf voor het Nederlands, om zijn taal en om het feit dat hij door een gezaghebbende instantie, namelijk de Dordt-

se Synde, was bekrachtigd. Moonen stelt zich daar diametraal tegenover door te wijzen op inconsequenties in de Statenbijbel. Van Hoogstraten accepteert zijn gezag, maar met inachtneming van de onvermijdelijke vergissingen. De verdediging van de bijbel als waardevol document voor de volkstaal is daarmee overigens niet ten einde. Van Hoogstraten toont van 83 substantieven uit de Statenbijbel aan dat deze in geslacht overeenkomen met zijn eigen bevindingen, gebaseerd op het taalgebruik van Hooft en Vondel (Van Hoogstraten 1710: *6^v e.v.)

Van Hoogstraten's rol in het geheel is opvallend. Verwers *Idea* vormde een duidelijke breuk met de gangbare normativiteit. In Van Hoogstraten's *Aenmerkingen*, in Moonens spraakkunst, en overigens ook in die van Willem Sewel (1708, ²1712) en Jacobus Nylöe (1703, ²1707, ³1711), staat de literaire taal van met name Vondel centraal; bij Verwer expliciet niet. Alsof hij voorzag wat dat betekende, verkoos hij anoniem te blijven en vroeg zijn oude vriend David van Hoogstraten een opdracht bij de *Idea* te schrijven. Deze weigerde natuurlijk niet, maar zette Verwer eigenlijk schakmat door het boek aan Moonen op te dragen en deze een oordeel te vragen. Moonen, ongehinderd door persoonlijke belemmeringen vanwege Verwers anonimiteit, kritiseerde de toekenning van het hoogste taalkundige gezag aan de Statenbijbel en Melis Stoke in plaats van aan Vondel en andere literatoren. Deze verdediging van de literaire auteurs hoefde Van Hoogstraten zo niet op zich te nemen, en het risico van een conflict met Verwer ontliep hij dus op handige wijze.

Van Hoogstraten, zeker na de *Aenmerkingen* onvermijdelijk geassocieerd met Vondel en Hooft, bracht als auteur van de opdracht van de *Idea* een breuk teweeg in de normatieve taalpraktijk, maar herstelde deze fijntjes door de gezaghebbende Moonen in de gelegenheid te stellen te reageren. In de voorrede dan bij zijn eigen *Aenmerkingen* uit 1710 komt hij tot een synthese: Moonens brief wordt afgedrukt, zodat duidelijk is dat de *Idea* enkele verkeerde ideeën bevat; tegelijk wordt die kritiek genuanceerd door de acceptatie van enig taalkundig gezag van de Statenbijbel en Stoke. Wat betreft het debat tussen Verwer en Moonen is deze stellingname van Van Hoogstraten interessant, omdat zij demonstreert dat de posities van Verwer en Moonen

niet onverenigbaar zijn, maar gevangen kunnen worden in een structuur waarin beide zinvol zijn. De reden daarvoor is dat Moonen en Verwer *in grammaticis* op punten verschillen, maar niet over de gehele linie (zie § 2.3 en Slot).

SLOT

In de kritiek die Arnold Moonen uitte op Adriaen Verwers *Idea* (1707) is de kwestie van het oorspronkelijke en het afgeleide het centrale thema.³³ De taalbenadering van deze auteurs wordt gekenmerkt door het verlangen oorspronkelijke taalvormen te ontdekken en te hanteren als leidraad en norm bij de analyse en de beoordeling van taaluitingen. Verwer vindt het oorspronkelijke in oudere (bijvoorbeeld middeleeuwse) en bij voorkeur niet-literaire teksten, Moonen in recentere en literaire, vooral die van Vondel. Voor beiden is een concept van oorspronkelijkheid dus instrumenteel in de vaststelling van taalkundige normativiteit. Taalkundige normen worden gevonden, indien de oorspronkelijke woordvormen als uitgangspunt van de grammaticale analyse dienen. De verschillen tussen Verwer en Moonen duiden dan ook niet op een radicaal andere benaderingswijze van taal en taalkunde, maar zijn gemeten naar de argumentatiestructuur veeleer varianten van elkaar. Het is de queeste naar de oorspronkelijke woordvorm die in belangrijke mate het vroegmoderne taalkundige denken organiseert en het debat tussen Moonen en Verwer toont dat op een exemplarische wijze. ■

Noten

1. Mijn dank geldt prof. G. Dibbets voor zijn commentaar op eerdere versies van dit artikel.
2. De *Idea* werd herdrukt in 1783 te Leiden met een inleiding van en geannoteerd door de rector van de Latijnse school te Goes, Everhart van Driel (±1758-1803). In 1996 verscheen een vertaling van die editie van de hand van Jan Knol. Die editie van 1996 is hier gebruikt; verwijzingen naar bladzijden hebben dus betrekking op Verwer 1996. Andere publicaties van Verwer zijn onder meer *'t Mom-aensicht der Atheistery* (tegen Spinoza). Amsterdam 1683; twee brieven over spraakkunst die in de *Boekzaal der geleerde werelt* van 1708 verschenen; een brief over spraakkunst die in 1709 te Utrecht verscheen en vanaf 1723 in enkele edities van David van Hoogstraten *Lyst der gebruykelykste zelfstandige naemwoorden* (1723, 1733, 1759; zie voor deze brieven Verwer 2002); *Nederlants see-rechten*. Amsterdam 1711. Zie voor Verwer als taalkundige vooral Van Driel 1992 en zijn inleiding bij Verwer 1996; Knol 1977; Noordegraaf 2000; Van de Bilt & Noordegraaf in Verwer 2000; Van de Bilt & Noordegraaf in Ten Kate 2001; Van de Bilt in Verwer 2002. Over Verwer en Spinoza handelt Klijsmit 1991; over Verwer en het zeerecht, zie Hermesdorf 1967.
3. Van Hoogstraten had in taalkundig opzicht enige bekendheid verworven met zijn *Aenmerkingen over de geslachten der zelfstandige naemwoorden* (Van Hoogstraten 1700): een alfabetische lijst van zelfstandige naamwoorden, waarin bij elk woord het grammaticale geslacht werd gegeven, doorgaans gebaseerd op en gestaafd met citaten uit werken van Vondel en Hooft.
4. In zijn uitgave van Verwers brieven geeft Van de Bilt een schets van Moonens commentaar (Verwer 2002: xxxv-xxxvi).
5. *Dialectus* moet hier niet begrepen worden als een geografische of regionale, maar als een stilistische variant – gediceerd door het genre dat beoefend wordt (literair resp. juridisch/politiek) – met taalkundige implicaties, vgl. Verwer 1996: I. Het begrip is dus fundamenteel anders dan niet alleen ons begrip van dialect, maar ook dan dat van Verwers bekende of vriend Lambert ten Kate, zie Daan 1992.
6. Verwer 1996: I-III. Dat de literaire taal behalve een poetisch dialect, ook een metaplastisch dialect wordt genoemd, hangt samen met het onderscheid tussen de gewone schrijftaal en poëzie/literatuur, dat bestaat in precies het metaplasme. Van Driel geeft in zijn ed. uit 1783 (van Verwer 1707) ter verduidelijking de definitie van Donatus: “[Metaplasme is] een zekere overbrenging van de juiste en gewone taal in een andere gedaante, hetzij om het metrum, hetzij om de sierlijkheid, hetzij om de noodzaak” (vert. Knol). In de klassieke retorica is *metaplasma* de term voor

getolereerde ‘barbarismen’: *barbarismus* staat voor fouten tegen de fonologische structuur van een woord; indien noodzakelijk vanwege bijvoorbeeld het metrum kan een barbarisme geduld worden en een metaplasme worden (Lausberg 1960). Ook Verwer verstaat onder ‘metaplasme’ fonologische (ook: grammatische) figuren als prothesis, aphaeresis, syncope, epenthesis, apocope. Zie Verwer 1996: 84-5 en 92-4. Hij verwijst daarbij (Verwer 1996: 86) o.a. naar de *Twe-spraack* (1584, ed. Dibbets 1985), waarin dit het ‘Rijm-verlof’ zou worden genoemd en de gangbare Latijnse terminologie vernederlandst zou worden. De term ‘Rijmverlof’ en de andere Nederlandse termen komen echter niet in de *Twe-spraack* voor (Ruijsendaal 1989), wel in de *Rederijk-kunst* van 1587: 30. Cf. onze ‘dichterlijke vrijheid’.

7. Etymologie moet niet in de moderne zin opgevat worden als woordafleidkunde, maar als woordsoortenleer, dat wil zeggen de theorie over de verschillende woordsoorten en hun verbuigingen, vervoegingen, betekenissen en dergelijke. De syntaxis is evenmin gelijk te stellen met de moderne syntaxis: deze laatste heeft de zinsbouw tot onderwerp, bij Verwer gaat het om congruentie en rectie, dus de overeenkomst die er tussen samenhangende en samen betekende delen moet zijn in naamval, getal en geslacht en de formele implicaties die een woord heeft op bijbehorende, ‘geregeerde’ delen.

8. Knol vertaalt ‘vt, in limatâ conscribendi ratione, nobis sit lingua communis; sintque simul dialecti’ met ‘zodat we in de beschaafde ‘ratio conscribendi’ een ‘lingua communis’ hebben en tevens ‘dialecti’ (1996: 9), als zou het om het theoretisch kader (*ratio conscribendi*) gaan waarin poëtica en retorica vallen en waarover deze alinea handelt. Dat is niet het geval, Verwer doelt hier op de schrijfp praktijk, waarin sprake is van een *lingua communis* en (poëtische) *dialecti*. De zinsnede ‘in limatâ conscribendi ratione’ zou ik dan ook liever vertalen als ‘in de beschaafde manier van schrijven’.

9. De tekst luidt: ‘(...) vinde ik raetsaem uit myne *Idea* wat nader te verduitschen; Dat het middel om tot onze Nederduitsche Tael-geleertheit te raken, zig betreft tot twee hoofdstukken; te weten een eenvoudig en laeg, ‘t welk eigentlyk is *Taelgront*; anders *Letterkunst* geheten: ende noch een ander dat verhevener is; bestaende in *Schryf-oeffeninge* yder hier van wort weder tweledig verdeelt: als, die lage *Taelgront* in *Woord-eigenschap*, en in *Woorden-voeging*: zoo als van gelyken de *Schryf-oeffening* in *Gemeene-Lants-styl*, ende in *Cieraat-styl*; beide deze laetste te verstaen rigtig in *Letterkunst*’ (Verwer 1708: 525-526; Verwer 2002: 1-2). Merk op dat die laatste zinsnede expliciet uitdrukt dat beide *dialecti* voldoen aan ‘letterkunstige’, dat wil zeggen grammaticale regels.

10. Verwer beroept zich in dezen op de *Twe-spraack vande Nederduitsche letterkunst* (1584), waarin ten aanzien van de retorica wordt gesteld dat het primair ‘des Lands-heers ende der Overheyd werck is’ voor een terminologie in de volkstaal te zorgen (1985: 287 (1584: 99); achterhaald via Salemans en Schaars 1987).

11. *castratas*, omdat het poëtische metaplasme volgens Verwer *detractitius*, ‘wegnemender’ (Knol: ‘verkortend’) is, zie o.a. 1996: 84. Knol vertaalt *castratas* met ‘verminkt’.

12. Verwer 1996: 14-17 identificeert, opvallend genoeg, de grammaticale bijeenkomsten die Vondel in de voorredes bij zijn treurspelen *Palamedes* (1625) en *Hecuba* (1626) aanhaalt, met het taalkundig overleg van de bijbelvertalers die de Statenvertaling voorbereidden (besluit tot de vert. op de Dordtse synode van 1618-19, vert. gereed in 1637). Zie voor de stukken betreffende de taal van de Statenbijbel, Zwaan 1939: 40-106, 193-234, 316-359. Overigens karakteriseert Van Hoogstraten in de voorrede bij de *Aenmerkingen* van 1710 de Statenvertalers als ‘mannen, die vooraf eene Spraekunst hadden ontworpen’ (1710: **v). Hij kan daarmee de door Zwaan uitgegeven stukken bedoeld hebben. Voor de mythe van de ‘Muiderkring’ (Hooft, Vondel, De Hubert e.a. - soms ook Cats en Huygens - die regelmatig taal- en letterkundige bijeenkomsten zouden hebben gehouden), die hier bij Verwer een aanvang lijkt te nemen, zie Spies 1984: 173-5.

13. Verwer 1996: 17 zegt dat De Groot, ondanks dat hij minder grammaticaal schrijft dan Vondel en Hooft, toch meer in aanmerking komt als voorbeeld, omdat hij niet besmet is met het metaplasme.

14. Cornelis Kiliaan (± 1530-1607) publiceerde drie woordenboeken: in 1562 een *Dictionarium tetraglotton*, waarop echter zijn naam niet werd vermeld, in 1574 een *Dictionarium teutonico-latinum* en in 1599 het *Etymologicum teutonice linguae sive dictionarium teutonico-latinum*. Verwer vermeldt niet op welk werk hij doelt. Omdat het *Etymologicum* het bekendst en uitgebreidst is, komt het het meest in aanmerking; Verwer 1996: 92 spreekt echter over het ‘*Dictionarium* Cornelii Kiliani’. Zie voor Kiliaans bio- en bibliografie Van den Branden, Cockx-Indestege & Sillis 1978. Ook Verwer 1996: 92 overigens verwijst de theologen speciaal naar de Statenbijbel, de juristen naar Hugo de Groots *Inleiding* en de grammatici naar Kiliaan. De keuze van zijn normgevendende bronnen lijkt daarom niet slechts af te hangen van hun intrinsieke kwaliteiten, maar mede bepaald door de doelgroepen. De belangrijkste functies van de taal lagen in het ambtelijk-juridisch apparaat en in de theologie (vgl. Francius 1699 die zich ook speciaal tot de predikanten wendt, zie ook Dibbets 1995). De derde universitaire discipline, de geneeskunde, had minder met de taal uit te staan. Verder bemoeien zich de taal- en letterkundigen met de

taal. Verwer verwijst hen naar Kiliaan, of acht hen niet kundig vanwege het gebruik van het metaplasme.

15. Een citaat dat het hier gepresenteerde theoretische model ondersteunt: ‘Ceditque quidem magis prosperè nobis Belgis, incudem hanc tuditare; cum genti nostrae, prae omni aliâ, tale quid [nl. een *lingua communis*, GR] sit, cui Procerès auctoritatis addiderunt robur; Versio nempe, ea Bibliorum Dordracena; idioma sanè (quod palmarium hinc ducendum est) Grammatico sphalmate ut quod maximè vacuum; neque privati cujusquam sortuita aggressionè expeditum nobis; verùm cuius ipsi Belgii *autonomo* Ordines, uti reverà sunt, Se Auctores rescribunt’ (Verwer 1996: IV-V) ofwel: ‘En het gaat ons Nederlanders nog beter af, op dit aambeeld te hameren omdat ons volk, boven elk ander, iets soortgelijks bezit [nl. een *lingua communis*, GR] waaraan de autoriteiten de kracht van hun goedkeuring hebben verleend, te weten die Dordtse vertaling van de bijbel: een idoom inderdaad - hetgeen hier als meesterwerk op te vatten is - van grammaticale fouten zo vrij als het maar kan, en ons niet op het toevallige initiatief van een particulier verschaft, maar waarvan de Staten zelf van de onafhankelijke Nederlanden zich als de auteurs beschouwen, wat zij dan ook inderdaad zijn (vert. Knol).

16. Zie voor een uitvoeriger behandeling van de kwestie AA - AE, Hellinga 1968: 304-335 en 551-569.

17. Dus bijv. niet ‘hij wast hem’ en ‘zij wast haar’, maar ‘hij of zij wast zich’. Zie ook Moonen 1706: 126-7, waar hij in de paradigmata van de persoonlijke voornaamwoorden ‘hy’, ‘zy’, ‘het’ en ‘zy’ (meerv.) in de derde en vierde naamval ‘zich’ opneemt.

18. Over de vierde naamval voor de lidwoorden en voornaamwoorden, i.c. ‘uw’, ‘het’ en ‘ons’, zegt Moonen niets.

19. Zie Schaars 1988: 59-61, 358, 364. Zie ook de volgende noot.

20. Schaars 1988: 180-1. Zie ook Moonen in de voorrede bij zijn *grammatica*, 1706: *8^r: ‘in en omtrent de Geslachten der Zelfstandige Naemwoorden my de voornoemde Heer Hoogstraten rustigh en vaerdigh de hant boot in zyne voorhene gepreeze Aenmerkingen over die Geslachten, meest en best door de voorbeelden van den Heere Joost van den Vondel gesterkt en bevestigt; gelyk ik zelf ook de Woortvoeging myner Spraakkunste en haere regels allenthalve met diergelyke voorbeelden, in eene groote menigte tot beter overtuiging by een gestuwte, bekleedt hebbe uit den zelven Heere van den Vondel’. Merk op dat Moonen i.v.m. de *Aenmerkingen* Vondel noemt en Hooft, uit wie Van Hoogstraten ongeveer evenveel woorden excerpeerde, niet.

21. In 1710: 64 voegt Van Hoogstraten toe: ‘wordende het woort dan *collectivè* gebruikt, gelyk de Latynsche Spraek-kunsteners zeggen’.

22. Adriaan Kluit, de bezorger van de vijfde (1759) en de zesde druk (1783) van Van Hoogstraten’s *Aenmerkingen* – vanaf de derde druk (1723) *Lyst der zelfstandige naemwoorden* – keert zich in 1759: 145-6 en 1783: 185-6 niet tegen de uitdrukking ‘daar is veel haas’, waarin volgens hem niet ‘haas’, maar ‘veel’ ‘collectivè’ wordt gebruikt, maar wel tegen ‘het haas’; in 1759 noemt hij daarbij expliciet Anonymus Batavus als iemand die het in dezen bij het verkeerde eind had.

23. Vgl. Moonen 1706: 183: ‘Het Wortelwoort is in de Werkwoorden de *Gebiedende Wyze*’ met het voorbeeld ‘Loop’; ook 1706: 194 waar de ‘*Eindigende Wyze*’, dus de terminativus, i.e. de infinitivus, gevormd blijkt te worden door achtervoeging van –en aan het wortelwoort: dus ‘loop’ + ‘-en’ geeft ‘loopen’.

24. Voor de genusregels zie in Moonens *Nederduitsche spraakkunst* 1706: 58-79.

25. Zie Van Hoogstraten 1710: 122-4 en 1723: 206-9. Overigens, als we bedenken dat Van Hoogstraten, net als Petrus Francius en François Halma, reeds in de laatste jaren van de zeventiende eeuw betrokken was bij de genese van Moonens *spraak-kunst* (1706) – zie daarvoor Dibbets 1992 –, dan is het niet onmogelijk dat andersom Moonen betrokken was bij de totstandkoming van Van Hoogstraten’s *Aenmerkingen* (1700).

26. De onzijdige vormen vallen, zoals in zoveel talen, grotendeels samen met de mannelijke.

27. Zie daarin 56-7, waar hij onder andere betoogt dat Hooft zich met ‘Een meysken in ’t twintigste jaar haars ouderdoms’ niet vergiste, maar juist het goede voornaamwoord gebruikte.

28. Zij vormen niet exclusief zijn doelgroep: ‘uitheemsche leerlingen en Latynsche schoolieren, dien myn arbeit, lust het hun, ook te stade koomen kan’, zie Moonen 1706: **2^r (vet van mij).

29. Verwer schreef in *De Boekzaal* van mei-juni 1708 een brief aan Van Hoogstraten, waarin hij de ontwikkeling van de schrijftaal als volgt schetst: 1. ‘de Duistere oft Onheldere’ periode tot aan Melis Stoke; 2. het ‘*Seculum analogum*’ van Stoke tot ‘Vrouw Marie van Bourgonje; te weten, ’t jaer van 1477 toe’; 3. een periode van verval van 1477 tot de ‘*Letterkunstige vergaderinge* toe, die tot Amsterdam kort voor ’t jaer 1624 is gehouden; 4. de ‘*herstelde Regelmatige*’ periode sinds 1624 (zie Knol 1977: 102 en vgl. Verwer 1996: 86-87). Van Hoogstraten’s indeling is: 1. de goede periode ten tijde van Stoke; 2. verval van het einde van de vijftiende eeuw tot 1624; 3. een nieuwe goede periode met de Statenbijbel, Hooft, Vondel, Geeraert Brandt en zijn zonen, Joannes Vollenhove, Arnold Moonen; 4. opnieuw verval, namelijk bij de meeste contemporaine schrijvers en predikanten (zie Van Hoogstraten 1710: *5^r-*6^v).

30. Deze auteurs maken deel uit van een taal- en letterkundige canon, vgl. bijv. Francius 1699: 35-6, Nyløe 1703: 33^v-34^v, Moonen 1706: *7^v-*8^v.

31. Het pleidooi voor kerkelijke welsprekendheid is een topos rond 1700: in 1699 publiceerde Petrus Francius een vertaling van Gregorius Nazianzenus en eiste in de inleiding taalkundige en retorische correctheid van de predikanten (zie ook Dibbets 1995). Moonen zelf, ook predikant, laat zich in soortgelijke bewoordingen als Van Hoogstraten uit over het niveau van de predikanten en bepleit eveneens die kerkelijke welsprekendheid in het voorwoord bij zijn spraakkunst van 1706: *6^v-*8^f.

32. Verderop, na bewijzen van de grammaticaliteit van de taal van de Statenbijbel, concludeert Van Hoogstraten nogmaals: 'Hier uit is kennelyk, hoe het bepalen der geslachten in dien tydt begrepen is van mannen, die vooraf eene Spraakkunst hadden ontworpen, om niet by den tast heen te schryven, maer orde en maet te houden', zie 1710: **^v. Vergelijkbare woorden treffen we aan in, nota bene, Moonens voorwoord bij zijn *Nederduitsche spraakkunst*, 1706: *7^v.

33. In Moonens spelling neemt het oorspronkelijkheidsprincipe een centrale plaats in, zie Schaars 1988.

Literatuur

Branden, L. van den (1978), Cockx-Indestege, E. & Sillis, F., *Bio-bibliografie van Cornelis Kiliaan*. Nieuwkoop, 1978.

Caron, W.J.H. (1947), *Klank en teken bij Erasmus en onze oudste grammatici*. Groningen-Batavia 1947.

Daan, J. (1992), 'Wat is een dialect? De betekenisnuances van dit woord in Nederland, bij Lambert ten Kate en in latere eeuwen'. In: *Taal en tongval* 44 (1992), 156-187.

Dibbets, G.R.W. (1989), 'GEBRUYC en REDEN in De Nederduytsche Spraec-konst (1633) van Christiaan van Heule. In: *Gramma* 13 (1989), 33-56.

Dibbets, G.R.W. (1995), 'Petrus Francius' Voorrede (1699): een pleidooi voor kerkelijke welsprekendheid'. In: *Voortgang. Jaarboek voor de Neerlandistiek* 15 (1995), 149-87.

Driel, L.F. van (1992), 'Eene geauctoriseerde tale. Adriaen Verwer, koopman, jurist en taalliefhebber'. In: *Voortgang. Jaarboek voor de Neerlandistiek* 13 (1992), 121-143.

Francius, P. (1699), *Gregorius Nazianzenus Van de medeelzaamheid*. Amsterdam 1699.

Hellinga, W. (1968), *Bijdragen tot de geschiedenis van de Nederlandse taalcultuur. Anastatische herdruk van De opbouw van de algemeen beschaafde uitspraak van het Nederlands met aansluitende opstellen*. Ed. P. Tuynman. Arnhem 1968.

Hermesdorf, B.H.D. (1967), 'Adriaen Verwer (1655-1717) en de Ordonnance de la marine (1681). Een Amsterdammer geworden zoon van Rotterdam als mens en schrijver'. In: *Rotterdams jaarboekje* 1967, 227-261.

Heule, C. van (1633), *De Nederduytsche spraec-konst Ofte Tael-beschrijvinghe*. (Leiden 1633.) Ed. W.J.H. Caron. Groningen - Djakarta 1953.

Hoogstraten, D. van (1710-), *Aenmerkingen over de geslachten der zelfstandige naemwoorden*. Amsterdam 1700, ²1710/1711, ³1723, ⁴1733, ⁵1759, ⁶1783 (vanaf 1723 onder de titel *Lyst der gebruikelykste zelfstandige naemwoorden*; vanaf 1759 geëditteerd door Adriaan Kluit).

Hoogstraten, D. van (1725), *Beginselen of Kort Begrip der Rederykkunst*. Amsterdam 1725.

Kate, L. ten (2001), *Gemeenschap tussen de Gottische spraeke en de Nederduytsche*. Ed. I van de Bilt & J. Noordegraaf. Amsterdam - Münster 2001.

Kate, L. ten (1710), *Gemeenschap tussen de Gottische spraeke en de Nederduytsche*. Amsterdam 1710.

Kate, L. ten (1723), *Aenleiding Tot de Kennisse van het verhevene deel der Nederduitsche sprake*. Amsterdam 1723.

Klijnsmit, A.J. (1991), 'Spinoza en Verwer. Een zeventiende-eeuws meningsverschil over de grondslagen van de wetenschap'. In: *Accidentia. Taal- en letteroefeningen voor Jan Knol*. Red. J. Noordegraaf & R. Zemel. Amsterdam 1991, 9-20.

Knol, J. (1977), 'De grammatica in de achttiende eeuw'. In: *Geschiedenis van de Nederlandse taalkunde*. Red. D.M. Bakker & G.R.W. Dibbets. Den Bosch 1977, 65-112.

Lausberg, H. (1960), *Handbuch der literarischen Rhetorik. Eine Grundlegung der Literaturwissenschaft*. München 1960.

Leupenius, P. (1958), *Aanmerkingen Op de Neederduitsche taale*. (Amsterdam 1653.) Ed. W.J.H. Caron. Groningen 1958.

Moller, H.W.E. (1908), 'Vondel's spelling'. In: *Tijdschrift voor Nederlandsche taal- en letterkunde* 27 (1908), 106-144.

Moonen, A. (1700), *Poëzy*. Amsterdam - Utrecht 1700.

Moonen, A. (1706), *Nederduitsche spraakkunst*. Amsterdam 1706.

Noordegraaf, J. (2000), 'Achtste-eeuwse taalbeschouwing. Over de linguïstiek van de Verlichting'. In: *Van Hemsterhuis tot Stuttenheim. Over wetenschapsgeschiedenis*. Münster 2000, 14-38.

Nyløe, J. (1703-), *Aanleiding tot de Nederduitsche taal*. Amsterdam 1703, ²1707, ³1711.

- Peeters, L. (1990)**, 'Historiografische problemen van het Vroegnieuwederlands'. In: *Taalopbouw als renaissance-ideaal*. Amsterdam 1990, 141-159.
- Rederijck-kunst / in Rijm opt kortst vervat*. Leiden 1587. In: *Twe-spraack. Ruygh-bewerp. Kort begrip. Rederijck-kunst*. Ed. W.J.H. Caron. Groningen 1962.
- Ruijsendaal, E. (1989)**, *Terminografische index op de oudste Nederlandse grammaticale werken*. Amsterdam 1989.
- Rutten, G.J. (2000)**, *Taal, natie, identiteit, volmaaktheid. De taalkunde van David van Hoogstraten (1658-1724) en haar cultuurhistorische context*. Nijmegen 2000 (doctoraal-scriptie).
- Salemans, B.J.P. & Schaars, F.A.M. (1987)**, *Alfabetische concordanties van Vroegnieuwederlandse grammaticale geschriften. Deel IV: Twe-spraack vande Nederduitsche letterkunst (1584)*. Wijhe 1987.
- Schaars, F.A.M. (1988)**, *De Nederduitsche Spraakkunst (1706) van Arnold Moonen (1644-1711)*. Wijhe 1988.
- Schuere, J. van der (1612), Nederduydsche spellinge*. (Haarlem 1612.) Ed. F.L. Zwaan. Groningen 1957
- Sewel, W. (1708)**, *Nederduytsche spraakkunst*. Amsterdam 1708, ²1712.
- Spies, M. (1984)**, 'Van mythes en meningen: over de geschiedenis van de literatuurgeschiedenis'. In: *Historische letterkunde. Facetten van vakbeoefening*. Red. M. Spies. Groningen 1984, 171-93.
- Stegeman, S. (1996)**, *Patronage en dienstverlening: het netwerk van Theodorus Janssonius van Almeloveen (1657-1712) in de Republiek der Letteren*. Nijmegen 1996.
- Twe-spraack vande Nederduitsche letterkunst (1584)*. (¹Leiden 1584.) Ed. G.R.W. Dibbets. Assen - Maastricht 1985.
- Verwer, A. (2002)**, "Daer moet naerstig gelezen worden". *Brieven over taalkunde (1708-1709)*. Ed. I. van de Bilt. Amsterdam – Münster 2002.
- Verwer, A. (2000)**, *Letterkonstige, dichtkonstige en redenkonstige schetse van de Nederduitsche tale. Uit het Latijn vertaald door A. Kluit naar de editie-1707*. Ed. I. van de Bilt & J. Noordegraaf. Amsterdam – Münster 2000.
- Verwer, A. (1996)**, *Schets van de Nederlandse taal. Grammatica, poëtica en retorica. Naar de editie van E. van Driel vertaald door J. Knol*. Ed. Th.A.J.M. Janssen, J. Noordegraaf e.a. (¹Amsterdam 1707; ²ed. E. van Driel Leiden 1783.) Amsterdam - Münster 1996.
- Verwer, A. (1708)**, 'Brief, door den ongenoemden Schryver der Idea, of Schetse der Nederduitsche spraakkunst, aen den Heere David van Hoogstraten.' In: *Boekzaal der geleerde werelt*, mei-juni 1708: 524-556.
- Verwer, A. (1708)*, 'Brief, door den ongenoemden Schryver der Idea grammatica, &c. ofte Schetse der Nederduitsche taelkunst aen den Heere David van Hoogstraten over de echte Nederduitsche vocaelspellinge.' In: *Boekzaal der geleerde werelt*, sept-okt 1708(a): 353-379.
- Vollenhove, J. (1686)**, 'Aan de Nederduitsche schryvers'. In: *Poëzy*. Amsterdam 1686, 564-577. Uitgegeven door G.R.W. Dibbets in *Vondels zoon en Vondels taal. Joannes Vollenhove en het Nederlands*. Amsterdam 1991.
- Zwaan, F.L. (1939)**, *Uit de geschiedenis der Nederlandsche spraakkunst. Grammatiche stukken van De Hubert, Ampzing, Statenvertalers en reviseurs, en Hoof, uitgegeven, samengevat en toegelicht*. Groningen - Batavia 1939.

Het werk van P.C. Paardekooper

Terminologische vernieuwingen in de syntaxis

J.P.G. Heersche

Het zal niemand die zich de laatste vijftig jaar met syntaxis bezig heeft gehouden, zijn ontgaan dat Paardekooper een groot aantal nieuwe termen heeft ingevoerd voor syntactische verschijnselen. Hij wordt door vakgenoten en anderen zonder uitzondering als een groot taalkundige beschouwd.

Zijn belang voor de bestudering van het Nederlands is onmiskenbaar. Als geen ander heeft hij zich verdienstelijk gemaakt op zo uiteenlopende terreinen als syntaxis, dialectologie, spelling en taalonderwijs. (Hans Bennis en Jan W. de Vries (Red.), *De binnenbouw van het Nederlands. Een bundel artikelen voor Piet Paardekooper*, Dordrecht 1992, IX)

Bij de vele nuanceringsen die hij in de syntaxis maakt, horen ook nieuwe termen. Vaak zijn het nuanceringsen van bestaande termen.

Bij zijn beschrijving van de Nederlandse syntaxis gaat Paardekooper principieel uit van de betekenaar, niet van de betekenis. En hiermee hebben we meteen een nieuwvorming.

Betekenaar, waarschijnlijk een vertaling van *signifiant* uit Ferdinand de Saussure, *Cours de linguistique générale*, is wat elders 'vorm' heet. Het is de waarneembare kant van de taal. Alle taalelementen zijn **tweevlakkig**, ze hebben een betekenaar en een betekenis. Niet alleen woorden, maar ook woorddelen en woordgroepen, ook wel **syntagma** of **patroon** genoemd. De term syntagma omvat ook de zin, dit in tegenstelling tot de opvatting van andere taalkundigen, die een onderscheid maken tussen woordgroepen en zinnen.

Voor patroon worden de begrippen **abstract patroon** en **concreet patroon** gebruikt. Het abstracte patroon is het totaal van alle plaatsmogelijkheden binnen een pa-

troon. Een zin kan een persoonsvorm (pv) vooraan hebben, maar ook ergens achteraan (voor-pv en achter-pv). In het abstracte patroon zijn beide plaatsmogelijkheden ingevuld, maar dat komt nooit tegelijk voor. Het concrete patroon is een concrete realisering van het abstracte patroon. Daar **blokkeert** een **voor-pv** een **achter-pv** en omgekeerd. Dat wil zeggen dat, als er een voor-pv is, er in dezelfde zin geen achter-pv kan zijn en omgekeerd. Zo blokkeert *jouw* in *jouw boeken van jou* de nabepaling van *jou*.

Naast de term syntagma gebruikt Paardekooper **paradigma**, niet in de klassieke betekenis van rijtjes verbuigings- en vervoegingsvormen, maar als term voor taalelementen die een woord of woordgroep kunnen vervangen binnen een woordgroep. Zo is bijvoorbeeld in de zin *Ze gaan morgen naar huis* 'ze' vervangbaar door bijvoorbeeld *deze gasten, een paar van de leerlingen, alle mensen die gezond zijn verklaard*.

Deze woorden of woordgroepen staan in elkaars paradigma. Hierbij hoort ook het begrip **rij**. Dat is alles wat in het abstracte patroon één plaats kan bezetten in de bindvolgorde, bijvoorbeeld rangtelwoorden of alle werkwoorden die persoonsvorm zijn.

Daarnaast gebruikt Paardekooper de termen **binnenbouw** en **buitenbouw**. De binnenbouw van een woordgroep is de verhouding tussen de delen ervan onderling en tussen elk deel en het geheel. Zo behoort in de groep *in het mooie huis van Jan* de onderlinge volgorde van de delen tot de binnenbouw, maar ook de hier dwingende volgorde en ook de vervangbaarheid van *in* door *naast, bij, op* enz. Dat noemt hij de binnenbouwparadigmatiek. Daarnaast staat de buitenbouw. De buitenbouw van een woord of patroon is het grotere ge-

heel waarvan het deel uitmaakt. In *die kleine stoeltjes staan in de garage* is de buitenbouw van *die kleine stoeltjes* de hele zin.

De patronen wordt ingedeeld naar hun binnenbouw in **ww-patroon**, **zn-patroon**, **bwbn-patroon**, **td-patroon**, **vd-patroon**, **bez. vn-patroon**, **vzaz-patroon**, **vw-patroon** en **tw-patroon**. Afgezien van het ww-patroon zijn de patronen genoemd naar hun 'kern'. Ik kom daar later op terug.

Bij de ww-patronen (zinnen) wordt een onderscheid gemaakt tussen **onbepaalde wijs** en **bepaalde wijs**. In de onbepaalde wijs staat de pv concreet op de tweede plaats, de eerste zinsplaats is bezet. *Toen ging ik naar huis. Ik fietste gisteren door het dorp.* Bij de bepaalde wijs staat de pv schijnbaar voorop, omdat de eerste zinsplaats leeg is. Er zijn vier typen bepaalde wijs:

- de **vragende wijs** (ja-nee-vragen) -*Heb je een ogenblikje voor me?*

- de **voorwaardelijke wijs** - *Heb je tijd*, ga dan nog even langs de visboer.

- de **wensende wijs** - *Was maar wat eerder gekomen.*

- de **gebiedende wijs** en verwanten - *Kom eens even hier. Laat hij maar uitkijken*

Wat traditioneel zin heet (hoofdzin, bijzin) noemt Paardekooper **ww-patroon**. Nu zijn daarbinnen op enkele plaatsen de volgorde nogal strak. Hij heeft in de zin een aantal elementen ontdekt die tamelijk plaatsvast zijn en daarbij horen een aantal benamingen. In de zelfstandige zin (de hoofdzin) worden de volgende elementen onderscheiden.

-- De **aanloop**, een woord of patroon dat nog voor de eigenlijke zin staat *als je zin hebt / dan kun je wel mee. In de tuin / daar staan prachtige bloemen.*

-- De **begingroep**. Die bestaat uit twee delen, het **eerste stuk** en het **tweede stuk**. Het eerste stuk bestaat uit de eerste zinsplaats, ook wel het **witte driehoekje** genoemd, waar vaak het onderwerp staat, maar ook andere zinsdelen kunnen voorkomen. Daarnaast kent hij het **zwarte driehoekje** als benaming voor het woord of het syntagma dat voor *dat* staat in zinnen als *een kinderen dat er waren* of *donker dat het er was*. Op de tweede plaats staat de voor-pv en op de derde plaats het onderwerp als zn-patroon, maar die plaats is leeg, als het onderwerp op de eerste plaats staat. In bijzinnen met een achter-pv bestaat de begingroep uiteraard ook. Op de

eerste plaats staat het logisch verbindend voegwoord, betrekkelijke woorden en indirect vragende woorden, op de tweede plaats de voegwoorden *dat* en *of* en op de derde plaats het zn-patroon als onderwerp.

Het tweede stuk bevat vier of vijf plaatsen waar een aantal onbeklemtoonde persoonlijke voornaamwoorden als mv (meewerkend voorwerp), als lv (lijdend voorwerp), *zich* en *er* als afgesplitst deel van een vnbw (voornaamwoordelijk bijwoord) kunnen staan.

De begingroep in z'n geheel is **ondoordringbaar**, d.w.z. je kunt er nergens een bijwoordelijke bepaling e.d. tussen zetten.

-- De **eindgroep** bestaat ook uit twee stukken, het **eerste stuk** en het **tweede stuk**. Het eerste stuk, de **niet-werkwoordelijke eindgroep**, is de plaats het afgesplitste az (achterzetsel) van een vnbw, bepalingen van gesteldheid met *als* en *tot*, het naamwoordelijk deel van het gezegde, bepalingen van gesteldheid zonder *als* en *tot*, en het niet-werkwoordelijk deel van scheidbaar samengestelde werkwoorden. Het tweede stuk, de **werkwoordelijke eindgroep** is de plaats van werkwoordsvormen, *aan het* + ow (onbepaalde wijs), *te* + ow, ow en vd (voltooid deelwoord), de pv (in veel bijzinnen). Ook de eindgroep is praktisch ondoordringbaar. Wat tussen de begingroep en de eindgroep staat is de **middengroep**. Wat achter de eindgroep staat is de **uitloop**.

Bij het onderwerp zijn enkele speciale benamingen. Bij de gebiedende wijs staat vaak geen onderwerp, technisch gezien dus het **nul-onderwerp**. Verder zijn er een **plaatsonderwerp** en een **getalsonderwerp**. In de zin *Zitten er misschien muizen in de kelder?* staat *er* op de vaste plaats van het onderwerp (de derde plaats), het plaatsonderwerp; *muizen* correspondeert in getal met *zitten* en dat is dus het getalsonderwerp.

De werkwoorden worden onderscheiden in **hoofdwerkwoorden** (traditioneel zelfstandige werkwoorden) en **hulpwerkwoorden**. De laatste groep wordt niet onderscheiden naar hulpwerkwoorden van tijd, van de lijdende vorm, van modaliteit e.d. maar naar hun verbinding. Hulpwerkwoorden van het vd: Ik *heb* hier lang gewerkt. Hulpwerkwoorden van de ow: *Zul* je het hem vertellen? Hulpwerkwoorden van twee ow's: Ik *had* dat niet willen missen. Hulpwerkwoorden van

te + ow: Hij zit steeds te drinken. Hulpwerkwoorden van *aan het* + ow: Ik ben aan het schilderen. Bij het lv wordt onderscheid gemaakt tussen het **hoofd-ww lv** en het **hulp-ww lv**. In de zin *De agent zag iemand een verkeersovertreding begaan* zijn zowel *iemand* als *een verkeersovertreding lv*, maar *iemand* is lv bij *zag* (hulp-ww lv) en *een verkeersovertreding* bij *begaan* (hoofd-ww lv).

Er zijn ook de begrippen **tijdvolgorde** en **bindvolgorde**. De tijdvolgorde bij de werkwoorden is de volgorde waarin ze concreet voorkomen, spreken is een handeling die in de tijd verloopt, maar de bindvolgorde, de volgorde waarin werkwoorden van elkaar afhangen, is heel anders. In de zin *omdat Arie thee aan het zetten schijnt te zijn geweest* is *schijnt* verbonden met *te zijn*, *te zijn* is verbonden met *geweest*, en *geweest* met *aan het zetten*. Dat is het laatste in de reeks verbindingen en hoofdwerkwoord.

Beknpte bijzinnen, ingeleid door *om* of *door* enz. hebben geen onderwerp en geen pv. Toch manifesteert dat afwezige onderwerp zich soms. In de zin *ik houd ervan om op m'n gemak door de tuin te kuieren* kun je *m'n* niet door *z'n* of *haar* vervangen. *M'n* wordt een **verstoffelijking** van een **schimonderwerp** of **eerste schim** genoemd. Zo bestaat er ook een **schim-lv**. *Dat is iets om altijd bij je te hebben*. Het lv van *te hebben* is *iets*, maar dat staat niet in de beknopte bijzin. Daarnaast bestaat er ook een **schim-mv**. *Een kind om met haar verjaardag een mooie mantel te geven*. Het mv bij *geven* is *een kind*, maar dat kan niet in de beknopte bijzin staan. Verder vinden we een **schim-half-vnbw**. *Een tang om draad mee door te knippen*. Daar is *mee* het tweede deel van *ermee*. *Er* is dan de schim.

Onderschikkende voegwoorden kennen doorgaans geen patroonvorming, alleen *voor*, *voordat* en *nadat*. In *een paar uur voor de trein aankwam* fungeert *een paar uur voor* als voegwoord en is *een paar uur* daar de voorbepaling bij *voor*. Dit wordt een **voegwoord-patroon** genoemd, waarbij 'patroon' gelijkgesteld kan worden met 'woordgroep'.

Een **zn-patroon** is een woordgroep met een zn als kern. De onderdelen hebben de volgende benamingen. -- **Kopbepaling**, een woord dat nog voor *tot* kan staan, zoals *ook* en *zelfs*. *Zelfs tot achter in de tuin*.

-- **Bijvoeglijke voorbepaling**. Dat zijn de bijvoeglijke bepalingen die voor het kern-zn staan. In *deze twee door mij gekochte boeken* zijn *deze*, *twee* en *door mij gekochte* bijvoeglijke voorbepalingen.

-- **Bijvoeglijke nabepaling**. Dat is een bijvoeglijke bepaling die na het kern-zn staat. *Het huis van mijn broer dat pas verbouwd is*. Daarin zijn *van mijn broer* en *dat pas verbouwd is* bijvoeglijke nabepalingen.

-- **Staartbepaling**. Dat is een bepaling die nog na de nabepalingen staat. *De man van mijn zus zelf*. Daar is *zelf* staartbepaling.

Zn's kunnen vergezeld gaan van een **vzaz** (voorzetsel-achterzetsel). Dat is wat traditioneel een voorzetsel heet. De benaming is een precisering. Veel voorzetsels kunnen ook als achterzetsel gebruikt worden. In *de kast* maar ook *daarin*.

Een aantal nabepalingen heeft een specifieke vorm. Bij de zn's zijn er **daadwoorden** (nomina actionis) als *vraag*, *bestrafing*, *begeleiding*, als er patronen mee gevormd worden die enige verwantschap met ww-patronen hebben: *mijn antwoord aan jou*: *"Ik weet het niet"*. In zo'n patroon is *mijn* verwant met een onderwerp, het wordt "**onderwerp**" genoemd, *aan jou* "**mv**" en *ik weet het niet* "**lv**". In *de gedachte aan de reis* wordt *aan de reis* "**vv**" genoemd; in *de lezing door een deskundige* noemt Paardekooper *door een deskundige* "**bijwoordelijke bepaling**". Daarnaast zijn er **daderwoorden** (nomina agentis) als *wreker*, *beschermer*. In *de wreker van het kwaad* is *van het kwaad* "**lv**" en in *de bescherming tegen de vijand* is *tegen de vijand* "**vv**".

Hier komt het begrip **versmelting** ter sprake. Stel, we hebben een zn-patroon als *tot bij die grote intelligente jongen met z'n rugzakje*. Daar kunnen we *die grote intelligente jongen* vervangen door *hem*. *tot vlak bij hem met z'n rugzakje*. *hem* kan geen voorbepalingen hebben, het is "evenveel waard" als het zn met alle voorbepalingen. Een aantal voornaamwoorden zijn versmeltingen.

Verwant met zn's zijn woorden als *gisteren*, *vandaag*, *'s morgens* e.d. Ze worden '**zn**' (zn tussen Engelse komma's) genoemd. Ze hebben met zn's gemeen dat ze voorzetsels kunnen krijgen en nabepalingen, bijv. *tot aan gisteravond bij het diner*. Ze verschillen van

zn's doordat ze geen (kern van) een onderwerp of lv kunnen zijn en geen voorbepalingen kunnen krijgen. Het zijn ook versmeltingen.

Binnen de zn-patronen maakt hij onderscheid tussen een **rond zn-patroon** met een vzaz dat een paradigma heeft, bijv. *in de kast*, een **schijnrond zn-patroon**, met een paradigmaloos vzaz, voornamelijk in voorzetselvoorwerpen: *ik hoop op beter weer*, waarin *op beter weer* schijnrond is en een **plat zn-patroon**, zonder voorzetsel, bijv. *dat rode potlood*.

Verwant met voornaamwoorden zijn woorden als *hier*, *daar*, *hoe*, *ergens*. Ze kunnen een vzaz krijgen en nabepalingen. *Vanaf hier in de straat*. Ze worden 'vn' genoemd. Ook dat zijn versmeltingen.

De vzaz's *voor* en *na* kunnen kern van een patroon zijn: *twee uur voor het begin van de wedstrijd*. Hier is *twee uur* de voorbepaling en *voor* de kern. Het geheel *twee uur voor* is een **vzaz-patroon**.

Het **bwbn-patroon** is een patroon waarin een bwbn de kern vormt. Een **bwbn** is een woord dat én als bijwoord én als bijvoeglijk naamwoord kan worden gebruikt. *hij loopt vlug en een vlug ventje*. In het eerste geval is *vlug* bijwoord, in het tweede bijvoeglijk naamwoord. Wat het is, kun je alleen bepalen door z'n buitenbouw. Er zijn voor- en nabepalingen mogelijk: in *veel mooier dan ik dacht* is *veel* bijwoordelijke voorbepaling en *dan ik dacht* bijwoordelijke nabepaling.

Bij de bwbn's wordt onderscheid gemaakt tussen een **staatwoord** en een **niet-staatwoord**. Staatwoorden zijn woorden als *beu* of *kwijt* die alleen in de niet-werkwoordelijke rest, als naamwoordelijk deel van het gezegde, kunnen voorkomen. In *dat geschreeuw ben ik allang beu* is *dat geschreeuw* een bepaling bij *beu*. Omdat het lijkt op een lv wordt het 'lv' genoemd.

In *dat is me niet genoeg* lijkt *me* op een mv en wordt daarom 'mv' genoemd. Woorden als *gek*, *gehecht*, *dol* kunnen, als ze naamwoordelijk deel van het gezegde zijn, specifieke nabepalingen met een vzaz krijgen. *Hij is dol op bonbons*. Daarin is *op* een vast voorzetsel en omdat *op bonbons* op een vv lijkt, wordt het 'vv' genoemd. Traditioneel noemt men het ook voorzetselvoorwerp, maar het is een nabepaling bij *dol*. Alle andere bwbn's worden **niet-staatwoord** genoemd.

Woorden als *koperen*, *ijzeren*, *eigen* kunnen uitsluitend als bijvoeglijk naamwoord worden gebruikt. Die heten **bn**.

Verwant met het bwbn-patroon zijn het **td-patroon** en het **vd-patroon**. Het td-patroon heeft een tegenwoordig deelwoord als kern. *Luid huilend in een luid huilend kind* is een td-patroon. Het heeft maar beperkte uitbreidingsmogelijkheden. Het vd-patroon heeft veel meer uitbreidingsmogelijkheden. In *het vorige week onder grote belangstelling van de inwoners geopende nieuwe sportcomplex* is *vorige week onder grote belangstelling van de inwoners geopende* een vd-patroon. Traditioneel wordt dat wel een beknopte bijzin genoemd.

Het **telwoordpatroon** heeft een telwoord als kern. Het zijn patronen als *een stuk of tien*, *in de twintig*, *een dikke dertig*.

Er bestaat ook een **bezittelijk voornaamwoord-patroon**. In *die man z'n auto* is *die man* voorbepaling bij *z'n*.

Weer een andere term is **patroonsplitsing**. Nabepalingen in zn-patronen, vn-patronen en bwbn-patronen kunnen afgesplitst worden, bijv. *Heb je iemand gezien die door onze tuin liep? die ... liep* is nabepaling bij *iemand*, maar wordt daarvan gescheiden door de eindgroep en staat in de uitloop. *Ik heb een professor gekend met een enorme bibliotheek*. Daar is *met ... bibliotheek* afgesplitst. *Ze hadden veel mooiere struiken kunnen krijgen dan deze*. Het bwbn-patroon *mooiere dan deze* is gesplitst.

Halfdirecte en indirecte aanspreekvorm. In *Kan papa dat voor me maken?* is *papa* een halfdirecte aanspreekvorm, als *papa* als aanspreekvorm is bedoeld. Indirecte aanspreekvormen zijn bijvoorbeeld *uwe Edelheid* of *uwe Majesteit* i.p.v. *u*.

Binnensysteem (endogeen systeem) is het taalsysteem waar iemand mee opgegroeid is, **buitensysteem** (exogeen systeem) is het taalsysteem dat iemand later als tweede of derde etc. taal verwerft.

Reeksvormers. In *én duur én lelijk én onnodig* hebben we een nevenschikking en het eerste *én* vereist per se ook het tweede en derde. De nevenschikkende voegwoorden helpen een reeks vormen. Datzelfde kan ook met *of* en *noch*. Ze kunnen niet verplaatst worden en

heten daarom **plaatsvast**. Daarnaast zijn er ook **half-plaatsvaste** of **tweeplaatsige reeksvormers**, bijvoorbeeld *zowel zijn boeken als zijn tijdschriften*. Dat kan ook zijn *zijn boeken zowel als zijn tijdschriften*. Andere halfplaatsvaste reeksvormers zijn *niet alleen ... maar ook, niet ... maar, niet zozeer ... als wel*.

Dit was een overzicht van taalkundige termen die Paardekooper aan de syntactische terminologie heeft toegevoegd. Soms zijn het preciseringen van al bestaande termen, zoals voorbepaling en nabepaling, soms zijn ze helemaal nieuw, zoals vd-patroon of reeksvormer. ■

Literatuur

Paardekooper, P.C. (1986), *Beknopte ABN-syntaksis*. Eindhoven z.j. (1986⁷).

Paardekooper, P.C. (1986), *Beknopte Beknopte; minisyntaksis van het ABN*. Eindhoven z.j. (1986).

Paardekooper, P.C. (1987), 'De rol van half- en indirecte aanspreekvormen bij het ontstaan van *u* enz. als ond.- en als beleefdheidsvorm. I'. In: *NTg* 81 (1987), 491-511.

Paardekooper, P.C. (1988), 'De rol van half- en indirecte aanspreekvormen bij het ontstaan van *u* enz. als ond.- en als beleefdheidsvorm. II'. *Ntg* 82 (1988), 42-71.

Stilstaan of verdergaan?

E.M. Tol-Verkuyt

In *Meesterwerk 23* (2002) 17-21 besprak L. Van Driel mijn dissertatie *Fundamenten voor taalbeschouwing. Een synthese van opvattingen over het gebruik van taalkundige kennis in het taalonderwijs*. In dit artikel geef ik mijn reactie op zijn bespreking.

1 Inleiding

In het eerste deel van zijn bespreking presenteert Van Driel een samenvatting van mijn denkbeelden en in het tweede deel geeft hij zijn oordeel over sommige onderwerpen uit het boek. In mijn reactie zal ik eerst ingaan op wat ik beschouw als misverstanden in de weergave van mijn denkbeelden en daarna bespreek ik enkele belangrijke inhoudelijke kwesties.

Van Driel eindigt zijn kritische bespreking van mijn dissertatie met de opmerking dat ik mij beter had kunnen beperken tot de vraag die voortvloeit uit het standpunt van Stutterheim aan het einde van zijn boek *Taalbeschouwing en taalbeheersing*. Hij stelt ook de vraag of het taalonderwijs niet beter af is met de grammatica van Den Hertog in plaats van een te ontwikkelen eigentijdse taalgebruiksgrammatica, een grammatica die is aangepast aan de eisen die 'uitgaan van het taalgebruik' stelt. Moeten we in het taalonderwijs vasthouden aan oude en vertrouwde opvattingen of moeten we met deze opvattingen als vertrekpunt de grammatica aanpassen aan vernieuwde inzichten? Aan het eind van mijn reactie geef ik mijn antwoord op deze vraag.

2 Misverstanden

Allereerst beschouw ik Van Driels conclusie als een misverstand dat voor mij "taalonderwijs taalbeschouwing [is] in de vorm van taalbeheersing op basis van onderwijs in de taalkunde" (2de alinea van de bespreking).¹ Ik geloof niet dat ik ergens taalonderwijs, taal-

beschouwing en taalbeheersing min of meer aan elkaar gelijk stel. Taalonderwijs omvat veel meer dan taalbeschouwing en het doel van taalbeschouwing is mede het bevorderen van de taalbeheersing van leerlingen. Ik verwijs voor een overzicht van de samenhang tussen de genoemde begrippen naar schema 3 op p. 241-242 van mijn boek.

In de weergave van mijn hoofdstukindeling valt ten onrechte mijn hoofdstuk 7: "Taalkundige overwegingen" samen met wat in mijn boek hoofdstuk 8 is: "Een vergelijkende standpuntbepaling met het werk van Van Calcar."

In de linker kolom van p. 18, iets onder het midden, noemt Van Driel de drie taalkundige aspecten die samen de taalkundige kwaliteit van een tekst uitmaken: de deiktische, de thematische en de structureel-relatieve aspecten (door mij dimensies genoemd) van een tekst. De deiktische tekstdimensie heeft betrekking op het situationele en interactionele perspectief van waaruit de schrijver of spreker zijn thema presenteert; de thematische dimensie betreft de semantische inhoud van de tekst; de structureel-relatieve dimensie betreft de structurele, zo men wil de grammaticale, vormgeving van het gesprek of de tekst.

Deze aspecten zorgen ervoor dat een gesprek of tekst niet alleen in de uiterlijke bouw, maar ook in taalkundig opzicht samenhang vertoont. Het is daarom jammer dat in regel 9 van onderen in de eerste kolom van pag. 18 het woordje taalkundig voor 'kwaliteit' is wege gevallen. Van Driel vervolgt: "door de inbedding in een situatie of context behoeven niet alle drie aspecten expliciet tot uiting te komen". Dat is een onjuiste gevolgtrekking uit wat ik schrijf. De drie dimensies spelen in elke tekst een rol, zowel in gesproken als in geschreven tekst, zoals de voorbeelden in 1.7 ook laten zien. Anders dan Van Driel in de rechterkolom op p.

18, regel 10 suggereert, zijn deze analyses geen ‘studies op basis van werk van anderen’, maar demonstren de analyses een didactische uitwerking van mijn opvatting van taalbeschouwing. Deze analyses veronderstellen een ruimer grammaticabegrip dan de syntactisch georiënteerde zinsgrammatica kan bieden. De taalgebruiksgrammatica, op te vatten als een uitbreiding van de gangbare ontleedgrammatica, levert de basiskennis die de voorwaarde is voor het uitvoeren van dergelijke analyses.²

Van Driel heeft moeite het begrip uiting. Ik vervang met dat begrip de zin als enige eenheid of element in tekstvorming, omdat eenheden van tekstvorming in een gesprek of een geschreven tekst zowel kleiner als groter kunnen zijn dan wat we gewend zijn een zin te noemen. De zin, of liever de zinsvorm, wordt in mijn dissertatie opgevat als een verbale eenheid van een hoofdwerkwoord met de roldragers die inherent zijn aan de betekenis van het werkwoord. Deze verbale eenheden zijn tekstelementen, net zoals de zogeheten bijwoordelijke bepalingen in deze opvatting een apart type zinsvorm zijn.³ Een gesproken of geschreven tekst is taalkundig gezien opgebouwd uit uitingen, waarbij een uiting zowel een enkele woord kan zijn als een woordgroep, een ‘enkele’ zinsvorm of een gecombineerde zinsvorm (een complexe zin, die o.a. kan bestaan uit een hoofd- en één of meer bijzin(nen)). Vanuit het perspectief van gesproken en geschreven tekst als geheel is het daarom noodzakelijk het begrip zin te vervangen door uiting. De zinsvorm blijft echter het belangrijkste type uiting, zeker in geschreven taal.

Mijn bezwaren tegen het huidige ontleedonderwijs zijn onder andere, dat de nadruk ligt op de syntactische eigenschappen van zinsvormen met verwaarlozing van de semantiek en situationele, contextuele en interactionele invloeden op de grammaticale vormgeving van uitingen en op het feit dat tekstelementen die de zinsvorm niet hebben of niet tot een zinsvorm herleid kunnen worden, buiten elke vorm van taalanalyse vallen.

3 Enkele discussiepunten

De eerste punten van kritische beoordeling door Van Driel betreffen de schrijfstijl, het didactologisch jargon

en de hoeveelheid gegevens die ik presenteer. Van Driel vraagt zich af welke overwegingen de uitvoerigheid van de hoofdstukken 2 t/m 6 rechtvaardigen. Wat het punt van de soms wat ingewikkelde zinsvorming betreft: ik betreur het dat ik er niet in ben geslaagd de tekst voor de lezer overal doorzichtig te formuleren. Dat er didactologisch jargon is gebruikt, lijkt me voor een didactisch georiënteerd boek onvermijdelijk.

Ik wil graag ingaan op de vraag volgens welke criteria ik de inhouden voor de hoofdstukken 2 tot en met 6 heb gekozen en waarom ik zoveel bronnen heb gebruikt voor het weergeven van de informatie. Ik meen dat de criteria voor de keuze van de hoofdstukken 2 t/m 6 af te leiden zijn uit het overzicht dat ik op p. 35-37 geef. Het is een interessant feit dat onderzoekers uit verschillende taalkundige disciplines, praktijkgerichte onderzoekers van het talenonderwijs en uit het ruim opgevatte vakgebied van de taalbeheersing convergeren op het punt van het belang van ‘uitgaan van het taalgebruik’.⁴ Niet helemaal toevallig maken de onderzoekers uit deze uiteenlopende disciplines gebruik van vergelijkbare inzichten in de cognitieve (of conceptuele) kwaliteit van taalkennis; in de opvatting dat taalkennis niet statisch, maar dynamisch is, bestaat er aandacht voor samenhang op verschillende niveaus van taal- en tekstbouw en krijgt het communicatieve aspect van het taalgebruik veel aandacht.

Omdat de verschillende vakgebieden over het algemeen strikt van elkaar gescheiden onderzoekprogramma’s uitvoeren, leek het mij noodzakelijk een tamelijk uitvoerig overzicht te geven van wat elk van de besproken disciplines te bieden heeft en hoe elk gebied bijdragen kan leveren aan fundamentele voor taalbeschouwing. De ondertitel van mijn boek is niet voor niets: een synthese van opvattingen over het gebruik van taalkundige kennis in het taalonderwijs.⁵

De drie m.i. belangrijkste punten van kritiek van Van Driel gaan over de inhoud van het taalkundig georiënteerde onderwijs Nederlands op lerarenopleidingen,⁶ over mijn verwijzingen naar het werk van Den Hertog en over de relatie van mijn benadering met het bekende boek van Stutterheim, *Taalbeschouwing en taalbeheersing*. Ik bespreek achtereenvolgens de verhouding tussen taalwetenschap en aandacht voor grammatica in het onderwijs op lerarenopleidingen,

mijn interpretatie van het werk van Den Hertog en de wijze waarop Van Driel mijn benadering in verband brengt met het boek van Stutterheim.

Taalkundig georiënteerd onderwijs Nederlands op lerarenopleidingen.

Met zijn kritiek op het ontbreken van fonetiek en fonologie in mijn boek en de beperkte aandacht voor morfologie snijdt Van Driel (p. 19) een interessant probleem aan. Het probleem namelijk van de vraag naar de aard van de taalkundige kennis die studenten op lerarenopleidingen wordt aangeboden.

Nadat hij de retorische vraag gesteld heeft: “Wat stelt taalkunde nog voor onder de vakinhoudelijke ‘vernieuwing’ in de lerarenopleiding?” constateert Van Driel (p. 20, halverwege de linkerkolom): “voor een serieus curriculum dat én aandacht besteedt aan grammaticale basiskennis én aan Tols taalbeschouwing is m.i. geen perspectief”.

Hij merkt verder op dat er in mijn optiek in het curriculum voor de lerarenopleiding geen plaats is voor generatieve grammatica. Hij vraagt zich af of potentiële docenten dan niet op de hoogte zouden moeten zijn van wat er in de afgelopen vijftig jaar aan taalkundig onderzoek is gedaan.

In de argumentatie waarmee Van Driel zijn twijfel aan de zinvolheid aan mijn benadering van taalbeschouwing onderbouwt, lopen zaken door elkaar of worden ten onrechte onderscheiden. Er moet allereerst onderscheid gemaakt worden tussen taalwetenschappelijke kennis en taalgebruikskennis.

Op lerarenopleidingen staan inleidingen in de taalwetenschap op het rooster naast de behandeling van de grammatica. De behandeling van de grammatica is bedoeld om inzicht te verschaffen in de eigen taalgebruikskennis en in de wijze waarop die taalgebruikskennis aan leerlingen in het voortgezet onderwijs kan worden overgedragen. Voor het verfijnen van het inzicht in de taalgebruikskennis maken we vanzelfsprekend gebruik van ontwikkelingen in de taalkundige vakdisciplines.

Tot de inleidingen in de taalwetenschap behoort inzicht in de door wetenschappelijk onderzoek opgebouwde taalsysteemkennis, waartoe de grondbeginselen van fonetiek, fonologie en morfologie gerekend

kunnen worden, kennis over de geschiedenis van de taalwetenschap, met inbegrip van enige basiskennis van de generatieve taalkunde, kindertaalverwerving, kennis over de relatie tussen standaardtaal en dialecten en bijvoorbeeld ook de methodologie van grammaticaal onderzoek.⁷

Deze wetenschappelijke kennis is de voedingsbodem voor het schoolvak taalculturele vorming, kennis over taal, een onderdeel van taalkundig georiënteerd onderwijs Nederlands, waarvoor Hendrix en Hulshof⁸ zich sterk maken. Aan deze toepassing van taalwetenschappelijke kennis besteed ik onder andere aandacht in hoofdstuk 3 van mijn dissertatie.

Verder maakt Van Driel in de interpretatie van mijn werk onderscheid tussen grammatica en taalbeschouwing. In mijn dissertatie wordt dat onderscheid echter niet gemaakt. Het is belangrijk zich te realiseren waarom ik van oordeel ben dat de in schoolboeken gepresenteerde ontleedgrammatica niet voldoet. Ik wijs op verschillende plaatsen op de beperktheid van de huidige ontleedgrammatica die de aansluiting mist bij de praktijk van het taalonderwijs dat ‘uitgaat van taalgebruik’.

Het kan Van Driel toch niet ontgaan zijn dat mijn dissertatie een pleidooi is voor herstel van de functie van grammatica in het taalonderwijs? Het nut van grammaticaonderwijs is niet gelegen in het belang dat de leraar er zelf aan hecht of het plezier dat hij eraan beleeft.⁹ Grammatica heeft nut wanneer leerlingen het gebruiken in hun taalproductie en bij het corrigeren van hun werk. Om dat te bereiken is een omslag nodig in het denken over grammatica.

Aandacht voor de cognitieve (of conceptuele) kwaliteit, de dynamiek van taalkennis en voor de invloed van niet-taalkundige factoren op het taalgebruik zullen in ons concept van een grammatica een rol moeten gaan spelen. De taalgebruiksgrammatica die ik in hoofdstuk 7 heb ontworpen is zo’n vernieuwd concept van een grammatica. De belangrijkste feiten van de traditionele grammatica zijn daarin geïncorporeerd. Ze vertegenwoordigen immers onmiskenbaar fundamentele feiten over de basiszinspatronen. Deze feiten moeten echter worden aangevuld met belangrijke semantische gegevens en daarnaast moet rekening gehouden worden met de invloed van niet-taalkundige factoren

op het taalgebruik, zoals de context van een uiting of de situationele of interactionele informatie die volledige zinsvorming vaak overbodig maakt. De dynamische aard van taalgebruik maakt, dat taalbeschouwing niet alleen moet worden opgevat als een didactische handelwijze, maar dat taalbeschouwing inherent is aan het gebruiken van taal. Taalbeschouwing is primair een conceptuele taalactiviteit op basis van (ruim opgevatte) grammaticale kennis: kennis van taal. Daarom maakt taalbeschouwing deel uit van de taalgebruiksgrammatica.

Het is ook niet waar dat ik de relatie met naslagwerken als de ANS, het woordenboek of het vreemdetalenonderwijs verwaarloos, zoals Van Driel zegt. De relatie van de taalgebruiksgrammatica met het traditionele begrippenapparaat dat nodig is om handboeken te kunnen gebruiken, krijgt op verschillende plaatsen in mijn boek aandacht. Het is waar dat ik niet alle aspecten van de zinsvorming behandel, zoals fundamentele volgoreregels, en het is ook waar dat één van de niet opgeloste problemen in het boek de te gebruiken grammaticale terminologie is. Daar zal in de toekomst nog over moeten worden gesproken bij het uitwerken van de denkbeelden in het boek voor de onderwijspraktijk.

Mijn interpretatie van het werk van Den Hertog.

Van Driel bespreekt zijn kritiek op mijn opvattingen over het werk van Den Hertog aan de hand van het volgende citaat uit mijn boek:

“Den Hertog gebruikt zijn bronnen om zijn interpretatie van de traditionele grammatica te motiveren, ik gebruik mijn bronnen om de consequenties van ‘uitgaan van het taalgebruik’ voor het grammaticabegrip te doordenken.” (p. 25)

Van Driel betwijfelt of het juist is dat de taalkundige en de didactische bronnen van Den Hertog hem een theoretische en didactische basis opleveren voor de vernieuwing van de grammatica. Hij betoogt dat de fundamentele vernieuwing van het taalonderwijs veel eerder afkomstig was van de mannen van *Taal en Letteren* (p. 20, rechter kolom). Hier zijn twee verschillende zaken in het geding. De vernieuwing van het grammaticaonderwijs staat tegenover een stroming die het grammaticaonderwijs wil afschaffen, een geschiedenis trouwens die zich herhaalt (zie mijn boek 2.1).

In het citaat gaat het mij erom nadruk te leggen op het feit dat Den Hertog taaltheoretische overwegingen hanteert voor zijn grammatica. Ik heb ook betoogd dat de traditionele grammatica in de loop van de twintigste eeuw elk contact met een theoretische basis heeft verloren en daardoor in het onderwijs Nederlands tot een technische en weinig functionele ontleedvaardigheid is geworden. Dat Den Hertog wel degelijk ook een vernieuwer van de traditionele grammatica is, toont Hulshof (1985, o.a. p. 146-147) aan in een scherpzinnige analyse van het werk van Den Hertog. Daar komt nog iets bij. Als het werk van Den Hertog alleen maar een eindpunt zou betekenen van de ontwikkelingen in de grammatica van de negentiende eeuw, zou het onverklaarbaar zijn, dat zijn werk zolang zoveel invloed heeft uitgeoefend. Ik meen dat het gerechtvaardigd is terug te keren tot de basis van het werk van Den Hertog en te proberen naar zijn voorbeeld de grammatica na honderd jaar aan te passen aan de eisen van deze tijd.

In noot 3 kritiseert Van Driel mijn uitspraak dat de logische taalbeschouwing van Becker het atomisme in de ontleedpraktijk mede heeft bevorderd en wijst hij erop dat ik suggereer dat Roorda en Te Winkel een algemene grammatica zouden hebben geschreven.

Wat de verwijzing naar Becker betreft: ik interpreteer wat mijn bronnen (Noordegraaf, o.a. 1985) en Hulshof (1985) over zijn taalsystematische overwegingen zeggen. Wanneer de rationalistisch-logische taalbenadering in het geding is die blijkbaar ook geldt voor Becker, mag van atomistisch denken gesproken worden, omdat het er in het toepassen van de analytische methode om gaat de afzonderlijke woorden te vinden en te benoemen waaruit een zin is opgebouwd.

De uitspraak over Roorda als grammaticus is te sterk. Ik bedoel ermee dat, eveneens volgens de genoemde bronnen, Roorda zich intensief met de grammatica en de grammaticale terminologie heeft beziggehouden. Hij zou onder andere de bedenker zijn van de bepaling van gesteldheid.

Taalbeschouwing en taalbeheersing: de opvattingen van Stutterheim.

In zijn boek *Taalbeschouwing en taalbeheersing* zoekt Stutterheim¹⁰ antwoord op de vraag of onderwijs in de spraakkunst van de moedertaal aan de taalbeheersing

ten goede kan komen (p. 61). Zijn antwoord is even vaag als intrigerend: het onderwijs in gedeelten van de Nederlandse grammatica kan de taalbeheersing van Nederlanders bevorderen, mits op een bepaalde wijze gegeven (p. 164). Stutterheim analyseert in zijn boek materiaal, afkomstig uit zijn gymnasiale onderwijspraktijk en van zijn ervaringen bij de MO-A-examens. Het materiaal bestaat voor het overgrote deel uit fragmenten van vroeg- en laatnegentiende-eeuwse dichters: Potgieter, Staring, Helène Swart, Willem Kloos, Henriëtte Roland Holst en vele anderen.

Hij analyseert de fouten van leerlingen en examenkandidaten en probeert er een verklaring voor te vinden. De fouten zijn terug te voeren op semantische en/of syntactische ambiguïteiten. Stutterheim stelt dat in elke context er maar één interpretatie de juiste is, maar dat lezers de juiste interpretatie niet vinden doordat zij zinnen niet op de juiste wijze in het contextuele verband interpreteren. De oplossing zoekt Stutterheim in het isoleren van de problematische zin uit de context en het nagaan welke semantische en syntactische mogelijkheden de zin in abstracto heeft. De gevonden mogelijke interpretaties en/of structuren worden vervolgens gecontroleerd op hun zinvolheid in de context. Een voorwaarde voor deze didactische procedure is, dat een leerling inziet dat zijn aanvankelijke interpretatie niet deugde.

De eerste druk van het boek van Stutterheim is van 1954. De examens MO-A, waar het gros van zijn materiaal vandaan komt, bestaan niet meer in hun toenmalige vorm. In het voortgezet onderwijs is de plaats van de oudere literatuur drastisch ingeperkt en is de filologische interpretatie van oudere teksten vrijwel verdwenen. De grammaticale zinsanalyse die voor Stutterheim vooral diende om teksten te kunnen analyseren waarin de invloed van de Latijnse grammatica herkenbaar is, dient daarom enigszins gerelativeerd te worden.

Interessant is dat Stutterheim een open oog heeft voor de semantische kant van grammaticale analyse en voor de overwegende invloed van de context bij de tekstinterpretatie. Verder is het onderscheid interessant dat hij maakt tussen 'syntactische schema's of basispatronen van zinnen', de zogenaamde 'neutrale' zinsvorm van 'onderwerp-gezegde-lijdend voorwerp en de rest',

naast de grammaticale zinsstructuur, waarin de woordvolgorde een geheel andere kan zijn onder invloed van niet-taalkundige factoren, bij Stutterheim vooral van de context. Stutterheim spreekt dan ook liever niet van ontleden, maar van het leggen van grammaticale relaties. Hij ziet in dat taalgebruik bewuste activiteit (taalbeschouwing) veronderstelt, zeker wanneer de taalgebruiker taal moet gebruiken in omstandigheden waaraan hij niet is gewend (p. 71, 156).

Wanneer Van Driel mij verwijt dat ik mij beter had kunnen beperken tot de vragen van Stutterheim, verliest hij uit het oog dat diens vragen meer dan vijftig jaar geleden zijn gesteld, over taalgebruik dat niet meer van deze tijd is. Verder verliest hij uit het oog dat wat ik in mijn boek doe, nauw aansluit bij belangrijke inzichten van Stutterheim. Mij beperken tot het standpunt dat Stutterheim in 1954 innam, zou stilstand betekenen. De heer Van Driel mag ervan uitgaan dat sinds ik ze in 1966 voor het eerst las, de opvattingen van Stutterheim mij gestimuleerd hebben om na te denken over hoe zijn opvattingen in de veranderende omstandigheden van het Nederlandse taalonderwijs zouden kunnen worden uitgewerkt.

4 Besluit: stilstaan of verdergaan?

Van Driel schrijft zijn recensie van mijn boek voor de lezers van *Meesterwerk*, voor een belangrijk deel taalkundigen met historische belangstelling. Ik mag toch aannemen dat deze lezers voor het taalonderwijs in 2003 niet willen blijven stilstaan bij de denkbeelden over grammaticaonderwijs van honderd respectievelijk vijftig jaar geleden, hoeveel respect men ook voor dat werk heeft. Het doel van mijn dissertatie is een poging te doen het grammaticabegrip te vernieuwen door uit te gaan van het werk van voorgangers en door gebruik te maken van recente inzichten over taalonderwijs. Ik ben ervan overtuigd dat de taalgebruiksgrammatica waarvan ik een model heb ontwikkeld, een zinvolle bijdrage kan betekenen aan het herstel van functioneel grammaticaonderwijs in dienst van de taalbeheersing van leerlingen in het voortgezet onderwijs.

Literatuur

- Appel, R. e.a. (red.) (2002)**, *Taal en taalwetenschap*. Oxford: Blackwell Publishers Ltd.
- Driel, L. van. (2002)**, 'Boekbespreking van Eva M. Tol-Verkuyl, *Fundamenten voor taalbeschouwing*. Een synthese van opvattingen over het gebruik van taalkundige kennis in het taalonderwijs'. *Meesterwerk* 23 (2002), 17-21.
- Hendrix, T. (1997)**, *Taalkunde getoetst. De validatie van een vakonderdeel taalkunde in het schoolvak Nederlands*. [Dissertatie KUN, met een apart deel bijlagen].
- Hertog, C.H. den. (1903)**, *Nederlandse spraakkunst*. Heruitgave 1973, verzorgd door H. Hulshof. Uitgave in drie delen bevattende: de leer van de enkelvoudige zin, de leer van de samengestelde zin en de leer van de woordsoorten. Amsterdam: W. Versluys.
- Hulshof, H. (1985)**, *C.H. den Hertog als grammaticus*. Muiderberg: Coutinho.
- Hulshof, H. en T. Hendrix. (1996)**, *Kennis over taal en taalverschijnselen. Omgaan met taalkundige onderwerpen in de klas*. Bussum: Coutinho.
- Janssen, Th. (red.) (2002)**, *Taal in gebruik. Een inleiding in de taalwetenschap*. Den Haag: Sdu.
- Noordegraaf, J. (1985)**, *Norm, geest en geschiedenis. Nederlandse taalkunde in de negentiende eeuw*. [Diss. RUL]
- Stutterheim, C.P.F. (1965)**, *Taalbeschouwing en taalbeheersing*. Amsterdam: Polak & Van Gennep. [1954].
- Tol-Verkuyl, E.M. (2001)**, *Fundamenten voor taalbeschouwing. Een synthese van opvattingen over het gebruik van taalkundige kennis in het taalonderwijs*. [Diss. KUN] Bussum: Coutinho.

Noten

1. Het is mogelijk dat het gebruik van de term 'taalkundig' voor aspecten van verwijzing, betekenis en grammatica voor sommige lezers tot misverstanden leidt, omdat zij bij *taalkunde* eerder denken aan taalwetenschap dan aan die vormen van taalkennis die in het taalgebruik centraal staan.
2. Van Driel merkt op dat alternatieve analyses nodig zijn om het voordeel van mijn taalbeschouwingsmethode voor het onderwijs aan te tonen. Alternatieven zijn o.a. de traditionele ontleedmethode en de methode van Van Calcar (8).
3. Ik baseer mij op de theorie van Thompson (1985) en Thompson e.a. Voor toepassingen van deze theorie verwijs ik o.a. naar de pagina's 328-329 en 346-348 van mijn boek.
4. Ik wijs op Janssen (red.) (2002), een recente inleiding in de taalwetenschap waarin de nadruk ligt op de communicatieve, cognitieve en sociale aspecten van het taalgebruik.
5. Het spreekt vanzelf dat ik intensief contact gehad heb met deskundigen uit elk van de besproken vakgebieden om te bepalen welke informatie relevant zou kunnen zijn.

6. Er kan sprake zijn van een misverstand wanneer er gesproken wordt over lerarenopleidingen. Ik heb voornamelijk de lerarenopleiding voor het voortgezet onderwijs op het oog. Anderen kunnen er ook de opleiding voor leraren in het basisonderwijs mee bedoelen. Met het verschil in doelgroep kan een verschil in nadruk op te onderwijzen onderwerpen samenhangen.
7. Een voorbeeld van zo'n inleiding in de taalwetenschap is Appel e.a. (2002).
8. Zie bv. Hulshof en Hendrix (1996) en Hendrix (1997).
9. Zie het interview met Hulshof In *Onze Taal* jrg. 72, januari 2003, p. 20-22.
10. Ik maak gebruik van de tweede herz. druk van 1965.

Medewerkers aan dit nummer

Prof. dr. G.R.W. Dibbets
Afd. Nederlands, Faculteit der Letteren, KUN
Erasmusplein 1
6525 HT Nijmegen
Tel.: 0[031]24-3612901

Dr. J.P.G. Heersche
Dr. P.C. de Brouwerlaan 10
5081 SJ Hilvarenbeek
0[031]13-5052322

Dr. E. Ruijsendaal
G. v.d. Veenstraat 123 bv
1077 DW Amsterdam
0(031)20-6761409

Drs. G.J. Rutten
Afd. Nederlands, Faculteit der Letteren, KUN
Erasmusplein 1
Postbus 9103
6500 HD Nijmegen
0(031)24-3612976

Dr. E.M. Tol-Verkuyl
Max Havelaarlaan 659
NL-1183 ND Amstelveen
0(031)20 - 645 38 09

Register op alle afleveringen

0 - oktober 1994 (intern openingsnummer);
1 - december 1994 (Speciaal nummer 'Taaldidactiek in historisch perspectief');
2 - februari 1995;
3 - mei 1995;
4 - september 1995 (Speciaal nummer 'Taalmethoden door de eeuwen heen');
5 - januari 1996;
6 - mei 1996;
7 - september 1996;
8 - januari 1997;
9 - april 1997;
10 - september 1997 (Themanummer 'Franse grammatica's en de onderwijsomgeving');
11 - januari 1998;
12 - april 1998;
13 - september 1998;
14 - januari 1999;
15 - mei 1999;
16 - december 1999 (Themanummer 'De letterkunde in het talenonderwijs');
17 - februari 2000;
18 - juli 2000;
19 - december 2000;
20 - november 2001;
21/22 - december 2001 (Speciaal nummer 'Robin Smith Symposium');
23 - november 2002;
24/25 - december 2003

Redactie:

Els Ruijsendaal (hoofdred.) (1994-2003)

Roland de Bonth (1994-1999)

Suzanne van den Nieuwendijk (1998-2000)

Frank Vonk (1998-2001)

Gijsbert Rutten (2000-2003)

Lo van Driel (2001-2003)

en: Jan Berns, Els Elffers, Jan Heersche, Petra Suttmuller (2002-2003)

Redactieraad: G.R.W. Dibbets, P. Swiggers, R. Smith (1998-2003)

1. ARTIKELEN

(alfabetisch op auteur)

Amsing, H.T.A., [verslag van onderzoek] "Alfa en bèta: leerplan en schoolse identiteit (1860-1920)". **M** 6: 23-25.

Bax, Randy, "Foolish, foolisher, foolishest: achttiende-eeuwse Engelse grammatica's en comparatieven". **M** 18:25-30.

Beijert, Ruth, "Poelhekke en de Tachtigers: literaturopvattingen in schoolpoëtica's". **M** 1: 29-35.

Beij-Sutmuller, Petra, "Constantijn Calbet, een 'bijzondere Franse schoolmeester'". **M** 19: 13-19.

Beij-Sutmuller, Petra, "De spelling volgens Jacobus Nylöe". **M** 23: 2-9.

Boekholt, P.Th.F.M., "Leescultuur in Groningen". **M** 2: 2-16.

Boer, Minne G. de, "Een Italiaanse syntaxis voor Coenraad van Beuningen (Over J.F. Roemers *Institutiones linguae italicae*)". **M** 13: 19-29.

Boer, Minne G. de, "De Romaanse taalkunde geconfronteerd met een nieuwe werkwoordsvorm: de conditionale". **M** 21/22: 13-19.

Bonth, Roland de, "'Wanneer toch komt de Nederduitse Spraakkunst van den Heer Tollius te voorschijn?'" Een onuitgegeven spraakkunst uit de achttiende eeuw (II)". **M** 7: 26-43.

Bruijn-van der Helm, José de, "'Godt geve u goeden dach' – 'Dio vi dia il buon giorno' – Italiaans leren door Nederlanders in de zestiende eeuw". **M** 14: 2-13.

Daems, Fr., "Taalkringen in het Vlaamse moedertaalonderwijs". **M** 4: 2-12.

De Clercq, Jan, "Gabriel Meurier, een xvie-eeuws pedagoog en grammaticus in Antwerpen". **M** 10: 29-46.

De Clercq, Jan, "Gabriel Meurier en de term 'werckwoord'". **M** 11: 40-41.

- De Clercq, Jan**, “La question des langues et la réorganisation de l’enseignement secondaire dans les Pays Bas autrichiens (1773-1794)”. **M 17**: 15-27.
- Dibbets, G.R.W.**, “Peeter Heyns: ‘een ghespraeksaem man, van goede gheleertheydt’”. **M 1**: 3-15.
- Dibbets, G.R.W.**, “Privé-les Engels in Windsor en Londen (1674)”. **M 15**: 3-5.
- Dibbets, G.R.W.**, “Lambrechts *Néderlandsche Spel-lijnghe* – Fonologie in de steigers”. **M 20**: 9-22.
- Dibbets, G.R.W.**, “Tegendraadse taalnotities”. In: **M 24/25**: 3-11.
- Dijk, Suzan van**, “George Sand en de Hollandse hogere burgers – Negentiende-eeuws onderwijs in de Franse literatuur”. **M 4**: 36-40.
- Dodde, N.L.**, “Franse scholen van 1482 tot 1857”. **M 9**: 2-7.
- Driel, L. van**, “Van Dale en het *WNT*”. **M 19**: 20-26.
- Engelherts, Matthijs**, “De liberale burger, de leerstoel en de moderne letteren 1885”. **M 5**: 2-8.
- Esseboom, C.**, “Via microstudies naar een verantwoord macrobeeld”. **M 11**: 2-10.
- Feitsma, A.**, “Onderwijs in minderheidstalen”. **M 18**: 2-11.
- Groot, Henk de**, “Shizuko Tadao, innovator of Dutch language study in 19th century Japan”. **M 14**: 14-21.
- Heersche, J.P.G.**, “Een koloniale erfenis: exotische grammatica’s in Nijmeegs bezit – Een impressie”. **M 20**: 23-26.
- Heersche, J.P.G.**, “Terminologische vernieuwingen in de syntaxis. Het werk van P.C. Paardekooper”. In: **M 24/25**, 28-32.
- Helsloot, Niels**, “Nietzsches toon – Antwoord van een filoloog op de opkomst van de taalkunde”. **M 18**: 19-24.
- Hietbrink, Martin**, “In de luwte van de schoolstrijd: de stichting van het Nederlandsch Lyceum (1909)”. **M 17**: 28-33.
- Holtus, Günter**, “Vorstellung des Projektes ‘*Maitres, manuels, méthodes*’”. **M 10**: 2-6.
- Hulshof, H.**, “Uit mijn praktijk – De praktische didacticisering van een taalkundig programma”. **M 4**: 13-24.
- Hüllen, Werner**, “Who wrote the first German grammar in English?” **M 7**: 2-10.
- Jansen, Hans**, “‘Het is onbegonnen werk voor iemand, om zich zelfstandig voor de Akte A voor te bereiden. Dit kan alleen op teleurstelling uitloopen.’ Een beknopte geschiedenis van het tijdschrift *De Drie Talen* en zijn rol in het MO-onderwijs en -examen”. **M 13**: 7-18.
- Jongen, Ludo**, “Keuzes, keuzes, almaar keuzes – Overpeinzingen bij het vertalen van literaire teksten uit het Middelnederlands”. **M 20**: 3-8.
- Klippel, Friederike**, “Zum Funktionswandel von Lehrmaterialien für den Englischunterricht seit dem 18. Jahrhundert”. **M 7**: 11-18.
- Koldijk, D.F.**, “De canon in het literatuuronderwijs Duits”. **M 16**: 19-23.
- Kwakernaak, Erik**, “Vreemdetalenonderwijs – een ontwikkeling zonder vooruitgang?” **M 12**: 2-12.
- Lioce, Nico (KUL)**, Pierre Swiggers (FWO), “Jan Vaermans *Ontleding der Fransche Spraek-konst* (1699)”. **M 10**: 14-22.
- Loonen, P.L.M.**, “Nathanael Duez: biography and a first bibliography”. **M 3**: 2-15.
- Loonen, P.L.M.**, “Onderwijs Engels in Nederland en Duitsland; een historische vergelijking 1650-1900”. **M 5**: 22-30.
- Loonen, P.L.M.**, “‘Is die P.Marin onsterfelijk?’ – Het succes van een vergeten taalmeester”. **M 8**: 14-22.
- Loonen, Pieter**, “Onderzoek en talenonderwijs: een inventarisatie”. **M 9**: 30-33.
- Loonen, Pieter**, “Marin als maat voor de Franse les: een verkenning”. **M 10**: 23-28.
- Loonen, Pieter**, “Dr. G. Nolst trenité: didacticus zonder partij”. [deel 2 van: Pieter Loonen, Jan Posthumus,

- Frits Stuurman**, “Gerard Nolst Trenité (1870-1946)”. **M** 11: 29-39.
- Loonen, Pieter, Jan Posthumus, Frits Stuurman**, “Gerard Nolst Trenité (1870-1946)”. **M** 9: 17-29, **M** 11: 29-39, **M** 12: 13-30, **M** 13: 30-39.
- Loonen, P. en F. Wilhelm**: “Bronnen voor de bestudering van de geschiedenis van de MO/LO-opleidingen voor de moderne talen”. **M** 13: 40.
- Mack, Peter**, “Understanding the rhetoric textbook: bibliography, commentary, syllaby, outcomes”. **M** 1: 22-28.
- Maat, Jaap**, “Drijfzand of rotsbodem: logische vorm in Leibnitz’ rationele grammatica”. **M** 21/22: 5-12.
- Nieuwendijk, Suzanne van den**, [verslag van onderzoek] “*Woordkunst* in het literatuuronderwijs”. **M** 9: 8-16.
- Oudshoorn, Marije**, “Het eerste Nederlands-Russische gespreksboek”. **M** 19: 2-12.
- Posthumus, Jan**, “Nolst Trenité en het onderwijs in de uitspraak van het Engels”. [deel 3 van: Loonen, Pieter, Jan Posthumus, Frits Stuurman, “Gerard Nolst Trenité (1870-1946)”. **M** 12: 13-30.
- Posthumus, Jan**, “Nolst Trenité als onbekend auteur van een befaamd gedicht: de vreemde wederwaardigheden van ‘The Chaos’”. [deel 4 van: Loonen, Pieter, Jan Posthumus, Frits Stuurman, “Gerard Nolst Trenité (1870-1946)”. **M** 13: 30-39.
- Putten, Jan van der**, “Hoe den Maleier den nek om te draaien – Drie eeuwen Maleise taalgidsen (1600-1900)”. **M** 15: 6-15.
- Ruijsendaal, Els**, “De analyse van de vreemde-talen-grammatica’s in de 16de en 17de eeuw”. **M** 8: 8-13.
- Ruijsendaal, Els**, “1598-1998: De grammaticus Peeter Heyns herdacht. [Tekst van de lezing, gehouden op 23 oktober 1998 te Haarlem, de stad waar Peeter Heyns vierhonderd jaar geleden stierf.]. **M** 14: 22-28.
- Ruijsendaal, Els**, “Het onderwerp van het gezegde: grammaticale termen als cultureel erfgoed” (verkorte weergave van de Kiliaanlezing van 25 april 2002). **M** 23: 10-17.
- Rutten, Gijsbert**, “Verwer en Moonen, en de oorspronkelijke woordvorm”. In: **M** 24/25, 12-27.
- Scholz, Bernhard F.**, “Enkele observaties bij de edities van Johannes Amos Comenius’ *Orbis Sensualium Pictus*”. **M** 6: 2-11.
- Sjoer, Ellen**, “Inleidinge tot de Lessen over de Uitwendige Welspreken[d]heid – College van de Franeker hoogleraar Erwinus Wassenbergh (1742-1826)”. **M** 8: 2-7.
- Slings, Hubert**, “De opkomst van de Middelnederlandse letterkunde in het voortgezet onderwijs”. **M** 16: 14-18.
- Smith, Robin** (m.m.v. G. Rutten en E. Ruijsendaal), “‘She can do anything, but perhaps not with her hands’ Robin Smith vertelt over haar leven en werk”. **M** 21/22: 2-4.
- Smith, Robin**, Bibliografie. **M** 21/22: 35-36.
- Stray, Christopher**, “Nominor quia Leo: Latin grammar, pedagogy and politics in Victorian England”. **M** 1: 16-21.
- Stuurman, Frits**, m.m.v. Pieter Loonen en Jan Posthumus, “Deel 1: De Chaos van Charivarius, de Neef van Tante Betje” [deel 1 van: Loonen, Pieter, Jan Posthumus, Frits Stuurman, “Gerard Nolst Trenité (1870-1946)”. **M** 9: 17-29.
- Supheert, Roselinde**, “Dutch anglistics from 1880 to 1940”. **M** 5: 9-21.
- Sijs, Nicoline van der**, “Naar aanleiding van Noël van Berlaimont”. **M** 16: 25-26.
- Swiggers, P. en J. De Clercq**, “Franse grammatica en taalonderwijs in de ‘Lage Landen’ tijdens de zestiende en zeventiende eeuw – Bronnen, achtergronden, produktie, analytische typologie”. **M** 4: 25-35.
- Swiggers, Pierre**, “Franse grammatica’s uit Straatsburg, eind zestiende – begin zeventiende eeuw”. **M** 11: 11-22.

Tieken-Boon van Ostade, Ingrid, “Robert Lowth en het ontstaan van zijn grammatica”. **M** 11: 23-28.

Uchelen, N.A. van, “Onderwijs Hebreeuws in Amsterdam – Premières in de 16e en 17e eeuw”. **M** 3: 16-21.

Toorn, M.C. van den Toorn, “De oude MO-opleiding en het taalkundeonderwijs”. **M** 13: 2-6.

Tol-Verkuyl, E.M., “Stilstaan of verdergaan?” In: **M** 24/25: 33-38.

Vis, George J., “Retorica op school”. **M** 7: 19-25.

Ven, Piet-Hein van de, “Een geschiedschrijving van het literatuuronderwijs Nederlands in de twintigste eeuw”. **M** 16: 2-13.

Vonk, Frank, “Duits als vreemde taal – Enkele opmerkingen over de wetenschappelijke studie van vreemde talen vroeger en nu”. **M** 15: 16-26.

Wal, Marijke J. van der, “De receptie van Lambert ten Kates ideeën in de achttiende eeuw”. **M** 18: 12-18.

Weißhaar, Angela, “Der Terminus *Artikel* in vier Kölner didaktischen Grammatiken des 16. Jahrhunderts”. **M** 10: 7-13.

Wilhelm, Frans, “J.C.G. Grasé als exponent van de Nederlandse Reformbeweging”. **M** 1: 36-48.

Wilhelm, Frans, “Nederlandse tijdschriften voor de moderne vreemde talen in de negentiende eeuw”. **M** 6: 12-22.

Wilhelm, Frans, “... eene meer dan gewoone kunde en bedrevenheid ...’ Een schets van het leven en werk van Rudolph van der Pijl (1790-1828)”. **M** 17: 2-14.

Wilhelm, Frans, “Teaching English Pronunciation in the Netherlands during the Nineteenth and early Twentieth Centuries”. **M** 21/22: 20-31.

2. Boekbesprekingen & Signalementen

Driel, L.F. van, De historische letterkunde in het voortgezet onderwijs – van toen, nu en straks.

[Hubert Slings, Toekomst voor de Middeleeuwen. *Middel-nederlandse literatuur in het voortgezet onderwijs*. Nederlandse literatuur en cultuur in de Middeleeuwen, dl. xxi – diss. Leiden. Amsterdam: Uitgeverij Prometheus] **M** 18: 31-33.

Driel, Lo van, Adriaen Verwer, *Letterkonstige, dichtkonstige en redendonstige schetse van de Nederduitsche tale*. Uit het Latijn vertaald door A. Kluit naar de editie-1707. Ingel. en bez. door Igor van de Bilt & Jan Noordegraaf. Cahiers voor de Taalkunde 18. Amsterdam/Münster: St. Neerlandistiek VU/Nodus Publikationen, 2000. **M** 20: 27-28.

Driel, Lo van, Paul van der Velde, *Een Indische liefde. P.J. Veth (1825-1895) en de inburgering van Nederlands-Indië*. Diss. Leiden. Amsterdam: uitg. Balans. **M** 20: 28.

Driel, Lo van, Eva M. Tol-Verkuyl, *Fundamenten voor taalbeschouwing. Een synthese van opvattingen over het gebruik van taalkundige kennis in het taalonderwijs*. Diss. KU Nijmegen. Uitg. Coutinho, 2001. **M** 20: 17-21

Driel, Lo van, Kees Groeneboer, *Een vorst onder de taalgeleerden. Herman Neubronner van der Tuuk: afgevaardigde voor Indië van het Nederlandsch Bijbelgenootschap 1847-1873*. Bronnnepublicatie. Leiden: Uitgeverij Kon. Instituut voor Taal-, Land- en Volkenkunde, 2002. **M** 23: 21-22.

Heersche, Jan, Gerard Elshout, Carel ter Haar, Guy Janssens, Marja Kristel, Anneke Prins, Roel Vismans (red.), *Perspectieven voor de internationale neerlandistiek in de 21ste eeuw. Handelingen Veertiende Colloquium Neerlandicum*, Internationale Vereniging voor de Neerlandistiek 2001, Münster 2001. **M** 23: 25-28.

Komen, J.A.M., G.R.W. Dibbets, *De woordsoorten in de Nederlandse triviumgrammatica*. Amsterdam: Stichting Neerlandistiek VU; Münster: Nodus, 1995 (Uitgaven Stichting Neerlandistiek VU, 18). **M** 8: 23-26.

Loonen, Pieter, Kees Groeneboer e.a., *Koloniale taalpolitiek in Oost en West: Nederlands-Indië, Suriname, Nederlandse Antillen en Aruba*. Amsterdam: AUP, 1997. **M** 13: 41-42.

Rutten, Gijsbert, J. De Clercq, N. Lioce & P. Swiggers, *Grammaire et enseignement du français, 1500-1700*. Leuven - Parijs - Sterling, Virginia: Peeters, 2000. **M** 23: 23-24.

Sicking, J.M.J., Gerard de Vriendt, *Literatuuronderwijs als voldongen feit. Legitimeringen voor het leren lezen van literatuur op school*. Amsterdam, 1996. Amsterdamse Historische Reeks nr. 30. **M** 10: 47-48.

Vonk, Frank, Cornelis Tuk, *Duitse lyriek in de Nederlandse school*. Bussum: Oerbetke, 1994. **M** 15: 27-31.

Vonk, Frank, Jan Noordegraaf, *Van Hemsterhuis tot Stutterheim – Over wetenschapsgeschiedenis*. Münster: Nodus Publikationen, 2001. **M** 20: 28-30.

Vonk, Frank, Lambert ten Kate, *Gemeenschap Tussen de Gottische spraake En de Nederduytsche*. Stichting Neerlandistiek van de VU bd. 19. Amsterdam: St. Neerlandistiek VU – Münster: Nodus Publikationen, 2001. **M** 21/22: 31-32.

3. Op de schoolbank

Boer, Minne G. de, “Jeroen leert Italiaans voor de Grand Tour (Over de *Linguae Italicae Compendiosa Institutio* van Carolus Mulerius)”. **M** 13: 43-47.

Nieuwendijk, Suzanne van den, “*De Bloeiende Bongerd* van W.C. Wittop Koning-Rengers Hora Sicama en Herman Poort als aanleiding tot een discussie in de jaren twintig.” **M** 12: 31-33.

Nieuwendijk, Suzanne van den, “Inleiding tot de studie der letterkunde: J.L. Horsten en de appel van het paradijs”. **M** 14: 21.

4. Verslagen van bijeenkomsten

(*Roland de Bonth, Pieter Loonen, Els Ruijsendaal, Frans Wilhelm*)

Athenaeumbibliotheek, Deventer
[18 februari 1994]. **M** 0: 2.

Fundatie van de Vrij-vrouwe van Renswoude, Utrecht
[11 november 1994]. **M** 2: 17.

Nationaal Schoolmuseum, Rotterdam
[3 maart 1995]. **M** 3: 22-23.

Tweede studiedag, Utrecht
[9 juni 1995]. **M** 4: 42-43.

Thomaasse-collectie, UB Utrecht
[27 oktober 1995] (ER/RdB). **M** 5: 33-34.

Gemeentearchief, Amsterdam
[23 februari 1996] (RdB). **M** 6: 27-28.

Uitgeverij Zwijsen, Historisch Archief, Tilburg
[21 februari 1997] (PL). **M** 9: 35.

Gemeentebibliotheek Rotterdam
[31 oktober 1997] (FW). **M** 11: 42.

Universiteitsbibliotheek KU Nijmegen
[27 februari 1998] (FW). **M** 12: 34.

Studiedag Universiteit Utrecht
[5 juni 1998] (ER). **M** 13: 47.

Koninklijk Instituut voor Taal-, Land- en Volkenkunde
[19 februari 1999] (FW). **M** 15: 32.

Studiedag De letterkunde in het talenonderwijs
[11 juni 1999] – W.A.M. de Moor: Impulsen voor de vernieuwing van het literatuuronderwijs. (ER) **M** 16: 24-25.

Fryske Akademy, It aljemint sealesentrum, Leeuwarden
[31 maart 2000] (ER). **M** 18: 34-35.

(tezamen met het Werkverband Geschiedenis van de Taalkunde) KU Nijmegen, lezingen van Lo van Driel en Jan Noordegraaf. (ER) **M** 19: 27.

5. Leden stellen zich voor

Bonth, Roland de. **M** 0: 4

Dibbets, Geert. **M** 2: 18

Dijk, Suzan van. **M** 2: 18-19

Engelberts, Matthijs. **M** 4: 43

Engelsman, Jaap. **M** 5: 34

Hulshof, Hans. **M** 3: 23

Jansma, Roelof. **M** 6: 28

Loonen, Pieter. **M** 0: 2-3

Melka, Francine. **M** 6: 28

Ruijsendaal, Els. **M** 0: 3-4

Scholz, Bernhard F. **M** 3: 23

Uchelen, Niek van. **M** 2: 18

Uchelen-Cramer, Ellen van. **M** 2: 18

Vis, George J. **M** 4: 43

Wilhelm, Frans. **M** 0: 3.

6. Van de redactie

(*Pieter Loonen, Els Ruijsendaal*)

M 0: 1; **M** 1: 1-2; **M** 2: 1; **M** 3: 1; **M** 4: 1; **M** 5: 1; **M** 6: 1;
M 7: 1; **M** 8: 1; **M** 9: 1; **M** 10: 1; **M** 11: 1; **M** 12: 1; **M**
13: 1; **M** 14: 1; **M** 15: 1 (*In memoriam*: Pieter Loonen)
en 2; **M** 16: 1; **M** 17: 1; **M** 18: 1; **M** 19: 1; **M** 20: 1-2; **M**
21/22: 1; **M** 23: 1; **M** 24/25: 1.

7. Publikaties / Uit de tijdschriften

(*Pieter Loonen, Els Ruijsendaal, Roland de Bonth,
Suzanne van den Nieuwendijk, Gijsbert Rutten,
Frank Vonk*)

M 0: 4; **M** 2: 19-21; **M** 3: 23-25; **M** 4: 41-42; **M** 5:
31-33; **M** 6: 26-27; **M** 8: 27; **M** 9: 33-34; **M** 10: 48; **M**
11: 42-44; **M** 12: 34-36; **M** 13: 48-50; **M** 14: 29-32; **M**
15: 33-34; **M** 16: 26-28; **M** 17: 33-36; **M** 18: 26-38; **M**
20: 30-32; **M** 21/22: 32-33; **M** 23: 28.

Bijzondere publicaties

M 13: 40:

P. Loonen en F. Wilhelm: “Bronnen voor de bestude-
ring van de geschiedenis van de MO/LO-opleidingen
voor de moderne talen”.

M 19: 28-29:

E. Ruijsendaal: “Brusselse Post 50 jaar”. (Nederlands-
talig onderwijs in Brussel)

M 24/25: 2

Ruijsendaal, Els en Gijsbert Rutten, “Nieuwe plannen
voor het Peeter Heynsgenootschap”.

M 24/25:

Register op alle jaargangen van *Meesterwerk*.

8. Berichten en aankondigingen

M 2: 21-23; **M** 3: 25-26; **M** 4: 44; **M** 5: 35; **M** 8: 22 en
28; **M** 9: 35; **M** 12: 36; **M** 13: 50; **M** 14: 32; **M** 15: 35;
M 19: 29-31; **M** 20: 32; **M** 21/22: 33-34; **M** 23: 50.

INHOUD

Van de redactie	1
Els Ruijsendaal en Gijsbert Rutten Nieuwe plannen voor het Peeter Heynsgenootschap	2
G.R.W. Dibbets Tegendraadse taalnotities	3
Gijsbert Rutten Verwer en Moonen, en de oorspronkelijke woordvorm	12
J.P.G. Heersche Terminologische vernieuwingen in de syntaxis. Het werk van P.C. Paardekooper	28
E.M. Tol-Verkuyl Stilstaan of verdergaan?	33
Medewerkers aan dit nummer	38
REGISTER	39
